This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

B 452088 DUPL

WILHELMUS A. BOSKER.

Proefschrift

DOOR

F. J. LOS.

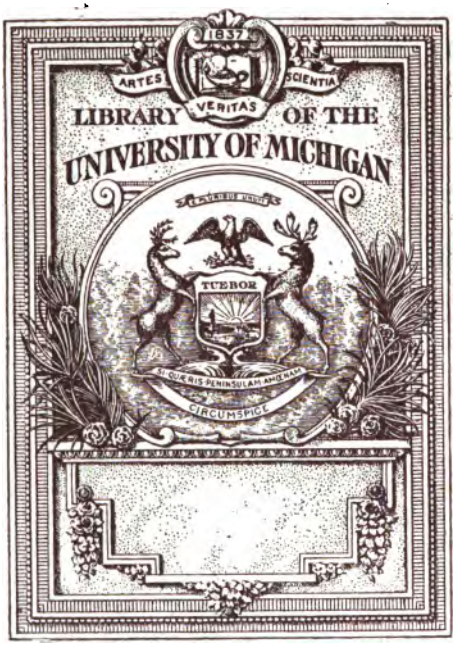
1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

BX
7990
.L2
B81
L87

2067

WILHELMUS à BRAKEL.

GEDRUKT BIJ J. J. GROEN TE LEIDEN.

WILHELMUS à BRAKEL.

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE GODGELEERDHEID,

AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE LEIDEN,

OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS

DR. H. OORT,

HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE,

IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN

op Vrijdag den 29sten April 1892, des namiddags te 3 uren,

DOOR

FRANS JOHANNES LOS,

GEBOREN TE LEIDEN.

G. LOS. — LEIDEN.
1892.

7-15-24 EHW

AAN MIJNE OUDERS.

379623

Van de goede gewoonte, om aan het hoofd van een academisch proefschrift zich van den plicht der dankbaarheid te kwijten, maak ik gaarne gebruik, al zal ik slechts weinige namen noemen.

Dr. A. W. BRONSVELD heeft ongedacht aanleiding tot mijn arbeid gegeven. Toen voor ruim twee jaren zijne bekende Kroniek o. a. BRAKEL noemde als een verdienstelijk vaderlandsch godgeleerde, wiens leven en streven ten deele nog altijd in het duister schuilen, was de keus van mijn proefschrift bepaald. Om de aantrekkelijke figuur van BRAKEL en om de treffende actualiteit van veel, wat bij zijne levensgeschiedenis ter sprake komt, kan ik den geachten Kroniekschrijver voor zijne vluchtige opmerking niet genoeg dankbaar zijn. De eerste raadgevingen ter behandeling van het onderwerp ontving ik mede uit zijn mond.

Wanneer ik aan den tijd mijner nasporingen in Frieslands hoofdstad terugdenk, komt de hulpvaardigheid der Heeren Mr. W. B. S. BOELES, Ds. J. W. KRAMERS, den Archivaris J. C SINGELS en Dr. M. VAN STAVEREN mij levendig voor den geest. Door hunne belangstellende onderzoekingen

verkreeg ik volledige aanwijzing der bronnen, waaruit ik het verhaal van BRAKEL's Friesche levensperiode getracht heb samen te stellen. Om gelijke redenen breng ik aan de welwillendheid der Heeren Ds. H. VAN DE HAGT en J. H. W. UNGER te Rotterdam openlijk mijn dank.

Het zij mij hier tevens vergund, met erkentelijkheid te gewagen van de vrijgevigheid der Kerkeraden te Leeuwarden en te Rotterdam. De Ed. Achtb. Heeren Burgemeester en Wethouders van Leeuwarden hebben mij eveneens groote welwillendheid betoond. En wat de Alma Mater betreft, Dr. W. N. DU RIEU en het personeel der Leidsche Universiteitsbibliotheek zullen, om hunne veelvuldige goede diensten mij bewezen, te allen tijde met diepgevoelde waardeering door mij worden genoemd.

De Alma Mater! Hoeveel ben ik haar verplicht, die mij in vele opzichten geestelijk vormde. Behalve met betrekking tot het gymnasiaal, heb ik inzonderheid ten opzichte van het universitair onderwijs stof tot roemen. Het stemt tot weemoed, dat in betrekkelijk korten tijd Dr. L. W. E. RAUWENHOFF en Dr. A. KUENEN aan de Theologische Faculteit van Leiden ontvielen. Wie hen meermalen ontmoeten mocht, kon zijne toegenegenheid, op hoogachting gegrond, hun niet onthouden. Ook U, hooggeleerde TIELE, breng ik gaarne een woord van dank voor de zorg, aanvankelijk aan mijn arbeid besteed. Bovenal kunt Gij, hooggeachte Promotor, Prof. ACQUOY, op mijne erkentelijkheid aanspraak maken. Nu ik aan het einde mijner academische loopbaan sta, schijnt het mij toe, dat Uw boeiend onderwijs nog slechts de inleiding geweest is van hetgeen Uwe raad-

gevingen ten aanzien van dit proefschrift voor mij waren. Wees verzekerd dat ik, die beiden zoo ruimschoots van U ontving, Uwe welwillendheid steeds dankbaar zal herdenken.

Met het noemen van deze vier namen heb ik bedoeld, de gansche Theologische Faculteit te eeren. Haar inzonderheid geldt mijn hartelijke wensch, dat de Leidsche Hoogeschool nog tal van jaren voor land en volk ten zegen zij.

INHOUD.

	Blz.
INLEIDING	1.
HOOFDSTUK I. BRAKEL's leven	21.
HOOFDSTUK II. BRAKEL als herder en leeraar en als catecheet	105.
HOOFDSTUK III. BRAKEL's werken	131.
HOOFDSTUK IV. BRAKEL als kampioen voor de onafhankelijkheid der Kerk van den Staat	165.
HOOFDSTUK V. BRAKEL als bestrijder van het Labadisme	191.
HOOFDSTUK VI. BRAKEL als godgeleerde	233.
HOOFDSTUK VII. BRAKEL's invloed	253.
BIJLAGE A. Uittreksels uit de Rotterdamsche Kerkeraadsnotulen van 1688 en 1689	269.
BIJLAGE B. Uittreksels uit de Rotterdamsche Vroedschapsresolutiën van 1680—1690	278.
BIJLAGE C. Bibliographisch overzicht van BRAKEL's werken	294.

INLEIDING.

Mr. GROEN VAN PRINSTERER in zijn Handboek der geschiedenis van het Vaderland [1]) verdeelt de drie honderd jaren, gedurende welke de lotgevallen van het Nederlandsche volk met trouw of ontrouw aan de belijdenis van het Evangelie in verband stonden — 1517 tot 1795 — in vier tijdperken. Het eerste, tot 1568, is een periode van lijden; het tweede, tot 1648, van strijd; het derde, tot 1713, van bloei; het vierde, van afval en ondergang. Hoofdzakelijk in het derde tijdvak, dat door de jaartallen 1648 en 1713 begrensd wordt, valt het leven van den man, dien wij den lezer willen schetsen. Teekenen wij vooraf den achtergrond, waartegen het beeld van WILHELMUS À BRAKEL moet uitkomen.

In velerlei opzicht, in dat der staatkunde niet het minst, is BRAKEL's leeftijd een eeuw van „bloei" voor ons vaderland geweest. Wel is waar roept de tragische figuur van

[1]) 4de druk (Amst. 1875), blz. 69.

Prins WILLEM II de herinnering bij ons op aan een Regenten-despotisme, dat spoedig na zijn verscheiden bedenkelijke proportiën zal aannemen. Wel schenkt reeds het eerste stadhouderloos bewind het aanzijn aan staatkundige partijschappen, die, door haar verbinding met godgeleerde verschillen welhaast dubbel hatelijk, bij de wenteling der eeuwen den ondergang van het Gemeenebest zullen ten gevolge hebben. Wel schijnt in 1672 voor de Republiek der Geünieerde Provinciën, en in 1688 voor het Protestantisme het uur der vernedering, zoo niet der vernietiging geslagen. Doch daartegenover biedt het historieblad veel, zeer veel ter lezing, dat ook nu nog het vaderlandslievend hart van geoorloofden volkstrots kloppen doet. Of heeft niet een drietal Engelsche zeeoorlogen het voldingend bewijs geleverd onzer nationale kracht? Is niet Prins WILLEM III, laatste loot van een heldenteelt, den naam van „Redder des Vaderlands en Handhaver van het Protestantisme" overwaardig? Hebben niet, in den Spaanschen successiekrijg, inzonderheid ook Neêrlands wapenen den Franschen monarch vernederd en de vrijheid van Europa's volken gered? De Fransche staatsman DE TORCY schreef: „De Republiek, vroeger vernederd, was nu bemiddelares van Europa; vrede scheen niet dan door tusschenkomst der Hollanders verkrijgbaar". Het hooghartig woord van een der Fransche gevolmachtigden tot het vaststellen der vredesvoorwaarden, „Wij zullen onderhandelen bij U, over U, en zonder U", wordt dan ook meer door Franschen eigenwaan verklaard, dan door Neêrlands machteloosheid gerechtvaardigd.

Gelijk in die eeuw onzer grootheid Hollandsche staat-

kunde tot het handhaven of herstellen van het evenwicht der Europeesche volken het leeuwendeel aanbracht, zoo goot een volle hoorn des overvloeds een ongeloofelijk tal van zegeningen uit over de vrijgestreden erve. Het maatschappelijk leven onzer vaderen wekte bewondering en nijd op bij vreemde en gebuur. Hadden reeds ondanks, ja door middel van den heldenstrijd tegen Spanje, handel en verkeer zich naar onze gewesten verplaatst, na den vrede van Munster namen die beiden te meer eene ongekende vlucht. De vaart op de Oost- en West-Indiën en op de Levant herschiep het vaderland in een tooverachtig rijke voorraadschuur van al, wat verre oorden begeerlijks opleverden. De handel op de Oostzee en met Rusland, ten koste der Hanzesteden bijna geheel bemachtigd, kwam het veelvuldig houtgebruik tot schepenaanbouw ten goede, en opende welkome markten voor de Nederlandsche nijverheid. Door de Rijnvaart verzorgde men een groot deel van Duitschland van Nederlandsche waren. En, last not least, vóórdat de „Acte van Navigatie", die alle vreemde vrachtvaarders uit Engeland weerde, den Britschen nabuur tot een geduchten mededinger verhief, waren onze vaderlandsche zeelieden, als de voerlieden van gansch Europa, onbetwist meester van den wereldhandel en van het internationaal verkeer.

Toch valt te betreuren, dat ook deze medaille eene keerzijde heeft. Handel en nijverheid, zeevaart en visscherij hadden ten allen tijde niet enkel welvaart en welstand, maar ook weelde en overdaad in hun gevolg. Inzonderheid de invloed van Frankrijk, van zijn wuft hof en van zijn

wulpschen koning werkte verderfelijk op oorspronkelijk reine zeden en eenvoudige levenswijs. Het Fransch werd de taal der hoogere samenleving en der diplomatie. De meeste edelen, officieren en ook vermogende kooplieden waren mislukte kopieën van een slecht origineel. Niet over de spijzen alleen, over het geheele leven moest een Fransche saus worden uitgegoten. KAREL van Engeland, een alleszins bevoegd rechter, in Holland (1660) luisterrijk onthaald, getuigde in geen land even prachtige gastmalen bijgewoond te hebben. „Geen koopmanschappen te groot, geen bruiloften te breed, geen huizen en huisraad te kostelijk, geen kleederen te opzichtig, geen fatsoenen te vreemd of te nieuw, geen neringen te ergerlijk of het kon al onder Christenen worden geduld." Landverraad zelfs was, in het oog der winzucht, eerlijk bedrijf.

Doch alleen rigorisme kan om die gevolgen ook de welvaart zelf van volken en personen verwerpelijk achten, en alleen overgeestelijkheid kan over den welstand, die schier al de rangen en standen eener natie omvat, een afkeurend oordeel vellen. Het springt den oppervlakkigen beschouwer aanstonds in het oog, dat volksontwikkeling en -beschaving, kunsten en wetenschappen slechts bestaanbaar zijn, waar boven het „brood des bescheiden deels" te genieten valt. Het peil der volksontwikkeling in onze Republiek moet ongetwijfeld evenredig aan de volkswelvaart zijn gestegen. Getuige de populaire letterkunde, wier verrassend debiet slechts langs dien weg haar verklaring vindt. Had in den tachtigjarigen krijg het streng zedelijk Calvinisme ons volksbestaan voor verwildering be-

hoed, in de geheele zeventiende eeuw verspreidde het wereldverkeer beschaving en hare weldaden over al de gedingen van ons handeldrijvend voorgeslacht. En zonder Hollands Maecenassen met naam en toenaam te willen noemen, kunnen wij evenwel naar waarheid aannemen, dat, gelijk overal, weelde en overdaad, verkwisting en uitspatting de schoone kunsten zijn ten goede gekomen. Van het overvloedige goud vierde bovenal de schilderkunst haar heerlijke triumfen. REMBRANDT en V. D. HELST, DOU en POTTER handhaafden den door hunne voorgangers gevestigden roem der Hollandsche meesters. P. C. HOOFT, G. BRANDT en CONST. HUYGENS hielden, elk op eigen wijze, de Nederlandsche letterkunde in 't leven, terwijl VONDEL gelegenheid had om te verheffen en Vader CATS om te stichten. Als uitstekende vertegenwoordigers der destijds zoo gewilde stichtelijke poëzie zijn de namen van LODENSTEIN en LUIKEN ook nu nog aan velen bekend. Allerbelangrijkst was de invloed der uitheemsche, vooral der Fransche literatuur op de Nederlandsche letteren, inzonderheid sinds de herroeping van het Edict van Nantes talrijke Fransche réfugiés over de grenzen dreef. Geen vak van wetenschap valt er op te noemen, waarin vaderlandsche geleerden niet met eere een plaats bekleedden, of aan anderen den weg ontsloten tot nieuwe vorderingen. De hoogescholen van Leiden, Franeker, Groningen, Utrecht en Harderwijk konden in ons tijdperk bogen op tal van verdienstelijke professoren en op menigen leerling, bij zijn laatste examen der wetenschap niet afgestorven.

Wetenschap! Welke jonge man, een predikantsleven

zullende beschrijven en zelf naar den herdersstaf dingende, denkt bij dat woord niet allereerst aan die koningin der wetenschappen, wier schoon boven al hare zusters hem bekoort, aan de H. Godgeleerdheid! Ach! hoe is de kroon haar van het hoofd gevallen; hoe heeft zij, die eens aan de spits stond, de plaats der eere aan anderen moeten afstaan! Wat zijn de tijden veranderd, sedert het beoefenen der Godgeleerdheid, het vormen van bekwame en godvreezende Evangeliedienaars en van christelijke burgers in de meest gewichtige betrekkingen der maatschappij het hoofddoel was, dat tot het stichten van hoogeschool, athenaeum of illustre school bewoog! Het voorspel dezer verheffing van het menschenverstand boven het Woord van God, welke tot deze radicaal gewijzigde waardeering en rangschikking der wetenschappen noodwendig heenleidde, viel omstreeks het midden der zeventiende eeuw mede in de Nederlandsche geleerdenwereld op te merken.

In den strijd tegen Romes leerstelsel hadden sommige Gereformeerde godgeleerden de valsche meening opgevat, dat ze slechts door het aanwenden van gelijksoortige wapenen hun sofistische tegenpartij konden overwinnen. De Hervormers waren met verwerping van alle menschenvonden tot het Woord van God teruggekeerd en bouwden hun godgeleerd stelsel zooveel mogelijk uit de H. Schrift op; de Schriftuitlegging leverde hun de grondstof voor de Dogmatiek. Toen de loop der jaren den Protestantschen geloofsijver aanmerkelijk verkoelen deed en de Roomsche Kerk, haars ondanks door het Protestantisme van veel verkeerdheden gezuiverd, met verjongde krachten in het krijt trad, gesp-

ten haar bestrijders ter kwader uur het door de Reformatoren afgelegde verstikkende harnas zich weder aan. Als bij Rome, werd niet de Schriftleer, maar de Kerkleer basis van operatie. De Schriftuitlegging mocht niet meer zelfstandig haren weg gaan en onafhankelijk verkregen uitkomsten opleveren, waaraan men persoonlijke of kerkelijke opvattingen toetsen mocht, maar had slechts bouwstoffen aan te voeren ter bevestiging van het omhelsde en ter bestrijding van het tegengestelde gevoelen. Men begon zich bij vernieuwing van een leermethode te bedienen, die reeds door haar model, den Griekschen wijsgeer ARISTOTELES, aan de spitsvondige Middeleeuwen en hare schoolgeleerdheid deed denken. Den Hoogleeraar MACCOVIUS, die tijdens de Dordsche Synode aan de Franeker hoogeschool doceerde, komt de twijfelachtige eer toe, in Nederland het formalisme der Scholastiek openlijk te hebben ingevoerd. Wel bezorgde zijn schoolsche voordracht hem een ernstige berisping van de zijde der genoemde Kerkvergadering [1]), maar zij kon evenmin als zijn ambtgenoot AMESIUS verhinderen, dat zijne methode eerlang aan alle vaderlandsche hoogescholen de heerschende werd.

De roem van het godgeleerd onderwijs dier dagen was ongetwijfeld de persoon van GISBERTUS VOETIUS, een man, in wien een uiterst bekwaam Duitsch geschiedkenner [2])

---

[1]) Zie daaromtrent Prof. J. HERINGA Ez. in het *Archief voor kerkelijke geschiedenis, inzonderheid voor Nederland,* verzameld door N. C. KIST en H. J. ROYAARDS, deel III, Leid. 1831, blz. 505–664: „De twistzaak van den Hoogleeraar MACCOVIUS, door de Dordsche Synode, ten jare 1619 beslecht".

[2]) Dr. A. RITSCHL in zijne *Geschichte des Pietismus,* Bonn, 1880, Bd. I, S. 101–130.

„de rijpste vrucht van het Calvinisme" bewonderde. Met een schitterend verleden als predikant achter zich, was hij van 1634—1676 het sieraad der Stichtsche Hoogeschool. Zijn krachtige verdediging van het streng Calvinistisch leertype verwierf hem met vele vijanden nog meerdere vrienden, die welhaast een machtige partij in het land vormden. Zijn naam werd zelfs der laatsten partijnaam, sedert de Broederschap van de H. Maagd Maria te 's-Hertogenbosch aanleiding gaf tot een vijfentwintigjarigen bitteren twist met SAM. MARESIUS, zijn ambtgenoot te 's-Hertogenbosch, later te Groningen [1]). Zoolang deze broederschap uit enkel Roomschgezinden bestond, was haar karakter „soo politycq als religieus ende superstitieus". Na 1629 traden ook voorname Protestantsche ingezetenen toe, „te niet doende bij formeel Contract, daarover met de oude Broeders, alle Papisten zijnde, gemaeckt, de superstitieuse observantiën ende conditiën in deselve voor desen gepleecht". Des ondanks beschuldigde VOETIUS de Overheid van 's-Hertogenbosch, die tot het lidmaatschap had aangemaand, deswege van indirecte en geparticipeerde afgoderij [2]). De handschoen, der Regeering van Den Bosch toegeworpen, nam op haar uitnoodiging MARESIUS, predikant en professor

---

[1]) Zie over dezen twist: DESCARTES, *Epistola Renati Descartis ad celeberrimum virum D. Gisbertum Voetium, in qua examinantur duo libri, nuper pro Voetio Ultrajecti simul editi, unus de Confraternitate Mariana, alter de Philosophia Cartesiana,* in 1643 te Amst. bij ELZEVIER verschenen, p. 34–52; BURMAN, *Traiectum eruditum,* Traj. 1738, p. 402—412; BAILLET, *La vie de Monsieur Descartes,* Paris, 1691, t. II, p. 180—187; P. BAYLE, *Dict. hist. et crit.,* in voce „Marets"; Vroedschapsnotulen van 's-Hertogenbosch en Utrecht.

[2]) *Disputationes selectae,* t. III, p. 278 sqq., vooral 358—386.

van de Schola Illustris te dier stede, op. Zijn tegenschrift was het begin van een broederstrijd, die telkens meerdere punten in het debat betrok en een geheele literatuur van bitterheden in het leven riep. De twist deed den naam „Voetianen" ontstaan, maar verdonkerde den Christennaam. En hij zou denkelijk slechts door den dood van een der strijders geëindigd zijn, had niet een dagelijks toenemend gevaar de geestverwanten genoopt, niet langer onderling, maar tegen een gemeenen vijand de zwaarden te gebruiken. Die vijand was het Coccejanisme.

Reeds vroeger had het kerkelijk systeem een geweldigen aanval te verduren gehad van de zijde der Cartesiaansche wijsbegeerte. CARTESIUS, een Roomsch filosoof uit Frankrijk, die van 1629 tot 1649 in ons land zich ophield, had zich verplicht gerekend, de wijsbegeerte van het kerkelijk gezag onafhankelijk te maken [1]). Het uitgangspunt van zijn wijsgeerig denken was de zelfbewustheid of het ik naar den regel: „Ik denk, dus ik besta". Terwijl hij nu aan Schrift- en Kerkleer het meesterschap over het supranatureele gaarne overliet, meende hij uitsluitend de vraagstukken der natuurlijke Godgeleerdheid door de rede te moeten oplossen. Geen Schriftgezag in zaken van zuiver menschelijke kennis was bij dit streven zijn leuze. — Zijne theorie van den twijfel scheen VOETIUS hoogst gevaarlijk toe, ook al verklaarde hij zeer wel te weten, dat zijne „dubitatio" niets anders inhield dan „te twijfelen zoolang

---

[1]) Prof. J H. SCHOLTEN, Geschiedenis der godsdienst en wijsbegeerte, 3de druk (Leid. 1863), blz. 173 v.

men zoekt [1])". De zoo hooggeroemde „dubitatio" moest immers noodwendig voeren tot het betwijfelen der autoriteit van de H. Schrift en de kerkelijke geloofsartikelen [2]). In Juni 1639 tastte hij, door het uitgeven van enkele theses over het Atheïsme, de nieuwe leer openlijk aan [3]), en had de voldoening, dat in '42 aan zijn Cartesiaanschen ambtgenoot REGIUS het zwijgen opgelegd, en later in onderscheiden gewesten het Cartesianisme bij plakkaat der Staten verboden werd. Doch zijn tegenspraak heeft even weinig als het Staatsgezag verhoed, dat het Cartesianisme, voorlooper van het Rationalisme der volgende eeuw, zijn invloed onder de geleerden gestaag uitbreidde [4]).

Meer nog dan over het Cartesianisme valt VOETIUS' overwinning over het Coccejanisme te betwijfelen. Duitscher van geboorte, had JOH. COCCEJUS sedert 1636 te Franeker, sedert '50 te Leiden het professoraat in de Theologie met eere bekleed, toen de verwoede Voetiaansch-Coccejaansche strijd uitbrak. In 1655 verdedigde hij in zijne uitlegging van den Brief aan de Hebreën het gevoelen, dat de Sabbath, eerst op den Sinaï ingesteld, als louter schaduwachtig onder het N. Verbond afgeschaft, en dus geen regel der

---

[1]) *Dispp. select.*, t. V, p. 478

[2]) *Dispp. select.*, t. III, p. 842.

[3]) Later, 1648, in den vorm van problemata en responsiones, opgenomen in zijne „Disputatio de Atheismo". *Dispp. select.*, t. I, p. 114–226. Cf. Praef. p. 1—3.

[4]) Zie over dezen twist het uitnemend werk van DUKER: *Disquisitio historico-theologica de pugna Voetium inter et Cartesium*, Lugd. Bat. 1861, (in het Hollandsch: *School-gezag en eigen onderzoek. Historisch-kritische studie van den strijd tusschen* VOETIUS *en* DESCARTES. Door A. C. DUKER. Leid. 1861)

Christelijke Zondagsviering meer was. Met zijn gelijkgezinden ambtgenoot HEIDANUS werd hij in '58 over deze opzienbarende leer door Prof. ESSENIUS van Utrecht aangevallen in een geschrift, dat tot titel voerde: Over het altijddurend gezag van den Decaloog als zedenwet en dus ook in het bijzonder over den Sabbath [1]). HEIDANUS koos de zijde van COCCEJUS; hun beider ambtgenoot HOORNBEEK die van ESSENIUS. Wel scheen het twistvuur reeds in het volgende jaar door het gezag der Hollandsche Staten gedoofd, doch na drie jaren hernieuwde de woelzieke MARESIUS den strijd, door COCCEJUS aan te vallen over zijne leer „betreffende den staat der Kerk onder de drieërlei huishouding". De aanvaller werd echter door 's vijands pen tot zwijgen gebracht, en zocht voorts in verdachtmaking zijn heil.

Aan het eenparig verlangen naar een meer bekwamen kampioen tegen den van onrechtzinnigheid verdachten COCCEJUS voldeed in 1665 VOETIUS, door zelf openlijk in een academisch twistgeschrift COCCEJUS' gevoelen over de verschillende zondevergevingen onder O. en N. Testament aan te tasten. Aanstonds verscheen COCCEJUS' antwoord: De leermeester der twijfelenden. De nuttigheid van de onderscheiding der beide Schriftwoorden paresis en aphesis [2]). De Voetiaansch-Coccejaansche twist verkreeg nog geweldiger omvang, toen de Leeuwarder predikant JOH. V. D. WAEIJEN, VOETIUS en MARESIUS tot onderlinge verzoening wist te bewegen, en gemeenschap-

---

[1]) *De perpetua moralitate Decalogi, adeoque speciatim de sabbato*

[2]) *More Nebochim (i. e dubitantium doctor). Utilitas distinctionis duorum vocabulorum scripturae, pareseos et apheseos.* Amst. 1666.

pelijke strijd tegen COCCEJUS het accoord der gemeenschap werd. Wel viel in hetzelfde jaar 1669 het overlijden van hun tegenstander te betreuren, maar de strijd tegen zijn volgelingen werd met tusschenpoozen nog bijna zeventig jaren gevoerd. In 1674 en '75 b. v. scheen een Kerkbreuk van grooter omvang nog dan die van 1618/19 onvermijdelijk, en werd slechts door de broederlijke vermaningen der Synode van Gulik en Berg [1]) en der Nederrijnsche Generale Synode [2]) voorkomen. Eerst in 1738 mocht Ds. MOMMERS door zijn werkje Eubulus, of goede raad, om de verschillende broederen, de zoogenaamde Voetianen en Coccejanen, met malkanderen te bevredigen er in slagen, de twistenden voorgoed te bevredigen.

Aan het Coccejanisme kan de verdienste moeielijk worden ontzegd, dat het, ondanks eigen gebrekkige interpretatie, aan de Schriftuitlegging de plaats verzekerde, vanwaar zij wederrechtelijk verdrongen was, en die haar toch in de theologische encyclopaedie te allen tijde toekomt. Evenwel kan de eernaam „Bijbelsch theoloog", waarop vele Coccejaansche godgeleerden zich beroemden, slechts om het formeele, om de wijze van voorstelling en aanduiding der zaken, hun worden toegekend. De inhoud van het stelsel was bij hun tegenstanders allicht even bijbelsch als bij hen.

Wijl we de breedere behandeling van het Coccejanisme, gevoegelijker dan hier ter plaatse, in onze eigenlijke verhandeling kunnen invlechten, zij dit voorloopige voorshands

---

[1]) 1676.
[2]) 1677.

voldoende, om het als reactie tegen het Voetianisme, dat van Scholastiekerij beschuldigd werd, te doen kennen. We werpen dus nu de vraag op: Hoe zag het er in den bloeitijd onzer Republiek gedurende dezen godgeleerden twist op kerkelijk gebied in ons vaderland uit?

Wie geen vreemdeling is in het Jeruzalem zijner dagen kan zonder veel moeite zich den verderfelijken invloed voorstellen, dien de Voetiaansch-Coccejaansche broedertwist op de oud-vaderlandsche Kerk moet hebben uitgeoefend Voeg daarbij den invloed der wijsgeerige stelsels van CARTESIUS en van SPINOZA [1]), waardoor het theologisch leersysteem bij voortduring heterogene bestanddeelen in zich opnam. Het Engelsch Deïsme wist mede de onkerkelijken tot zijne warme verdedigers te maken. Aldus pakten zich aan den kerkelijken hemel steeds meer donkere wolken samen. En de eenige macht, die te allen tijde bekwaam is gebleken voor de zonde van dwaling en ondeugd gelijkelijk te behoeden, de Kerk, werd maar al te dikwerf door eene vijandig gezinde stads- of landsregeering met geweld tot machteloosheid gedoemd.

Op godsdienstig gebied kon een ernstig lid der Gereformeerde Kerk evenmin over veel rooskleurigs roemen. De kerkelijke schrijvers dier tijden stemmen in hun schildering van den verdorven toestand, waarbij de donkerste kleuren zelfs aan Sodom, Gomorra en Babel ontleend worden, op zeldzame wijze overeen. KOELMAN maakte in zijn Wekker der leeraren een beschamende lijst van beschuldigingen

[1]) Gest. 1677.

tegen de Dienaren van Christus op. Toen in de Middelburgsche gemeente, die voor zeer bloeiende gehouden werd, in 1672 eene predikantsplaats openviel, leverden eenige leden bij den Kerkeraad aldaar een smeekschrift in, dat o. m. den toestand der gemeente in een allerongelukkigst licht plaatst. Andere burchten der kerkelijke rechtzinnigheid, b. v. Utrecht, zagen ter zelfder tijd dergelijke klagers aan hunne poorten aankloppen. Geen wonder! De twijfel stak al driester het hoofd op; de doodigheid van en het wantrouwen in de Kerk namen hand over hand toe Die het wèl meenden met land en Kerk — en ze vormden nog een betrekkelijk groot aantal — zagen verlangend uit naar eene grondige hervorming van leeraren en leden.

Die hervorming moest naar het eenparig oordeel allermeest het zedenbederf stuiten. Niet wijl men reeds de onware meening was toegedaan, dat Gods Woord, het richtsnoer der Kerkzuivering, het zedelijk leven boven de zuivere leer der waarheid stelt, maar omdat een herziening der geloofsbegrippen, als in 1618/19 plaats vond, òf volstrekt overbodig, òf om de heerschende Voetiaansch-Coccejaansche twisten hoogst onraadzaam werd gekeurd. In waarheid had het zedenbederf dan ook alle rangen en standen der maatschappij bij toeneming aangetast. Wie de kerkelijke actestukken en aanteekeningen uit dien tijd doorleest, weet niet waarover zich meer te verwonderen, over de zedeloosheid en dronkenschap van sommige Bedienaren des Woords, of over de onchristelijke zachtmoedigheid, waarmee een kerkelijk college soms jarenlang dergelijke „swackheden" in haar rechtsgebied duldde Een staatje daarvan leverde Dr.

P. PROOST Jzn. in zijn verdienstelijk academisch proefschrift Jodocus van Lodenstein [1]). JACOBUS KOELMAN, onwillig om de formulieren te lezen en de feestdagen te houden, was door de Algemeene Staten als predikant te Sluis ontzet. Twee leeraren te Utrecht wilden hem niettemin in hunne beurt laten optreden, doch hun ambtgenooten verzetten zich hiertegen in den Kerkeraad, en een van dezen, „als hem tegen geworpen wierdt, dat wel Leeraeren wierden toegelaten te prediken, die aen den drank vast waren ende andere ergerlijcke zonden deden, daer Ds. KOELMAN's vroomigheydt bekent was, antwoorde, dat zulks minder quaedt was; want dat een dronckaart tegen hem zelven ende in 't privaat zondigde, maer dat D. KOELMAN de orders van de Kerk verwierp, ende tegensprack, ende daer tegen dede, ende dat zulcks een veel grooter ende schadelycker quaadt was [2])".

In de gemeenten was het niet beter gesteld. De Coccejaansche beschouwing rukte een der grondpilaren van den Christelijken godsdienst, den Sabbath, dermate los, dat Zondagsontheiliging ook in Voetiaansch-gezinde steden schrikbarend toenam. De Fransche invloed was even krachtig als verderfelijk, waartegen eerst ± 1690 de beproefde ernst der Fransche vluchtelingen een heilzaam tegengif bood. Verschrikkingen Gods als in 1672 werkten slechts een tijdelijke bezorgdheid en bekeering uit. Het kan dus niet

---

[1]) Amst. 1880, blz. 3 v.

[2]) THEOPHILUS PARRESIUS, *Historisch verhael van de proceduuren tegen D. Jacobus Koelman, Predicant tot Sluys in Vlaenderen. Wegens zijn debvoiren tot Reformatie ontrent het Stuck der Formulieren en Feestdagen*, Rott. 1677, blz. 523.

bevreemden, dat hij, die het Reformatorenkleed zich omhing, op den hartelijken steun van alle hervormingsgezinden zou mogen rekenen.

Als zulk een grondig hervormer van bedorven zeden werd in 1666 JEAN DE LABADIE begroet, die in het genoemde jaar uit Genève herwaarts overkwam. Nadat hij bij al wat vroom was in de Zeven Provinciën de blijdste verwachtingen opgewekt, en te Middelburg als Waalsch predikant niet zonder zegen gearbeid had, werd hij na weinige jaren wegens kerkelijke ongehoorzaamheid van zijn ambt ontzet en boette schier al zijn invloed op de Kerk in. Want wel hield zijn „Gereformeerde en van de werelt afgesonderde Gemeynte" zich tot diep in de achttiende eeuw staande, doch het Gereformeerde volk bleek destijds al even weinig als nu separatistisch gezind te zijn.

Oneindig hooger is de beteekenis van die keurbende van uitnemende Godgeleerden te schatten, die, in de Kerk blijvende, getracht hebben het kwaad te bedwingen. Gewoonlijk vat men hen onder den algemeenen naam Piëtisten samen [1]). Uit den aard der zaak waren zij boetpredikers, met al de gebreken en deugden van zulke volksaanklagers bekleed. Een uitnemend voorlooper bezat die richting in

---

[1]) Zie over hen MAX GOEBEL, *Geschichte des christlichen Lebens in der rheinisch-westphälischen evangelischen Kirche*, Coblenz, 1849–60; A. RITSCHL, *Prolegomena zu einer Geschichte des Pietismus*, in BRIEGER's Zeitschrift für Kirchengeschichte, Bd. II, S. 1–55; Dr. H. HEPPE, *Geschichte des Pietismus und der Mystik in der reformirten Kirche, namentlich der Niederlande*, Leid. 1879, en RITSCHL's beoordeeling van dit werk in de Theologische Literaturzeitung von SCHÜRER, Jahrgang IV, N° 14 (5 Juli 1879), kol. 332—335; zeer beknopt P. PROOST, *Jodocus van Lodenstein*, blz. 1—13; bovenal A. RITSCHL, *Geschichte des Pietismus*, Bonn, 1880—86.

den persoon van W. TEELLINCK, in 1629 als predikant te Middelburg overleden. VOETIUS, die hem als „den Gereformeerden THOMAS à KEMPIS" hoogelijk vereerde, prees zijne levensopvatting en geschriften aan zijne gemeenten en studenten gestadig aan. Zelf was de Stichtsche hoogleeraar de beroemdste vertegenwoordiger der Piëtistische school, en kweekte een geheel geslacht van Dienaars der Kerk, die voorbeelden mogen geacht worden van vroomheid en van deugd. Wel was de vredelievende WITSIUS, die mede deze richting volgde, meer der Coccejaansche dan der Voetiaansche denkwijze toegedaan. Evenzoo was de vermaarde Utrechtsche prediker JODOCUS VAN LODENSTEIN wel gelijkelijk met COCCEJUS en met VOETIUS bevriend, schoon hij beslist Voetiaansch dacht [1]) Doch overigens hebbe de Voetiaansche partij de eer, boven haar mededingster op het zedelijke den nadruk te hebben gelegd. De meergemelde JACOBUS KOELMAN, in wien de invloed der Engelsche Puriteinen zich het sterkst vertoont, bekleedt onder VOETIUS' leerlingen een hoogst eervolle plaats. Zijn vriend WILHELMUS à BRAKEL schijnt, als zijn evenknie, in dit verband mede genoemd te mogen worden.

Als handhaver des zedelijken levens in een dompige, duffe atmospheer van kerkelijk orthodoxisme, verdient à BRAKEL de sympathie van alle weldenkenden. Enkele bijzonderheden, zijn leven of invloed betreffende, vindt men in allerlei historische geschriften verspreid. YPEIJ en DERMOUT in hun Geschiedenis der Nederland-

[1]) PROOST, a. w., blz. 18.

sche Hervormde Kerk [1]) plegen inzonderheid zijne verhouding tot het Labadisme in 't oog te vatten. BRAKEL's hoofdwerk vindt in YPEIJ's Beknopte letterkundige geschiedenis der systematische godgeleerdheid [2]) een zeer gunstige beoordeeling, hoewel de beschuldiging van heulen met het Labadisme er in herhaald wordt. Het Godgeleerd Nederland [3]) van GLASIUS bevat eene beknopte, vrij volledige schets van BRAKEL's leven en gevoelens. MAX GOEBEL, HEPPE en RITSCHL doen zijn mystieke denkbeelden ons kennen.

Deze aanwijzingen nader te verwerken en met behulp der bronnen een getrouw beeld van BRAKEL's leven en werken te ontwerpen, is het doel der volgende bladzijden. Behalve Kerkeraadsnotulen van verschillende gemeenten, classicale en synodale Acten, Vroedschapsresolutiën van Leeuwarden en Rotterdam, en levensbijzonderheden, in BRAKEL's werken verspreid, verdienen nog bijzondere vermelding de beide lijkredenen op BRAKEL van ABR. HELLENBROEK en van DAN. LE ROY.

Die van HELLENBROEK heeft tot titel Algemeene Rouklagte in de straaten van Rotterdam, over den Zeer Eerwaarden, Godvrugtigen en Geleerden Heere WILHELMUS à BRAKEL, Voorgestelt uit het laatste gedeelte van Prediker XII:5 door ABRAHAM HELLENBROEK [4]). Zondag 8 Nov. 1711, vier dagen

[1]) Breda, 1819, deel III, blz. 109—111, 115, 302—305, 332 v., 351, 354 v., 579 v.

[2]) Haarl., 1793, deel II, blz. 128—134; deel III, blz. 62, 111 v., 187, 344.

[3]) 's Hertogenb., 1851, deel I, blz. 153—160.

[4]) 7de druk (Amst. 1737).

na BRAKEL's begrafenis, werd zij in de Nieuwe Kerk te Rotterdam voor een overgroote schaar belangstellenden uitgesproken Bijkans de helft van het aantal bladzijden [1]) is aan de levensbeschrijving gewijd. Rouwverzen en grafschriften van verschillende personen zijn er aan toegevoegd. Een voorrede ontbreekt. Door HELLENBROEK's toegenegenheid tot zijn „zeer geliefden Amptgenoot" is onwillekeurig zijn lijkrede een lofrede geworden, iets wat ten opzichte van zulk een voortreffelijken overledene als BRAKEL te meer vergeeflijk en onschadelijk is. Zij geeft verreweg de meeste bijzonderheden, en is ook blijkbaar op volledigheid aangelegd.

DAN. LE ROY hield zijne lijkrede vermoedelijk eveneens den 8sten November. In zijn „Voorreden en Opdracht" brengt hij der Gemeente in herinnering, hoe vóór twintig weken bij zijn lijkrede op Ds. JOH. DOESBURG zijn hoogbejaarde ambtsbroeder nog tegenwoordig is geweest. Uithoofde van HELLENBROEK's uitvoerige levensbeschrijving wenscht hij zich van het geven van talrijke bijzonderheden te onthouden. In zijne preek wordt dan ook uitsluitend van bladzijde 23—32 de overledene geschetst. De titel luidt De Zoete Dood-Slaap van Jezus en der Discipelen Vriend Lazarus, Uyt Johannes.XI: 11, Door DANIEL LE ROY [2]).

---

[1]) blz. 13—36.
[2]) Rott. 1711.

HOOFDSTUK I.

BRAKEL'S LEVEN.

Maar tot den mensch heeft Hij gezegd: Zie, de vreeze des Heeren is de wijsheid, en van het kwade te wijken is het verstand.
Job XXVIII: 28.

1. Brakel's jeugd en jongelingsjaren.

Op den weg, die van Leeuwarden naar het nabijgelegen dorp Beers leidt, viel ongeveer 1654 iederen Maandagmorgen een aantrekkelijk tooneel te bespieden. Een man, in wien een tijdgenoot gemakkelijk den predikant zou herkend hebben, deed zijn veelgeliefden zoon een eindweegs uitgeleide buiten Beers, bleef dan staan, bad voor hem, en oogde hem zoo lang mogelijk na. Zeer natuurlijk dat de zoon later dikwerf getuigde, dat hij zijn weg naar Leeuwarden biddende placht af te leggen. Die predikant was de vader van onzen held, die zoon de later zoo vermaarde Wilhelmus à Brakel [1]).

Van 't ridderslot Brakel in den Bommelerwaard, niet ver van Loevestein en Pouderoyen, is de geslachtsnaam Brakel allerwaarschijnlijkst niet afgeleid. Veeleer hebben wij zijn oorsprong in Vlaanderen te zoeken, uit welk gewest à Brakel's ouders afkomstig waren. Dat de Latijnsche geslachtsnaam „à Brakel" de Hollandsche „van Brakel" is, blijkt uit de Acta der Classis Bolsward overduidelijk. Brakel's vader heeft namelijk de verklaring, dat hij tot het bekomen van zijn beroep naar Makkum geen onwettige

[1]) Hellenbroek.

middelen gebruikt had, in dezer voege onderteekend: „THEODORUS à BRAKEL, Bedienaar des H. Evangely in maccum en cornwert [1])". Soortgelijke verklaring zou de zoon later bevestigen door de onderteekening: „G. v. BRAKEL [2])". Het is van te meer belang dit op te merken, daar het doopboek van Enkhuizen, alwaar BRAKEL's vader in 1608 zou geboren zijn, ons omtrent den jongen THEODORUS geen zekere aanwijzingen verschaft [3]).

BRAKEL's vader, de bekende Friesche predikant DIRK GERRYTS — of THEODORI — à BRAKEL, heeft van het lijden dezer wereld ruimschoots zijn deel gehad. Zijn vijf volwassen dochters heeft hij allen ten grave zien dragen. Alleen de oudste was gehuwd, en wel met Ds. WIBRANDUS REDDINGIUS, predikant te Oosterlittens in Friesland [4]). De zwaar beproefde grijsaard was door deze reeks van verliezen zoo terneergedrukt, dat de vorige „levendigheyt" in hem niet meer gezien werd [5]). Buiten zijn zoon heeft slechts zijne vrouw, MARGARIETHA HOMMA, die HELLENBROEK prijst als „eene Paerle in Godvrugt, een Cieraad onder de vrouwen in haren

---

[1]) Acta der Classis Bolsward van 5 Sept. 1653.

[2]) D. i. GULIËLMUS VAN BRAKEL. Acta der Classis Bolsward van 7 Juli 1662.

[3]) Zie doopboek van Enkhuizen van Oct. 1606 tot Maart 1610. — Wij raadpleegden over BRAKEL: B. GLASIUS, in voce; J. KOK, *Vaderlandsch Woordenboek*, 2de druk (Amst. 1787) 7de deel, blz. 924 v.; A. J. v. d. AA, *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, Haarl. 1855, 2de deel, 3de stuk; VAN HOOGSTRATEN en BROUËRIUS VAN NIDEK, *Groot Algemeen Historisch Woordenboek*, Amst. 1733, letter B, blz. 364; H. Baron COLLOT D'ESCURY, *Holland's roem in kunsten en wetenschappen*, 's Grav. 1832, deel V, blz. 178.

[4]) W. à BRAKEL, *Trouwhertige Waerschouwinge*, blz. 63.

[5]) Zie „De laetste uyren van den Autheur" in zijn werkje *De Trappen Des Geestelyken Levens*, in 1670, een jaar na zijn dood, door zijn zoon uitgegeven.

tyd", zijn langdurig ziekbed kunnen verlichten. Hoe lang zij hem overleefde, is ons niet bekend.

Uit deze ouders, in zulk een familiekring werd W. à BRAKEL den 2den Januari 1635 te Leeuwarden geboren [1]). Als een andere Samuël van den moederschoot af den Heere geheiligd, gaf de veelbelovende knaap van der jeugd af blijken, dat een nieuw geestelijk levensbeginsel in hem werkzaam was. Op lateren leeftijd getuigde hij meermalen, van den eersten tijd zijner verandering niet te weten, maar zoo ver teruggaand als zijn geheugen reikte, onder een teederen indruk van God en vol liefde tot den Heere Jezus geweest te zijn. Zelfs toen hij nog in de kinderrokken was, ontbraken dergelijke bewegingen niet. Ook had het Woord Gods reeds vroeg een krachtigen invloed op zijn hart. Een Kerstmispreek van zijn vader greep hem, nog zeer jong, zóó krachtig aan, dat hij onder den blijvenden indruk daarvan dikwerf vroeg: „Vader! wanneer zal 't weer Kerstmis wezen?" zonder te zeggen waarom hij dat vroeg. Toen hij eens van zijn ongemeene genietingen iets aan zijne moeder mededeelde, gaf deze wel wat overijld ten antwoord: „Kind! dat gaat boven uw verstand", door welk voorval hij zich voortaan wat meer gesloten hield. De ver-

---

[1]) Alle vorige opgaven vermelden als datum VAN BRAKEL's doop 10 Jan. 1635, doch volgens het doopboek van Leeuwarden ontving op dien datum niemand het H Sacrament; terwijl wij op 2 Jan. 1635 vermeld vinden „WILLEM DIRCK GERRITS". Dat dit onze BRAKEL zou zijn, kan slechts worden ondersteld. Een derde gevoelen geeft zijn levensbeschrijver DAN. LE ROY, die als zijn geboortedag 10 Jan. 1634 noemt. Op grond van deze gegevens meen ik tot 2 Jan 1635 te moeten besluiten.

borgen vernieuwing des harten had echter voortgang, zoodat hij veel werk van bidden maakte

Het beginsel der genade, dat toch reeds in het kinderhart bovennatuurlijk was verwekt, werd bovendien nog door het heilig voorbeeld, de ernstige vermaningen en de vurige gebeden van het ouderpaar verwakkerd. Te allen tijde heeft inzonderheid de moeder het weeke kinderhart gevormd. De vrouw regeert langs dien weg de wereld. BRAKEL's moeder bad zóó aanhoudend voor haren zoon, dat zij zich zelve vergat, en vaak met nadruk zeide: „O, wat zult gij te verantwoorden hebben, zoo gij God niet vreest".

Wie zal zeggen, of Beers en Jellum reeds een school of, gelijk destijds de zaak luidde, een schoolmeester bezat, die den jongen BRAKEL de eenvoudigste kundigheden inprentte? Na het eenvoudig dorpsonderricht, of, bij gebreke daarvan, ouderlijk huisonderwijs genoten te hebben, doorliep de teeder beminde knaap met goed gevolg de Latijnsche school van Leeuwarden [1]). Van Maandag tot Zaterdag vertoefde hij daartoe in de hoofdstad der Provincie. Wij kunnen ons licht voorstellen, met wat blijdschap zijne ouders hem des Zaterdagsnamiddags onder het ouderlijk dak zagen wederkeeren. Sterker dan woorden bewijst dit de roerende wijze, waarop vader en zoon op den Leeuwarder weg iederen Maandagmorgen van elkander afscheid namen.

Den 6den Januari 1654 werd WILHELMUS à BRAKEL door

---

[1]) Zie over het schoolwezen *De Illustre School te Dordrecht. Eene bijdrage tot de geschiedenis van het schoolwezen in ons vaderland*, door Dr. G. D. J. SCHOTEL, Utr. 1857, bepaaldelijk blz. 107—148.

den Rector NICOLAAS ARNOLDUS in het Album der Franeker Akademie als litterarisch student ingeschreven [1]). Hij zou er o. m. het onderwijs genieten van een drietal theologische professoren, die, om hun vermoedelijken geestesinvloed op BRAKEL, verdienen hier met een enkel woord te worden herdacht.

De meest populaire der drie zal wel CHRISTIANUS SCHOTANUS geweest zijn. Als historicus, inzonderheid voor Friesland zelf, heeft hij zich zeer verdienstelijk gemaakt. Op philosophisch gebied volgde hij geen bepaalde richting, maar kan, o. a. om zijn afkeer van het Cartesianisme en om zijn ijveren voor de studie der Grieksche taal, een geestverwant van COCCEJUS genoemd worden [2]).

JOHANNES VALCKENIER, leerling en vereerder van COCCEJUS, had aan diens aanbeveling in 1645 den katheder te Harderwijk en in 1652 dien te Franeker te danken [3]) Evenals SCHOTANUS was hij een verklaard tegenstander van het Cartesianisme en een vurig aanhanger van COCCEJUS [4]).

Aan deze beide mannen dankte BRAKEL ongetwijfeld zijn betrekkelijke sympathie voor de Coccejaansche richting.

---

[1]) In het *Album Academiae Franequeranae* lezen wij, dat 6 Januarii 1654 „Rectore NICOLAO ARNOLDO" is ingeschreven „WILH. à BRAKEL Leov. Ling. Stud." Deze opgaaf dank ik aan de vriendelijkheid van Mr. W. B. S. BOELES.

[2]) E. L. VRIEMOET, *Athenarum Frisiacarum libri duo*, Leov. 1758, pars II, p. 336—346

Mr. W. B. S. BOELES, *Frieslands Hoogeschool en het Rijks Athenaeum te Franeker*. Uitgegeven door het Friesch Genootschap van geschied-, oudheid- en taalkunde. Leeuw., deel II, blz. 167—171

[3]) CHR. SEPP, *Het godgeleerd onderwijs in Nederland gedurende de 16e en 17e eeuw*, Leid. 1873, deel II, blz. 91.

[4]) VRIEMOET, l. l., p. 439—443; BOELES, a. w., deel II, blz. 215—217.

Op jeugdigen leeftijd en zelfs nog als predikant te Leeuwarden is hij, gelijk ons later blijken zal, „het nieuwe licht" althans niet vijandig gezind geweest. Doch in zijn beide dogmatische hoofdwerken heeft hij „de nieuwe leer" ernstig bestreden.

NICOLAAS ARNOLDUS, wien in 1651 de in Franeker opengevallen stoel van COCCEJUS ten deel viel, kan in menig opzicht de tegenhanger genoemd worden van zijne beide ambtgenooten. In haat tegen het Cartesianisme liet hij hen verre achter zich. Door zijne veelvuldige strijdschriften tegen allerlei „openbare vijanden der waarheid" betoonde hij zich een recht geaard leerling van MACCOVIUS, VEDELIUS en CLOPPENBURCH, en een waardig vriend van den Groninger hoogleeraar MARESIUS. WITSIUS noemt hem „de heftigste kampioen der orthodoxie in Friesland [1])". Doch als mensch was de vrome man ongekunsteld en nederig, zoodat velen zijn omgang zochten. En als docent verstond hij de kunst, naar de vatbaarheid zijner leerlingen te spreken [2]). Het vermoeden ligt voor de hand, dat de kennismaking met de beide eerstgenoemde geleerden BRAKEL's vroomheid moet hebben verdiept, terwijl ARNOLDUS' voorbeeld zijne liefde voor de waarheid versterkte.

Volgens het eenparig getuigenis zijner levensbeschrijvers heeft de Franeker student ook Utrechts hoogeschool bezocht, zeker wel allermeest om VOETIUS te hooren. Vermoedelijk was hij bij dien overgang reeds afgestudeerd. Want

---

[1]) „Orthodoxias in Frisia Propugnator acerrimus".
[2]) VRIEMOET, l. l., p. 414—422; vooral BOELES, a. w., blz. 203—207.

zijn naam komt in het Album der Stichtsche hoogeschool niet voor [1]).

Door deze onderstelling doet zich nu reeds de vraag aan ons op, wanneer en voor wie BRAKEL zijn candidaatsexamen in de Theologie heeft afgelegd. HELLENBROEK en, op zijn voetspoor, v. HOOGSTRATEN wijzen reeds de derde plaats, die na zijn proponentsexamen in Friesland openviel, aan BRAKEL toe. Zij stellen dus een betrekkelijk korte tijdsruimte tusschen examen en beroep. Volgens LE ROY daarentegen doet BRAKEL, nog maar 22 jaar oud, in Friesland zijn candidaatsexamen. Hij moet dan nog bijna zes jaar op eene plaats wachten, zoodat hij reeds in de medicijnen is gaan studeeren, als hij te Exmorra beroepen wordt. Door de onvermoeide nasporingen van Dr. M. VAN STAVEREN, Emer. predikant te Leeuwarden, wiens naam ik hier met groote erkentelijkheid nederschrijf, zie ik mij in staat gesteld, over dezen strijd der opgaven het meest gewenschte licht te ontsteken.

De drie laatste maanden van het jaar 1659 is BRAKEL op verschillende tijden voor de Classis Leeuwarden geëxamineerd. Zijn gunstige academische getuigschriften, zijn loffelijke predikgaven, uit zijn proefpredikatie naar Openb. XXI: 11 aan alle broeders gebleken, en zijn van grondige studie getuigende antwoorden hebben de vergadering „met eenparige stemmen" doen besluiten, hem tot den H. Dienst toe te

---

[1]) In het *Album Studiosorum Academiae Rheno-Trajectinae*, 1636—1886, uitgegeven door P. A. TIELE en J. W. G. v. HAARST, Ultrajecti 1886, staat wel „Rectore JOHANNE HOORNBEECK", 1650, op lijst 26 ingeschreven „GISBERTIS BRAKEL", zonder (in het Latijn) plaats van herkomst. Doch overigens wordt tot 1662 geen BRAKEL genoemd.

laten [1]). De voorstelling der feiten, door HELLENBROEK geboden, blijkt dus de ware te zijn.

Nadat de jonge BRAKEL terstond na het examen Catechismus en Confessie had onderteekend [2]), is hij vermoedelijk vol vreugde met zijn candidaatsbul huiswaarts getogen. In zijn Redelyke Godtsdienst [3]) heeft hij haar zelfs, van een Hollandsche vertaling begeleid, in hoofdzaak doen afdrukken. Datgene, waarop hij zich daarbij het meest verheft, is zijn generale zending. Zij omvatte nevens de bediening des Woords ook die der H. Sacramenten, ja zelfs de sleutelmacht en de kerkelijke tucht. Dit nu was een specifiek Friesch gebruik. Het eenige theologische examen, dat in Friesland werd afgenomen, was het peremtorische. Wie het met goed gevolg doorstond, verkreeg de bovengenoemde volmacht Overal elders ging er een examen praeparatorium, dat slechts tot prediken recht gaf, aan vooraf. Doch de Friesche Kerk erkende dit voorbereidend examen zóó weinig, dat zij, aan hen die het afgelegd hadden, niet toestond in hare Provincie voor de gemeente op te treden [4]).

Wij vatten nu den draad van ons verhaal weder op, en volgen onzen candidaat in den geest naar Utrecht.

---

[1]) Acta der Classis Leeuwarden van 5 Sept.—12 Dec. 1659.

[2]) Synode van Joure, 1634, sess. II, § 3.

[3]) Rott. 1726, deel I, blz. 649. Deze 10de druk wordt door mij overal gevolgd.

[4]) YPEIJ en DERMOUT, a. w., deel I, blz. 384—389, vooral blz. 387. *De Nederduitsche Hervormde Kerk in Friesland, sedert hare vestiging tot het jaar 1795;* eene bijdrage tot de kerkelijke geschiedenis van Nederland door E. J. DIEST LORGION, Gron. 1848, blz. 108, en over de verhouding van Friesland tot de overige Provinciën blz. 108—112.

Wie, die van Gereformeerde belijdenis is, heeft à BRAKEL om zijn leermeester VOETIUS [1]) niet somwijlen benijd? Niet minder dan 42 jaar lang heeft zijn vurige voordracht der streng Calvinistische leer den meest uitgebreiden invloed gehad op de studeerende jongelingschap. Zijn persoon en werk moet in BRAKEL's denk- en levenswijze machtige indrukken hebben achtergelaten. Voor diens vroomheid was de kennismaking met VOETIUS wel het meest vruchtbaar. En welk een wetenschappelijken reus kon BRAKEL van nabij leeren kennen!

Vond de jonge man voor verstand en hart een uitnemend leermeester in VOETIUS, een voortreffelijk geleerde was ook diens ambtgenoot ANDREAS ESSENIUS. Behalve door zijn theologischen arbeid deed deze van zich spreken door zijn strijd met COCCEJUS [2]).

Hoe lang à BRAKEL onder beide mannen gestudeerd heeft, is vrij zeker te bepalen. De vermoedelijke tijd is twee jaren, 1660 en 1661. Door deze tijdsruimte te nemen, kunnen wij verder onderstellen, dat à BRAKEL bij zijn thuiskomst in het begin van 1662 begon te solliciteeren, en dat „reeds de derde standplaats" hem ten deel viel.

---

[1]) Zie over VOETIUS en ESSENIUS Sepp, a. w., deel II, blz. 151—182, „De Hoogleeraar VOETIUS en zijn eerste ambtgenooten." Alsmede A. YPEIJ, a. w., deel II, bladz. 68—70, 75—83, 96—98, 99—101, 105—107.

[2]) Zie over hem YPEIJ, a. w., deel II, blz. 113 v.

2. Brakel als Predikant in Friesland.

„D. Wilhelmus Braeckel Ecclesiastes tot Exmorra cum annexo wert als membrum Classis van ons aengenomen des asseuererende [1]) geen onbehoorlijcke middelen gebruijckt te hebben int becomen van sijn voorsz. beroepinge, gelyck hij sulx bij desen met syn handt verteeckent heeft [2]).

G. v. BRAKEL

Pastor in Exmorra et Allingwier".

Soortgelijke verklaring tegen de Simonie [3]) als bij zijn opname in de Classis Bolsward heeft Brakel ook reeds bij het afleggen van zijn proponentsexamen moeten onderteekenen. Het tweemaal aangewende voorbehoedmiddel bewijst evenzeer de vrees voor misbruik in die dagen, als het ijverig waken der Kerk.

De kwaal zelve was het gevolg van de allerongelukkigste wijze van beroep, die in Friesland na de Hervorming ge-

---

[1]) Verzekerende.

[2]) Acten der Classis Bolsward van 7 Juli 1662.

[3]) Het verkrijgen van Kerkelijke ambten door ongeoorloofde middelen, zoo genoemd naar Simon den Toovenaar in Hand. VIII : 18 v., die den H. Geest voor geld wilde koopen.

volgd werd [1]). Het beroepen geschiedde er op een geheel politieke, in de onderscheiden plaatsen verschillende wijze. Te Stavoren, BRAKEL's tweede standplaats, en elders beriepen de manslidmaten uit een door den Kerkeraad gemaakt en door den Magistraat goedgekeurd drietal. Ook in enkele na de Hervorming ontstane dorpen, beriep, door middel van den Kerkeraad of de manslidmaten, de Gemeente onder approbatie der Overheid. Overigens waren op het platteland uitsluitend zij, die schot schietende huizen en ploeggangen, d. i. die belastbare huizen en landerijen bezaten, mits lidmaten of althans vrienden der Hervormde Kerk, stemgerechtigd. Niet alleen de „koters", de niet in dat geval verkeerende lidmaten, maar zelfs de Kerkeraden mochten aan de stemming geen deelnemen [2]). De wijze, waarop in het classicale boek van Bolsward BRAKEL's beroep naar Exmorra vermeld wordt, doet ons vermoeden, dat Exmorra in de positie der eerste, meest vrij gelaten dorpen verkeerde.

Aan welke omstandigheid BRAKEL, vermoedelijk in een tijd van candidaten-overvloed, zijn beroep te danken had, verhaalt zeker woordenboek [3]) in dezer voege:

„Welhaast wierden zyne predikgaven loffelyk bekent, des hij den 27 Juny [4]) des jaars 1662, nieuwe styl, te Exmorra, in de grietenye Wonseradeel, in Vriesland's

---

[1]) DIEST LORGION, a. w., blz. 113—118; YPEIJ en DERMOUT, a. w., deel I, blz. 390—422, vooral 405—422.

[2]) Acta Syn. van 1647, Art. 7.

[3]) HOOGSTRATEN, a. w.

[4]) BRAKEL's beroep werd niet 27, maar 26 Juni 1662 door de Classis geapprobeerd.

twede quartier Westergoo gelegen, tot kerkeleeraar beroepen wierdt". Ook mogen we niet voorbijzien, dat de Heer TARQUINIUS VAN BOELENS, Gedeputeerde der Friesche Staten en Burgemeester van Bolsward, die in het acte-stuk der Classis Bolsward als een der hoofdgecommitteerden in zake BRAKEL's beroep optreedt, een warm vriend zijns vaders moet geweest zijn [1]). Behalve BRAKEL's loffelijke predikgaven is deze vriendschap wellicht een tweede aanleiding geweest tot zijn voorspoed.

Van het verblijf te Exmorra is ons al zeer weinig bekend. Gelijk op schier alle kleinere plaatsen, ontbreken ook hier de Kerkeraadsnotulen [2]). De classicale Acten vermelden niets merkwaardigs. En de synodale Handelingen bevatten slechts eenige weinige bepalingen tegen de bloeiende Remonstrantsche Gemeente te Dokkum [3]).

HELLENBROEK weet te gewagen van veel hardheid, welke BRAKEL in de harten zijner gemeentenaren aantrof, maar ook van merkbare kentering en zegen vóór zijn vertrek. Naar zijn getuigenis was BRAKEL door zijn dienstijver buiten Exmorra bijna niet bekend. En LE ROY schrijft: „Van zijn over groot Genoegen op deze Standplaats (ziende de gezegende Vrugten van zijn Arbeid) heeft uwen overledenen Leeraar meermalen getuygd tot zijn Goede Vrienden".

---

[1]) Zie *De Trappen des Geestelijken Levens*, 2de druk (Amst. 1671), in de opdracht waarvan BRAKEL dit werkje zijns vaders o.a. aan den Heer TARQUINIUS VAN BOELENS opdraagt. — Zie beneden.

[2]) Ds. G. CAZEMIER, predikant te Exmorra, was zoo vriendelijk dit voor mij te onderzoeken.

[3]) Zie Prof. N. C. KIST in het *Archief voor kerkelijke geschiedenis, inzonderheid van Nederland*, deel (VII Leid. 1835) blz. 433 - 437.

Doch wat, meer nog dan de weelde van een eerste standplaats, het verblijf te Exmorra voor BRAKEL onvergetelijk moet hebben gemaakt, is zijn huwelijk met SARA NEVIUS. Den 29sten Maart 1664 [1]) werd hij met haar te Utrecht in den echt verbonden.

BRAKEL's begaafde vrouw heeft, behalve eenige weinige dichtproeven [2]), een liefelijk blijk van godsvrucht nagelaten. Wij bezitten namelijk van haar hand een stichtelijk werkje van geringen omvang, getiteld Een aandachtig Leerling van den Heere Jezus, door Hem zelf geleert, zonder hulp van Menschen [3]). We zouden dit werkje, dat BRAKEL na haar dood in het licht gaf, en zijne voorrede, waarin hij hare korte levensgeschiedenis geeft, vermoedelijk missen, had hij het handschrift niet kort na haar verscheiden toevallig ontdekt.

SARA NEVIUS werd den 16den October 1632 te Zoelen in Gelderland geboren. Haren vader JOHANNES, die aldaar predikant was, verloor zij reeds vroeg. Haar moeder, MARIA BEKS, was als hij van Duitsche afkomst Wijl zij reeds vroeg blijken gaf van buitengemeen verstand en vaardigheid, bestelde heur moeder haar op een Fransche school te Amsterdam. Omstreeks 14 jaren oud, had ze reeds haar volkomen wasdom bereikt. Zij was een schrandere, leer-

---

[1]) Blijkens de huwelijks-acte, waarvan mij door bemiddeling van den Heer Mr. S. MULLER, Gemeente-Archivaris van Utrecht, een afschrift gewerd.

[2]) Zie haar als dichteres genoemd door Dr. G. D. J. SCHOTEL in den *Algemeene Const- en Letterbode voor het jaar* 1843, n° 19, blz. 294.

[3]) In mijn bezit is de 3de druk (Rott. 1725) en de 7de druk (Amst. 1770); ik volg den 3den druk.

gierige ziel in een schoon lichaam. Nog maar 17 jaar oud schonk zij haar hand aan Ds. HENRICUS VEGEN, predikant te Benthuizen, weinig vermoedende dat zij binnen den tijd van drie jaar na haar huwelijksfeest weduwe zou zijn. Te Utrecht, waar zij zich, om van den krachtigen predikdienst te genieten, na dien slag metterwoon vestigde, werd zij aanstonds met ANNA MARIA VAN SCHURMAN bevriend. De kunst van verzen maken, welke dit wonder onder de vrouwen haar leerde, placht zij uitsluitend tot het opstellen van geestelijke gedichten te gebruiken.

„Door occasie van familiaare vriendtschap tusschen myn Vader en gemelte Juffrouw SCHURMANS aan de eene, en van haar aan de andere zijde, is zy my ter Vrouwe geworden, in 't jaar 1664 den 29 Maart [1])", schrijft BRAKEL. Doch HELLENBROEK teekent er bij aan: „De kinderlijke afhanging en onderworpe Gehoorzaamheit aan den raad en het bestel van zijnen Vader in dat Huwelijk, als een andere Isaak en Jakob, schoon hij toen al Predikant, en 29 jaaren oud was, hebbe ik hem met veele verwonderinge en billikinge (allen kinderen ten voorbeeld) horen verhalen". Had BRAKEL niet in zijn volgend leven, waar 't pas gaf, kloeken moed betoond, sommigen zouden uit dit laatste bericht allicht tot onmannelijke zwakheid van karakter besluiten.

Met vier dochters en één zoon heeft God hun huwelijk

---

[1]) En dus niet 19 Maart 1663, gelijk HELLENBROEK en HOOGSTRATEN vermelden. GLASIUS, a. w., en K. J. R v. HARDERWIJK (in het later te noemen werk, blz. 52—54) dwalen zelfs nog verder af, door 19 Maart 1662 op te geven.

gezegend. Het doopboek van Stavoren, BRAKEL's tweede standplaats, vermeldt op 22 April 1666 SULAMITH, op 5 Januari 1668 THÉODORUS, en op 20 Februari 1670 MARIA [1]). Te Exmorra zijn geen kinderen van BRAKEL geboren [2]). Evenmin op zijn derde en vierde standplaats, d. i. te Harlingen [3]) en Leeuwarden [4]). De Leeuwarder Doodboeken uit den tijd van BRAKEL's verblijf aldaar ontbreken; in de Grafboeken vond ik geen enkel bewijs, dat BRAKEL er een graf gekocht heeft.

Van deze vijf kinderen hebben er vier maar weinige weken geleefd. Alleen SULAMITH, de oudste of op één na oudste dochter, heeft haren ouders de oogen dichtgedrukt. Gehuwd met Ds. FRANCO V. D. KLUIT van Alblasserdam, is zij, behalve van meer kinderen, moeder geworden van W. A. BRAKËL V. D. KLUIT. Dezen stamhouder van zijn geslacht heeft BRAKEL op zijn sterfbed zeer bijzonder gezegend [5]).

Doch het is tijd, dat we tot BRAKEL's gade wederkeeren. HELLENBROEK prijst haar vroomheid zeer. En BRAKEL zelf

---

[1]) Deze opgave dank ik aan de vriendelijkheid van den Heer A. ALBERTS, Gemeente-Secretaris van Stavoren.

[2]) Volgens het welwillend onderzoek van den Heer E. JAMM te Witmarsum, Secretaris der Gemeente Wonseradeel.

[3]) Volgens het welwillend onderzoek van den Heer C. D. DONATH, Gemeente-Secretaris van Harlingen.

[4]) Volgens de vriendelijke onderzoekingen van den Heer J. C. SINGELS, Archivaris van Leeuwarden.

[5]) Er bestaan van BRAKEL's kleinzoon een tweetal geschriften, wier titels aan Catechisatieboekjes doen denken, nl. *Kort onderwerp der Goddelijke waarheden* en *Keten der Goddelijke waarheden*; Glasius in voce. — Zie ook een kleine onaangenaamheid, die hem als Emeritus is overkomen, vermeld bij YPEIJ en DERMOUT, a. w., deel III, blz. 603 v.

looft zelfs hare liefde voor de Kerk en haar lust tot een geestelijken predikdienst. Ja, hij vergelijkt haar met PRISCILLA, daar zij vrouwengezelschappen vormde, waarop zij den weg der zaligheid besprak.

Nadat zij de laatste jaren merkbaar verminderd was, werd zij in het midden der maand November 1705 lijdende aan een kwaal, die haar reeds jaren kwelde. Gedurende elf weken van groote benauwdheid, waardoor zij weinig spreken kon, genoot zij wel niet zielsinnige blijdschap, maar leefde toch door een verzekerd geloof en in de liefde tot den Heere Jezus, en tot Zijn Kerk en Woord. In die gestalte ontsliep zij 24 Januari 1706, in den ouderdom van 73 jaar.

Hare bijzondere levensontmoetingen, door haar zelve beschreven, heeft BRAKEL wijselijk voor zich gehouden. Het handschrift van haar bovengenoemd werkje leerde hij eerst zoeken en vinden, toen de vrouw van een zijner collega's het van hem ter lezing begeerde. Van deze vernam hij tevens, bij welke gelegenheid de overledene tot het schrijven van deze meditatiën gekomen was. Zij had nl. op haar ziekbed aan haar vriendin medegedeeld, hoe zij lang geleden over haren zielestaat weleens gesproken had met Ds. HERMANNUS WITSIUS, destijds nog predikant te Leeuwarden. Op een harer vragen had zij ten antwoord ontvangen: „Waarom vraagt ge het mij, vraag het den Heere Jezus zelf". Ten gevolge van den bijzonderen indruk, dien dit woord op haar hart maakte, had zij den raad voortdurend en met goeden uitslag opgevolgd. En zoo waren deze meditatiën over het onmiddellijk onderwijs, dat de Heere Jezus

den zijnen schenkt, ontstaan. Zij had ze voorzeker nooit te boek gesteld, zoo de lust om haar eenige dochter SULAMITH, die destijds omtrent 8 jaar oud was, een woord van geestelijke vermaning na te laten, haar niet gedreven had [1]).

BRAKEL oordeelde deze meditatiën zóó geestelijk en nuttig, dat hij ze van een hoofdstuk-indeeling voorzag en in 1706 ter perse legde. Zij vormen een boekje van 240 bladzijden 8°, in 48 kapittels verdeeld. In eenvoudigen, om niet te zegen eentonigen stijl, wordt hoofdzakelijk de onderrichting der ziel door rechtstreeksch goddelijk onderwijs voorgesteld [2]). Een voorbereiding en een nabetrachting tot het H. Avondmaal zijn mede opgenomen [3]). Hier en daar treft men mystiek [4]) en ascese [5]) aan. Het meest voldeden mij de reeds aangehaalde bladzijden over haar dochtertje. Doch het geheel moet m. i. genoemd worden een minder gelukkige navolging van BRAKEL, zoo wat schrijftrant als geestesrichting betreft.

HELLENBROEK, en op zijn voetspoor VAN HOOGSTRATEN, vermeldt, dat à BRAKEL 11 November 1665 te Stavoren beroepen werd. Deze opgaaf is naar alle waarschijnlijkheid juist, wijl op 24 November de classicale goedkeuring vermeld wordt.

---

[1]) Zie Kap. 36 en 37. Het werkje is dus omstreeks 1674 geschreven.
[2]) Zie b. v. blz. 49 v, 64 v., 152.
[3]) Zie blz. 98 v. v., 113—115 en 115 v. v.
[4]) Blz. 16.
[5]) Blz. 186.

Twee dagen later heeft BRAKEL vermoedelijk afscheid gepredikt te Exmorra, want den 3den December hield hij te Stavoren zijn intrede. We lezen toch in de „Acta Deputatorum Classis binnen Bolsward [1])":

„Den E. Deputaten Classis in last gegeven sijnde om d' vacante plaetse in de dorpen Allingwier ende Exmorrha te bedienen, ist dat sij verwitticht sijnde, dat D. WILHELMUS BRAKEL verleden Woensdach sijnde den 29 Novembris 1665 met wijff sack ende pack van daer is vertrocken ende op den 3en Decembris na gedane classicale dimissie binnen Stavoren sijn Intrede met de predicatie heeft gedaen. So ist dat welgedachte Deputaten" . . . . aangenomen hebben, met hun zevenen de vacatuurbeurten geregeld te vervullen.

Zoo had à BRAKEL dus zijn stille eerste standplaats voor een ruimeren werkking verwisseld. Ongelukkig ontbreken de stads-resolutieboeken van April 1663 tot Januari 1671, en de kerkelijke bescheiden van 1665 tot 1670 [2]). De Kerkeraadsnotulen uit dien tijd zijn evenmin te vinden [3]). Stavoren, dat nu onder de Classis Sneek ressorteert, behoorde destijds tot de Classis Bolsward De aanteekeningen dier Classis hebben ons ten dienste gestaan [4]).

Ondanks, of zoo men wil door BRAKEL's buitengewonen

---

[1]) Van 6 Dec. 1665.

[2]) Volgens het ingesteld onderzoek van den Heer A. ALBERTS, Secretaris der Gemeente Stavoren.

[3]) Gelijk Ds. H. LIMPERS van Stavoren zoo vriendelijk was mij te berichten.

[4]) Door de welwillendheid van Ds. J. VAN LOON te Kimswerd, Scriba der Classis Franeker.

ijver bleek het arbeidsveld te Stavoren ras voor één predikant te groot te zijn. BRAKEL zag dus om naar middelen, waardoor hij zich een ambtgenoot kon toevoegen. Of zijn gemeente onwillig of onmachtig was om de kosten daarvan geheel of gedeeltelijk te dragen, durf ik niet beslissen. We weten echter, dat hij hulp zocht en vond bij Prinses ALBERTINA VAN ORANJE.

14 Maart 1670 werd nl. door de Classis van Bolsward geapprobeerd De Trappen des Geestelijken Levens. Dit werkje zijns vaders gaf BRAKEL op uitdrukkelijk verlangen des overledenen in 't licht. Hij droeg het op [1]) aan hare Hoogheid ALBERTINA, geboren Prinses van Oranje; aan den Heer P. A. VAN JONGE-STAL, Ridder, eersten Raad van het Hof van Friesland, en mede-curator der Academie van Franeker; aan de Wed. A. VAN BOELENS-VAN NEDERHOF, en aan hare drie zonen.

BRAKEL vangt zijn opdracht aan met de menschkundige opmerking, dat men die boeken nog het meest leest, die bijzonder aan ons zijn opgedragen. Voorts betuigt hij, door middel van dit hun opgedragen boek het geestelijk leven dier hooge personnages te willen versterken, en hun schuldige dankbaarheid te willen bewijzen Der Hooggeboren Vrouwe spreekt hij een woord van warmen dank toe, wijl zij, toen de oogst van Stavoren voor één arbeider te groot bleek, jaarlijks *f* 800 uit eigen middelen schonk ter bekoming van een tweeden predikant aldaar. God zegene haar dus lichamelijk en vooral geestelijk, haar die aan de

[1]) Blijkens de voorrede van den 2den druk (Amst. 1671).

Overheden zulk een treffelijk voorbeeld schonk. De Heer VAN JONGE-STAL heeft mede de hand gehad in de beroeping van een tweeden predikant naar zijn geboortestad. Zelfs te midden van de vredesonderhandelingen met Engeland schreef hij van uit Breda een opwekkingsbrief aan den Magistraat. De godzalige THEODORUS à BRAKEL heeft in den nacht vóór zijn dood aan Mevr. VAN BOELENS nog geschreven. Ze was hem een hartelijk geliefde vriendin. Met haar en heur man had hij bij zijn leven vele geestelijke gesprekken. En was hij voor de zonen van der jeugd af een geestelijke vader, zij minden en achtten hem, als waren zij mede zijne kinderen.

Die tweede standplaats te Stavoren, of liever het bekomen van het tractement voor de tweede predikantsstandplaats te Stavoren, zal wel heel wat voeten in de aarde gehad hebben. Denkelijk is BRAKEL begonnen met bij de Friesche Staten een verzoekschrift dienaangaande in te dienen. Zoo ja, dan heeft hij nul op het request gekregen. En toen ook de Stedelijke Magistraat niet kon of wilde helpen, heeft hij zich ten slotte tot Prinses ALBERTINA gewend. Daar zijn verzoek een vrij aanzienlijke, jaarlijks wederkeerende bijdrage betrof, kunnen we ons licht voorstellen, dat de Vorstin niet aanstonds genegen was, afdoende hulp te bieden. Althans de bewoordingen, waaronder BRAKEL in zijn pas vermelde opdracht van hare milddadigheid melding maakt, dat zij jaarlijks *f* 800 schonk „om ten laatste alle hinderpalen tegelijk te overwinnen", zouden ons aan eenige verklaarbare aarzeling harerzijds kunnen doen denken. Doch meer waarschijnlijk hebben we in deze woorden een

heenwijzing te zien naar de overgroote lastigheid der stadsregeering, die mogelijk voor meerdere geldelijke lasten in de toekomst beducht was.

Wat de Edel Achtb. Heeren tot hun lijdelijken tegenstand bewogen heeft, schuilt in het duister. We mogen echter van de zaak niet afstappen, zonder op de loffelijke belangeloosheid van BRAKEL gewezen te hebben. Blijkens de classicale Handelingen stond hij, om de overkomst van een ambtgenoot te verzekeren, zijn eigen vast tractement vrijwillig af, en waagde het voor zich zelven op het min zekere hofsalaris. HELLENBROEK teekent hierbij aan, dat zijn tractement hem altijd getrouw uitbetaald is. Vorstin en predikant mogen gelijkelijk worden geroemd.

Hoe BRAKEL overigens te Stavoren heeft gearbeid, kunnen we bij gebrek aan gegevens in bijzonderheden niet mededeelen. HELLENBROEK noemt zijn buitengewonen zegen in Stavoren algemeen bekend.

In de plaats van M. B. BRUGBON, die in Januari 1670 overleden was [1]), werd den 3den October van dat jaar [2]) WILHELMUS à BRAKEL naar Harlingen beroepen [3]). Den 11den dier maand verkreeg dit beroep zijne classicale bevestiging [4]).

Harlingen was destijds, schoon in de orde der steden

---

[1]) ROMEIN, *Naamlijst der Predikanten*, Leeuw. 1886, deel I, blz. 189.
[2]) Volgens gemeentelijke bescheiden had dit reeds 25 Sept. 1670 plaats, blijkens het welwillend onderzoek van den Heer C. F. DONATH, Gemeente-Secretaris van Harlingen.
[3]) HELLENBROEK en v. HOOGSTRATEN.
[4]) Acten der Classis Bolsward op den genoemden datum.

de zesde, na Leeuwarden de grootste en rijkste stad van Friesland. Zij bezat twee kerken, de Domkerk en de Westerkerk, welke laatste juist in 1669 vergroot was. De H. Dienst werd er kort na de Hervorming door twee, later door drie, ten tijde van BRAKEL door vier predikanten waargenomen [1]).

Had BRAKEL tot dusver geen of één collega naast zich gehad, hier te Harlingen vond hij een drietal ambtgenooten.

Hoedanig BRAKEL's verhouding tot zijne mededienaren is geweest, kunnen we slechts gissen. Met zijn ambtgenoot op twee achtereenvolgende standplaatsen, THEODORUS PALUDANUS [2]), die, als hij, met de Engelsche practizijns of schrijvers van practische godsdienstige werken hoog was ingenomen, moet hij ongetwijfeld zeer bevriend zijn geweest. Geestverwantschap toch kweekte meermalen duurzame vriendschap. Ten opzichte van de beide anderen kunnen we hetzelfde slechts hopen.

Vrij wat beter zijn wij ingelicht omtrent BRAKEL's arbeid in de Gemeente. HELLENBROEK getuigt, dat de zegen Gods en de liefde der Gemeente, die BRAKEL te Harlingen ondervond, nauwelijks uit te drukken zijn. Ook mocht hij er vele geestelijke kinderen verwekken. Evenzoo schrijft LE ROY over BRAKEL's verblijf te Harlingen: „Hier begon Hy met een nieuwe Lust, en met geen minder Yver, als voorheenen, des Heeren Werk te verrigten, was Hy daar in zijn Mede-

---

[1]) *Naamlijst der Predikanten, die zedert de Herforming gedient hebben in de Classis van Franeker, ...* door AUSONIUS GREYDANUS, in 't licht gegeven door JOH. HERINGA. Leeuw. 1761, blz. 38 v.

[2]) GREYDANUS, a. w., blz. 47 v.

Arbeiders, tot een Spoor van byzondere Neerstigheid, Hy zag ook met Haar hoe God schijnzel over hunne H. Bedieninge gaf. Onweetende wierden' er geleerd, Afgedwaalde te regt gebracht, Neergebogene opgerigt, Swakke gesterkt, Bedroefde getroost, stoute zondaars overtuygt, en alle Geloovige verwakkerd in de oeffeninge van allerley pligten der waare Geestelyke Godzaligheid".

BRAKEL droeg tot in zijn hoogen ouderdom de krachtige en liefelijke herinnering van dien zegen met zich om. In zijn Redelyke Godtsdienst [1]) spreekt hij van zes of acht Harlingsche meisjes, die zich als profetessen ten dienste des Heeren overgaven, en waar zij maar eenigen ingang konden hebben, tot kennis en bekeering opwekten [2]).

Krachtiger prediking nog dan zijn dienstknecht sprak de Heere God zelf uit door de gebeurtenissen van het jaar 1672. Toen in Friesland door den druk van zware belastingen ontevredenheid en opstand algemeen dreigden te worden, en dat terwijl Groningen door Munsters Bisschop belegerd werd, steeg de angst vooral bij de predikanten ten top [3]). Onder tranen en met handslag beloofden de predikanten der Classis Franeker elkander voor Gods aangezicht, met gelijken ijver de kerkbelangen te zullen behartigen. De Broeders verbonden zich, „om te abandonneren alle ergernissen en gebreken, waardoor hunne personen en diensten

---

[1]) Deel I, blz. 437.

[2]) In het Archief te Harlingen bevindt zich nog een geschreven Order of Reglement op de Catechisatiën en Predikbeurten, vermoedelijk van BRAKEL's hand.

[3]) Zie H. WITSIUS in de voorrede van *Het aanstotelyk nieuw in waarheid en lievde ontdekt.* Amst. 1673.

voor een groot deel mishagelijk en onnut geworden waren, en met nieuwen ijver zich zelven en malkanderen daartoe aan te stuwen Met onderlinge handgeving stipuleerde men dit voor Gods aangezicht, niet zonder tranen [1])".

Op hun initiatief kwamen 12 Juni 1672 in de grootc zaal van de kosterij der Jacobinen Kerk te Leeuwarden alle Friesche predikanten ten getale van omstreeks tweehonderd bijeen, om elkander hetzelfde te beloven en door middel van afgevaardigden en een remonstrantie bij de Staten van Friesland op het nemen van zekere maatregelen aan te dringen. Nadat een moderamen van zes predikanten gekozen was, deed de voorzitter een krachtig gebed, en beloofden allen door het opsteken der handen geheimhouding. De ontwerpen ter redding van de Franeker en andere Classen werden daarop voorgelezen en tot zekere punten gebracht. En corps begaf men zich naar het landshuis, naar de Statenvergadering. De predikant, die tot voorzitter gekozen was, de bekende BALTHAZAR BEKKER van Franeker, verzocht in een deftige aanspraak de H.H. Staten, over de voor te lezen en schriftelijk te overhandigen punten spoedige en gewenschte resolutiën te willen nemen. De voornaamste bede was ongetwijfeld de aanstelling van HENDRIK CASIMIR II, Prins VAN NASSAU, in de dadelijke functie van Stadhouder en Kapitein-Generaal van Friesland. 's Prinsen vader, WILLEM FREDERIK, was in November 1664 in dien post overleden. Daar de burgerij van Leeuwarden reeds hetzelfde had voorgesteld, werd hiertoe den volgenden dag besloten.

---

[1]) Handelingen der Classis Dokkum, Hooimaand 1672.

Den 13den Juli begaf men zich op gelijke wijze naar de Statenvergadering. De resolutiën op de overige punten werden daar voorgelezen, en meerdere voorstellen door de predikanten ingediend. Vóórdat de predikantenvergadering zich ontbond, werden uit elke Classis twee leden aan het bestuur toegevoegd, om de nog voorhanden zaken te Leeuwarden af te doen De aldus uitgebreide Commissie heeft nog vrij lang gewerkt. 22 Juli nam zij de vrijheid, om met den meesten eerbied, „hunne edelmogenden te vermanen, ja te bidden van Christus wege, dat zij toch ook mochten uitzoeken en uitzuiveren al die ongezondheden en vlekken, die haar mede hadden besmet en in wanorde gebracht". Aldus mocht men verhopen, dat God zich zoude ontfermen, het land verschoonen, en zijne kerk onder eene wel gereguleerde politie te meerder zegenen en stabilieeren [1]).

Ten gevolge van het krachtig optreden der predikanten besloten de Staten, zonder ooit aan overgave te willen denken, hun Provincie tot het uiterste te verdedigen ten behoude van godsdienst en vrijheid [2]). Een vertrouwbaar getuige [3]) verhaalt zelfs, dat de *wanhopige* Staten moed grepen door de toespraken der predikanten, en dat de Bisschop van Munster, bij het opbreken van 't beleg van

---

[1]) Acta der Classis Dokkum.

[2]) Zie Acta der Classis Zevenwoude, welke echter de handelingen der Commissie slechts tot 16 Juli '72 beschrijven. Het Friesch staatsresolutieboek van 1672 is spoorloos verdwenen. De handelingen der Synode van Friesland leveren niets, die der Classis Dokkum slechts een brokstuk op.

[3]) I t a a d e f r i e s c h e t e r p, blz. 100 v., die de zaak echter verkeerd voorstelt.

Groningen de Friesche predikanten onstuimig vervloekende, zeide: „der teuffel hoole die pfaffen [1])".

De schrik van 1672, die meer ijver in het dienstwerk te voorschijn riep, werkte nog lang na. De Friesche Synode van dat jaar nam een besluit, waarbij alle Friesche predikanten verplicht werden, des Zondags namiddags over den Heidelbergschen Catechismus te preeken. De wederhoorigen zouden zonder eenige conniventie buiten alle synodale en classicale waardigheden gesloten worden [2]). Lang daarna was deze resolutie, zoo door kerkelijken als politieken aandrang, nog van kracht.

Daar de Kerkeraadsnotulen van Harlingen over de jaren 1670 tot '73 zijn zoek geraakt [3]), en de Acten der Classis Franeker, waaronder Harlingen destijds ressorteerde, niets belangrijks meer opleveren, zij dit weinige betreffende BRAKEL's verblijf te Harlingen voldoende.

In Augustus 1673 overleed te Amsterdam Ds. MARTINUS AVERKAMP van Leeuwarden. In de Kerkeraadsnotulen van zijn standplaats leest men de roerende aanteekening, dat Ds. AVERKAMP na korten strijd doch vlijtigen arbeid met de kroone der heerlijkheid vereerd werd.

Daar de dienst de drie overige predikanten boven mate bezwaarde, werd tot spoedige beroeping besloten. Twee

---

[1]) Zie over het jaar 1672 YPEIJ en DERMOUT, a. w., deel III, blz. 40, en de aanteekeningen, blz. 25, maar vooral deel II, aantt. blz. 325 v. v., aant. 599.

[2]) Zie Acta der Synode van Franeker, 1672, art. 8.

[3]) Volgens het welwillend onderzoek van Ds. H. A. LEENMANS Jr., predikant te Harlingen.

dagen later kon de daartoe benoemde Commissie reeds het gunstig antwoord van den Magistraat rapporteeren. Men had, zoo luiden de notulen, vrijheid bekomen, „om achtervolgens de gewone ordre na een bequaam man om te sien, met bijgaande recommandatie om voor dese reijse binnen de Provincie een wel gequalificeerd man te soecken". Met welke laatste clausule de Raad in 't minst niet de der Kerk toekomende en door 's lands Staten gewaarborgde vrijheid wilde bekorten [1]).

Weldra bleek echter, dat de Stadsregeering, in stede van de gewone 1100, slechts 900 Carolusguldens aan den nieuwen predikant wilde toeleggen, „ter oorsaecke van de slechte constitutie van dese tijt, ende de schaersheijt van penninghen [2])". De Kerkeraad weigerde, op dien voet een electie te doen, en won het pleit. Zoodoende kon eerst 17 November 1673 [3]) in de kerkeraadsnotulen worden aangeteekend: „Onze geliefde Mede-Broeder D. Wilh. à Brakel sijne inleijdings-Predikatie heden gedaan hebbende, is van de vergaderinge met hartelijcke zegenwenschinge verwellekoomt, en heeft voor de eerste reijse sessie genomen".

---

[1]) Kerkeraadsnotulen van Leeuwarden van 29 Augustus 1673. Het notulenboek werd mij door de welwillende bemoeiing van Ds. J. W. Kramers te Leeuwarden ten gebruike afgestaan. Het bevat helaas talrijke gapingen, die soms geheele jaren in 't duister hullen. Het boek van censuur, waaruit men het ontbrekende licht zou kunnen aanvullen, is spoorloos verdwenen.

[2]) Stadsresolutie van Leeuwarden van 22 September 1673. De stadsresolutieboeken van Leeuwarden zijn mij door bemiddeling van den stadsarchivaris, den Heer J. C. Singels, geruimen tijd ten gebruike afgestaan.

[3]) Kerkeraadsnotulen van Leeuwarden van 17 October 1673.

Voordat wij nu BRAKEL als predikant te Leeuwarden — van 1673 [1]) tot 1683 — gaan beschrijven, willen wij vooraf enkelen zijner collega's eenige oogenblikken ten tooneele voeren.

Zoo noemen wij eershalve den beroemden HERMANUS WITSIUS, die van 1675 tot 1708 achtereenvolgens een hoogleeraarsstoel in de Godgeleerdheid te Franeker, Utrecht en Leiden bekleedde. Van Enkhuizen geboortig en van gelijken leeftijd schier als BRAKEL [2]), moet de irenische man op BRAKEL's vurig Friesch karakter een gunstigen invloed hebben geoefend. Het Coccejanisme, dat in hem een zelfdenkend voorstander vond, heeft, in zulk een persoon vertegenwoordigd, ongetwijfeld een machtige bekoring voor BRAKEL gehad. Dat de laatste niettemin een gematigd tegenstander bleef, pleit voor de vasthoudendheid van zijn karakter en de scherpte van zijn theologischen blik.

Een andere drager van een geëerden naam [3]) was JOHANNES TEELINCK van Kampen, die zes maanden na BRAKEL den herdersstaf te Leeuwarden opnam [4]). Na zijn tweede predikatie werd de waardige man door een ziekte aan-

---

[1]) Niet 1674, gelijk K. VAN BELKUM, *Naamlijst van heeren Predikanten, die van de Hervorming tot op dezen tijd de Evangeliebediening hebben vervuld*, Leeuw. 1855, blz. 20 v., en, waarschijnlijk op zijn voetspoor, Glasius, in voce, en J. K. R. VAN HARDERWIJK (in het later te noemen werk, blz. 52) willen.

[2]) *Naamlijst der Eerw. Heeren Predikanten* [ressorteerende onder de Classis Leeuwarden] van Do. MARTINUS LAURMAN. Leeuw. 1751, blz. 12 v.

[3]) Zijn vader was de beroemde Middelburgsche predikant WILLEM TEELINCK, de voorlooper der Piëtistische richting in Nederland; zijn broeder was MAXIMILIAAN.

[4]) Kerkeraadsnotulen van Leeuwarden van 19 April 1674.

getast, die hem binnen weinige weken ten grave sleepte [1]).

WITSIUS' opvolger THEODORUS PALUDANUS hebben wij reeds te Harlingen als BRAKEL's ambtgenoot leeren kennen. Ofschoon hij der Gemeente het gemis van zijn voorganger niet kon vergoeden, zal hij wel niet de minste der Broederen zijn geweest. Kort voor BRAKEL'S vertrek naar Rotterdam verwisselde hij zijn geloof met aanschouwen [2]).

Een arbeidzame natuur vond in een stad als Leeuwarden werk genoeg. Er waren destijds te Leeuwarden drie Kerken, de Groote of Jacobijner-, de Galileër- en de Westerkerk, waarin een zestal predikanten den dienst vervulden. Des Zondags werd driemaal in de Groote Kerk, tweemaal in de Galileër- en Westerkerk gepredikt. Wanneer er geen vacaturen waren, moest dus elke predikant om de zes weken tweemaal des Zondags optreden. Des Maandagsavonds werd bij toerbeurten in de Groote Kerk publiek gecatechiseerd en Woensdagmorgen aldaar gepreekt. Donderdagavond behandelden de predikanten in de Galileërkerk Bijbelsche vervolgstoffen, en in de lijdensweken de lijdensteksten. Eindelijk werd in de Westerkerk des Vrijdagsmorgens het Woord bediend. Er waren dus door een zestal predikanten wekelijks elf beurten te vervullen.

Doch behalve door deze officiëele werkzaamheden heeft BRAKEL zich, wellicht ook reeds op zijne vorige standplaatsen en daar alsdan ongemoeid, te Leeuwarden door het houden van zoogenaamde „conventikelen" of eenvoudige stichtelijke

---

[1]) LAURMAN, a. w., blz. 14 v.
[2]) LAURMAN, a. w., blz. 15.

samenkomsten verdienstelijk gemaakt [1]). De beroemde predikant W. TEELLINCK, die in 1629 overleed, hield te Middelburg godsdienstige samenkomsten. De provinciale Synode van Leiden (1629) maakte reeds bepalingen tegen de conventikels te Rotterdam [2]). VOETIUS, de roem der rechtzinnigheid, was er een beslist voorstander van. Zelfs de „Collatio Scripturaria" der vrouwen, de vrouwen-conventikels, waarin een vrouw van kennis en uitlegkunde het woord voerde, stond hij toe [3]). Zijn leerling JACOBUS KOELMAN, de wederrechtelijk afgezette predikant van Sluis in Vlaanderen, was de aangewezen man voor dergelijke samenkomsten. En de Labadistische beweging, schoon ze ook deze oorspronkelijk goede inrichting ontaarden deed, schonk haar tijdelijk een ongekende uitbreiding. Over beiden, de kerkelijke en de onkerkelijke conventikelen, nog een enkel woord.

Reeds op de Synode van Dordrecht 1618/19, had men op de huisgodsdienstoefening der vaders en moeders en op de wekelijksche verzamelingen van eenvoudige gemeenteleden onder leiding van een predikant ondubbelzinnig aangedrongen [4]). Tot de laatsten moeten zoowel de openbare bijbeloefeningen des Zondagsavonds, geheel gelijk aan onze hedendaagsche bijbellezingen, als de openbare kerkcatechi-

---

[1]) Zie over dit onderwerp YPEIJ en DERMOUT, a. w., deel III, blz. 28 v., en RITSCHL, a. a. O., Bd. I, S. 101—130, in zijne verhandeling over Voetius.

[2]) Acta dier Synode, art. 34.

[3]) *Polit. eccl.*, P. I, p. 209.

[4]) VOETIUS, l. l., P. I, p. 835 sq.

satiën, waarin de predikant ter verklaring van een of ander bijbelboek aan eenige uitgelezen mannen vragen ter beantwoording voorstelde, gerekend worden [1]). Dergelijke officieuse samenkomsten waren voor belangstellende gemeenteleden en voor getrouwe predikanten een lust, en wierpen in die geestelooze tijden heilzame vruchten af.

Doch gansch anders moet over de geestelijke opwekking geoordeeld worden, sedert zij in een onkerkelijke bedding begon te verloopen. Juist ten tijde dat de Voetiaansch-Coccejaansche twisten het geestelijke leven sloopten, tusschen de jaren 1660 en 1670, begonnen vele vromen zich van de bedorven Kerk heimelijk af te scheiden. Om de daardoor gegeven ergernís niet noodeloos te vergrooten, vergaderde men niet des Zondags, maar in de week en in particuliere woningen. De hedendaagsche zoogenaamde „gezelschappen" met hun in den regel overgeestelijke bezoekers, kunnen er mede op ééne lijn worden gesteld.

Inzonderheid de viering van het H. Avondmaal gaf tot dergelijke handelingen aanleiding. Sommigen onthielden er zich van ter oorzake van het toetreden van iemand, die in een kwaad gerucht stond, en verwekten aldus gevaar van scheuring (schisma), of althans van openlijke wanorde. Zij hadden echter reeds van CALVIJN kunnen leeren, dat eens anders onreinheid hen niet bezoedelen kon. „Zoo wie onwaardig eet en drinkt, die eet en drinkt *zichzelven* een

---

[1]) YPEIJ en DERMOUT, a. w., deel III, aantt. blz. 13—15.

[2]) JOHANNIS CALVINI.... *Institutionum Christianae Religionis libri quatuor*. Lugd. Bat. 1654, l. IV, c. I, § 15. „Qui indigne manducat, judicium sibi manducat et bibit. Non dicit *aliis*, sed *sibi*".

oordeel". Anderen onttrokken zich, wijl zij *zichzelven* niet voor waardig hielden [1]). Beide groepen te zamen, met wie wel veel „vermengd volk" zal zijn opgetrokken, vormden het hoofdbestanddeel der conventikelen [2]).

Wat der Kerk ten zegen had moeten gedijen, dreigde haar te zullen oplossen, toen de secte der Labadisten van de conventikelen als van haar werktuig zich meester maakte. Daar we BRAKEL's strijd in Leeuwarden naar aanleiding van de conventikelen in het andere geval niet wel kunnen verstaan, willen we de geschiedenis van DE LABADIE en zijn gemeenschap beknopt in ons verhaal inlasschen [3])

JEAN DE LABADIE, die 13 Februari 1610 te Bourg, in het Fransche Departement Gironde, het levenslicht zag en uit adellijke ouders gesproten was, genoot reeds vroeg een zeer zorgvuldige opvoeding. Als knaap van buitengewonen aanleg en schranderheid maakte hij onder leiding der Jezuïeten te Bordeaux onbegrijpelijke vorderingen. Hoewel hij zich in het College zijner leermeesters liet opnemen, verliet hij het huis der Jezuieten op negen-en-twintigjarigen leeftijd als niet-Jezuïet. Ter bestrijding der Hugenoten las en herlas hij het Woord van God. De vrucht daarvan was, dat hij weldra door zijn levendige prediking, door strijd tegen het bijgeloof en door opwekking tot bijbellezen veler aandacht

---

[1]) VOETIUS, *Pol. eccl.*, P. III, p. 505.

[2]) VOETIUS, l. l., P. III, p. 525.

[3]) YPEIJ en DERMOUT, a. w., deel III, blz. 87—115; vooral HEPPE, a. a. O., S. 240—374; H v. BERKUM, *De Labadie en de Labadisten*, eene bladzijde uit de geschiedenis der Ned. Herv. Kerk, Sneek 1851, deel I, blz. 18—35; en M. GOEBEL, a. a. O., Bd. II., S. 181—299.

trok. De zes of zeven jaren, die hij te Amiëns doorbracht, kenmerkten zich door grooten zegen en door krachtigen strijd. In de Jansenistische hermitage — een soort van klooster — van Port-Royal des Champs, waarheen de haat der Jezuïeten hem dreef, kreeg hij voor het eerst de schriften van CALVIJN in handen. De kroon op zijne geloofsschuddingen was, 16 October 1650, zijn toetreding tot de Hervormde Gemeente van Montauban. In dezelfde stad bediende hij van 1652 tot 1657 het Evangelie.Toen hij na een tweejarig verblijf in Oranje, in Juli 1659 als beroepen predikant van Londen over Genève, Duitschland en Holland naar zijn nieuwe standplaats wilde reizen, predikte hij op verzoek onderscheidene malen te Genève. Als een tweeden CALVIJN drong men hem als predikant te blijven. Door zijn welsprekendheid en gestrengheid maakte hij grooten opgang, terwijl zijn hartstochtelijk aandringen op hervorming en vernieuwing des harten aan geestelijk betere tijden deed terugdenken.

Zijn geschriften, die vooral bij de Voetianen zeer in trek waren, hadden hem in ons land reeds een gunstige bekendheid verschaft. Doch zijn beroep naar de Waalsche Gemeente te Middelburg (1666) had hij meer in 't bijzonder aan den broeder van de beroemde ANNA MARIA SCHURMAN te danken. De aandrang der hervormings-gezinden in Utrecht, van A. M. SCHURMAN, VOETIUS, LODENSTEIN, ESSENIUS e. a. was zóó groot, dat hij met zijne drie vrienden PIERRE YVON, PIERRE DU LIGNON en MENURET, welhaast de reis aanvaardde. Met uitzondering van SCHURMAN, die hem naar Middelburg en welhaast waarheen ook

volgde, misten echter al zijne Utrechtsche vrienden den verwachten eenvoud en degelijkheid in hem [1]).

Zijn verblijf te Middelburg [2]), dat met zijne afzetting door de Waalsche Synode van Dordrecht, of liever nog met zijne verbanning door de Regeering van Middelburg (15 April 1669) eindigde, deed bij velen grootsche verwachtingen even ras ontstaan als vergaan. DE LABADIE begon met de onderteekening der Waalsche geloofsbelijdenis te weigeren, om de ééne Roomsche uitdrukking die er in voorkwam, dat Christus geleden heeft „sur l'autel de la croix [3])". Het geduld van Classis en Synode vermocht zijn hardnekkigheid niet te overwinnen. Een toevallige omstandigheid gaf aan zijne kerkelijke tegenstanders welhaast het middel in handen, om hem voorgoed onschadelijk te maken. In 1666 had LUDOVICUS MEIJER, geneesheer te Amsterdam, zonder zijn naam te noemen, uitgegeven [4]) De wijsbegeerte de uitlegster der H Schrift. Tegen dat bedenkelijk werk schreef o. a. LOUIS WOLZOGEN, Waalsch predikant te Utrecht, zijn [5]) Over den verklaarder der Schriften, waarin hij evenwel MEIJER's boek meer verdedigt dan bestrijdt. Door DE LABADIE en zijn

---

[1]) PROOST, a. w., blz. 32—35; DIEST LORGION, a. w., blz. 147—165; v. BERKUM, a. w., deel I, blz. 35—60.

[2]) Zie daarover VAN BERKUM, a. w., deel I., blz. 60—79; en in het *Bullettin de la commission de l'histoire des Eglises Walonnes*, Tome IV (la Haye, 188 .), p. 1—28, een stuk van de hand van Ds. J. H. GERLACH, predikant bij de Waalsche Gemeente te Middelburg.

[3]) „Op het altaar des kruises". DE CHAUFEPIÉ, *Dict. hist. et crit.*, art. Labadie, vol. III, p. 5—8 (het geheele proces is aldaar uit de bronnen behandeld); YPEIJ en DERMOUT, a. w., deel III, aantt. blz 55 v.

[4]) *Philosophia S. Scripturae interpres.*

[5]) *De Scripturarum interprete.*

Kerkeraad werd hij deswege bij de Waalsche Synode van onrechtzinnigheid aangeklaagd. Doch tegen alle verwachting in werd zijn boek te Naarden (Sept. 1668) voor hoogst rechtzinnig verklaard, en werden DE LABADIE en zijn Kerkeraad veroordeeld, om openlijk in de vergadering der Synode WOLZOGEN in zijne eer te herstellen [1]). DE LABADIE kon hiertoe niet besluiten.

Om deze beide redenen is de Synode van Dordrecht in Maart 1669 tot DE LABADIE's afzetting overgegaan [2]). Zijn leerling en ambtgenoot PIERRE YVON trof hetzelfde lot. Aan de proponenten DU LIGNON en MENURET, leerlingen van DE LABADIE, werd ter zelfder tijd de kansel ontzegd.

Meer eervol voor DE LABADIE eindigde nog in hetzelfde jaar zijn verblijf te Veere, waarheen de „Evangelische Kerk" was uitgeweken [3]).

„De van de wereld afgezonderde gemeente" heeft daarna te Amsterdam [4]), te Hervord in Westphalen [5]) en te Altona in Denemarken [6]) hare tenten opgeslagen. Ze wordt voor ons eerst belangrijk, als zij in het voorjaar van 1675

---

[1]) De kerkelijke processtukken betreffende DE LABADIE's bestrijding van dat boek worden nog in de archieven der Waalsche Synode bewaard. Zie A. YPEIJ, *Geschiedenis van de Kristlijke Kerk in de achttiende eeuw*, deel X, blz. 403, noot.

[2]) Hoogst bezwarend voor DE LABADIE en zeer gunstig voor de kerkelijke machten is het bovengenoemde *Bulletin*. De tallooze kleine geschriften, die betreffende DE LADADIE's leven in deze jaren mij onder de oogen kwamen, vond ik nergens voldoende verwerkt. Of v. BERKUM van *allen* gebruik gemaakt heeft, is uit zijn arbeid niet op te maken.

[3]) v. BERKUM, a. w., deel I, blz. 98—114.

[4]) v. BERKUM, a. w., deel I, blz. 115—135 en 156—172.

[5]) v BERKUM, a. w., deel II, blz. 1—22.

[6]) v. BERKUM, a. w., deel II, blz. 23—40.

door de gunst van den Heer AARSSENS van Sommelsdijk, Gouverneur van Suriname, het slot Thetinga of Walthahuis te Wieuwerd in Friesland betrekt en weder den vaderlandschen bodem betreedt [1]). DE LABADIE zelf was in Februari 1674 te Altona gestorven, en YVON had hem in het bestuur der secte opgevolgd.

De komst der Labadisten in Friesland wekte groote bezorgdheid bij allen, die de Kerk liefhadden. Volgens velen was deze laatste zeer verdorven [2]) Tegen de sluip-catechisatiën of conventikelen, die in de laatste jaren zeer vermenigvuldigden, en tegen de Labadisten, die ze tot hun onkerkelijke doeleinden misbruikten, beraamde de Friesche Synode van 1675 ernstige maatregelen Hare Commissie, die in haar rapport de beschouwing der Labadisten over de Hervormde Kerk in het breede mededeelt, sloeg zoowel kerkelijke als politieke verdedigingsmiddelen voor [3]).

Ten gevolge van den synodalen aandrang deden de Gedeputeerde Staten van Friesland door een politiek-kerkelijke Commissie de gevoelens der Labadisten onderzoeken. Prof. WITSIUS van Franeker legde daarbij aan YVON verschillende vragen voor betreffende hunne leer, godsdienstoefening en beschuldiging tegen de Gereformeerde Kerk. Hij zond van

---

[1]) v. BERKUM, a. w., deel II, blz. 41—64.

[2]) De later zoo beroemde HERMANNUS WITZ, predikant te Leeuwarden, werd door de Friesche Synode zelfs tot voorzichtigheid en matigheid gemaand om zijn werkje van 1669: *Twist des Heeren met syn wyngaert, deselve overtuygende van misbruyck syner weldaden, onvruchtbaerheydt in 't goede, en al te dartelen weelderigheydt, in schadelijke nieuwigheden van opinien, en schandelijke outheyt van quaade zeeden, met bedreiginge van syn uytersten ongenade;* bepleydt door HERMANUS WITZ. Leeuw. 1669.

[3]) Acta Syn. van 1675, art. 24, 44 en 45.

het onderzoek een gunstig bericht aan de Staten. En wijl hij in 1670, als predikant te Leeuwarden, met zijn ambtgenoot J. VAN DER WAEYEN een Ernstige betuiginge aan de afdwalende kinderen der kerke tegen de gronden van DE LABADIE — een werkje, dat VAN BERKUM [1]) om zijn zachtmoedigheid als het beste antilabadistische geschrift prijst — in 't licht had gegeven, vond zijn verslag te meer ingang. De Staten waren dientengevolge, ondanks herhaalden kerkelijken aandrang [2]), niet te bewegen tot het nemen van maatregelen tegen de Labadisten.

Doordien de Staten zulk een gematigde gedragslijn volgden, scheen het te meer noodig, dat de Kerk tegen de Labadisten op haar hoede bleef. Trouwens, niet ten onrechte bleef men wakende. Zelfs twee Friesche predikanten, BALTHASAR COHLERUS en JOHANNES HESENER [3]), traden tot het genootschap der Labadisten, dat eerst in 1732 ontbonden werd, toe. In kerkelijke notulen en Acten uit dien tijd, en niet in Friesland alleen, komt de naam „Labadisten" veelvuldig voor.

In hoofdstuk III, „BRAKEL'S werken", en hoofdstuk V, „BRAKEL als bestrijder van het Labadisme", zal over BRAKEL'S verhouding tot het Labadisme meer uitvoerig

---

[1]) a. w., deel I, blz. 128.

[2]) YPEIJ en DERMOUT, a. w., deel III, Aantt. blz. 61 vv.; Acta Syn. 1676, art. 22; 1677, art. 23.

[3]) Zie over hen: „Johannes Hesener en Balthasar Cohlerus. Een episode uit den tijd der Labadisten in Friesland", door Dr. J. REITSMA, in *De vrije Fries*, deel XIII, (Leeuw. 1877) blz. 97—148. Daar vindt men ook eene volledige kerkelijke biografie van beide mannen.

worden gehandeld. Laat ons hier mogen volstaan met de mededeeling, dat zijn aanvankelijk gunstige gezindheid jegens hen, eerst in veroordeeling, daarna in bestrijding is veranderd. De bijzondere catechisatiën, die BRAKEL in Leeuwarden hield, kunnen dus door hem van de Labadisten, maar zullen meer waarschijnlijk van zijn leermeester VOETIUS of van zijn vriend KOELMAN zijn afgezien.

Op BRAKEL's huis-catechisatiën en hare gevolgen heeft Dr. S. D. VAN VEEN [1]) reeds met een enkel woord gewezen. We willen zijne schets hier nader uitwerken.

Het is zeer te betreuren, dat de kerkeraadsnotulen zulke overgroote gapingen vertoonen. Daarom moeten wij als met de deur in huis vallen, en de lezers de vergadering der Classis Leeuwarden van 16 October 1676 geheel onvoorbereid binnenleiden.

Op die vergadering werd D. WILH. à BRAKEL — Dr. VAN VEEN vermoedt door zijn Leeuwarder collega's — beschuldigd: ten eerste, dat hij JACOBUS KOELMAN, geremoveerd predikant, op zijn eigen „houtie" met misnoegen van zijne collega's voor de gemeente van Leeuwarden had laten prediken; en ten tweede, dat hij, tegen het expres bevel van de Hooge Machten des lands [2]) en in weerwil van zijn Kerkeraad, voortvoer met het houden van onbe-

---

[1]) In *Stemmen voor waarheid en vrede*, deel XXII (1885), blz 919—965, in zijne verhandeling: „Voor 200 jaren", bepaaldelijk blz. 953.

[2]) De Synode van Leeuwarden van 1675 (Sess. IX, art. 45) had nl. aan de Staten van Friesland verzocht, door middel der Magistraten te beletten, dat predikanten of leden der kerk conventikelen aanstelden of bijwoonden, zonder nadrukkelijk goedvinden van hun Ker-

hoorlijke en ongeoorloofde catechisatiën, die in 't geheim geschiedden. Wegens tijdgebrek werd de zaak uitgesteld.

Zeer bevreemdend is het, dat zoowel de „Acta conventus deputatorum" van 13 November 1676 als de Acta der Classis Leeuwarden van 13 Maart 1677, een diep stilzwijgen over BRAKEL's zaak bewaren.

Eerst op de classicale vergadering van 23 April 1677, op Paasch-achten, werd zij weder in behandeling genomen. Nadat BRAKEL over beide punten der aanklacht gehoord was, oordeelde de Classis betreffende het eerste, dat hij beter gedaan had met D. KOELMAN, die door de Hoog Mog. H.H. Staten Generaal om praegnante redenen van zijn dienst was geremoveerd, niet voor zich te laten prediken. Ook werd hij serieuslijk vermaand, na dezen in zulk een geval beter voorzichtigheid te gebruiken. Het tweede punt werd in statu gelaten. Alvorens men disponeerde, wilde men eerst de gecommitteerden van den Kerkeraad van Leeuwarden ter aanstaande bijeenkomst hooren.

Op de vergadering van 7 Mei 1677 werd, wat het punt in quaestie betreft, enkel het gravamen, dat de Classis Sneek op de Synode van dat jaar wilde indienen, onveranderd goedgekeurd. Het was gegrond op het besluit der Gedeputeerde Staten, om geen catechisatiën te dulden dan met kennis van den Kerkeraad. En het stelde voor, dat alle Classen bij de censura morum naar de ongeoor-

---

keraad of Classis. De Synode heeft met deze bepaling kennelijk zich een wapen willen smeden tegen de Labadisten. Doch BRAKEL's collega's maakten er gebruik van tegen hun ambtgenoot.

loofde catechisatiën vragen en de schuldigen censureeren zouden.

Nog geruimen tijd bleven de bemoeiingen der Classis, om het twistvuur te dooven, zonder gevolg. Eerst 7 November 1677 legde de uit haar midden benoemde Commissie een kerkeraadsreglement van Leeuwarden, rakende alle geoorloofde catechisatiën, ter tafel. De getrouwe handhaving van dit volkomen geamplecteerde reglement werd den Kerkeraad ernstig aanbevolen [1]).

Het zeer onvolledige kerkeraadsboek maakt eerst vijf dagen vroeger van de zaak gewag. BRAKEL volhardt aldaar in zijn eisch, dat ieder predikant voor de bewoners zijner wijk één of meer catechisatiën zal mogen hebben ter onderrichting van onwetende avondmaalsgangers, met dien verstande, dat deze samenkomsten noch groot noch publiek zullen zijn.

Doch de meerderheid ontwerpt op die vergadering een verzoenende „Ordre op 't stuck van Catechizatien", welker negen artikelen nog meer te denken dan te lezen geven. Voor minkundige avondmaalsgangers wordt daarin aan ieder predikant toegestaan, bijzondere catechisatiën op te richten. Doch voor meer ontwikkelden zullen de leeraars bij beurte en in een publieke plaats optreden En ieder predikant zal zijne catechumenen vermanen tot „hooringe" van alle getrouwe Dienaren [2]).

---

[1]) Acta der Classis Leeuwarden van 5 Juni tot 7 November Vgl. Acta der Synode van Sneek (1677), Art. 25. De Synode beval BRAKEL's zaak aan zijne Classis aan.

[2]) Kerkeraadsnotulen van Leeuwarden van November 1677.

In welk opzicht deze „Ordre", die hij slechts voor „gehoordt" hield, BRAKEL onbevredigd liet, blijkt eerst uit de Notulen van 1683. Hij bedankte destijds voor het beroep naar Rotterdam onder voorwaarde, dat hij Zondag en Woensdag *alleen* in de Westerkerk catechiseeren mocht. Over onthouding van dit voorrecht heeft dus de strijd geloopen. BRAKEL verlangde *publieke* catechisatiën, waarbij *hij zelf* geregeld kon voorgaan. Daar tegenover schrijft de „Ordre" een toerbeurt der predikanten voor de algemeene samenkomsten voor. BRAKEL's optreden *kon* „occasie van aanhang van discipelen" opleveren. De oppositie zijner collega's daarentegen *heeft* gewis partijschap in de Gemeente gekweekt. Het laatste doen ook de slotbepalingen der „Ordre" vermoeden.

Het gevaar, dat de conventikelen voor de bestaande Kerk opleverden, is nochtans niet denkbeeldig te achten. Indien BRAKEL's ambtgenooten daarop inzonderheid hebben gezien, kunnen wij hun oppositie althans waardeeren. Hoezeer evenwel BRAKEL zelf van dat gevaar zich bewust was, en in welk een gezonden zin hij de conventikelen niettemin voorstond, heeft zijn latere arbeid overvloedig in 't licht gesteld [1]).

Een andere strijd van WILHELMUS à BRAKEL te Leeuwarden, met meer sympathie van zijne collega's en met blijvende gevolgen voor de nakomelingschap [2]) gevoerd, is

---

[1]) *Redel. Godtsd.*, deel I, blz. 652 v.

[2]) Want uit dien strijd ontstond BRAKEL's eerste werkje, *Davids Hallelu-Jah*, dat wellicht aanleiding gaf tot het schrijven van den *Redelyke Godtsdienst*.

zijn geschil met DAVID FLUD VAN GIFFEN, predikant te Nieuwbrongerga of de Knijpe bij Heerenveen [1]).

Niet enkel op 't lustslot Oranjewoud door de stadhouderlijke familie, maar ook te Heerenveen en elders door vele „anders vrome lidmaten" werd deze begaafde man met veel genoegen gehoord. Wel baarde zijne Coccejaansche predik- en denkwijze veel opzien in Friesland, maar 't onderhoud, dat zijn Classis betreffende zijne leer met hem had, liep zonder kwade gevolgen zijnerzijds af.

Doch geheel kerkelijk Friesland moest wel de aandacht op hem vestigen, toen ten gevolge van zijne en BRAKEL's predikatie, beider leerredenen in 't licht kwamen. Die van VAN GIFFEN had tot titel JOB's Levende Goël, en De noch verwachtte Heerlykheid der Kerke in de Laatste Dagen. Leeuwarden 1680. BRAKEL gaf in hetzelfde jaar uit DAVID's Hallelu-Jah Ofte Lof des Heeren, In den Achtsten Psalm. Leeuwarden [2]). Beiden vlochten in de verdediging hunner verklaring van

---

[1]) Zie over VAN GIFFEN, *Verzameling van alle de wercken, nagelaten en uitgegeven van den hooggeleerden en godvruchtigen heer David Flud van Giffen*..... met een voorrede en aanhangsel..... door ALB. VOGET, Ds. en Prof. der H. Godtgeleerdheit. Gron. 1735; zie over VAN GIFFEN's leven de voorrede; het werk zelf heb ik niet kunnen raadplegen. BEKKER's *Kerkelijke historie*, blz. 34; ENGELSMA, *Volglijst van Predikanten in de Classis van Zevenwouden*, blz. 168 v.v.; DIEST LORGION, a. w., blz. 166—179; GLASIUS, a. w., deel I, blz. 522—526; YPEIJ, a. w., deel VIII, blz. 593 v.v.; YPEIJ en DERMOUT, a. w., deel II, blz. 516 v.v.; SCHOTEL, *Kerkelijk Dordrecht*, deel II, blz. 63 v.v, en de bij laatstgenoemden aangehaalde schrijvers.

[2]) 1680, blijkens blz. 260. VAN GIFFEN's werkje ontleende ik aan de Stadsbibliotheek van Leeuwarden; dat van BRAKEL bezit ik zelf. Zie ze beiden behandeld in Hoofdstuk III.

den psalm een verhaal van het gebeurde in. Uit de onderlinge vergelijking van hunne berichten ontwierpen wij de volgende geschiedenis.

In den winter van 1679—80 had een van BRAKEL's collega's, over psalm VIII predikende, de profetische verklaring daarvan krachtig weersproken. Dit spoorde VAN GIFFEN aan om, toen hij den 23sten Januari 1680 in de Groote kerk te Leeuwarden een liefdedienst vervulde, dien profetischen zin niet minder krachtig te handhaven [1]). Ook meende hij slechts te verkondigen, wat vóór hem van denzelfden kansel door V. D. WAEYEN, WITSIUS en AVERKAMP met grooten bijval geleeraard was. Doch hoe ontstelde hij, toen na de preek de eene Broeder hem verklaarde, bijna onder de predikatie uit de kerk te zijn gegaan, een ander den predikant, wiens beurt hij had waargenomen, schamper bejegende, ja, toen hij later zelfs moest vernemen, dat men personen, die hij gesticht had, durfde toevoegen: „Dat zoo er een Sociniaan in de Kerk geweest was, deze hem de handen zou gekust hebben [2])". Nog dien zelfden dag moest hij 't mede aanhooren, dat van den kansel tegen den volgenden rustdag de rechte ver-

---

[1]) GLASIUS vermeldt ten onrechte, dat VAN GIFFEN èn eenige dagen te voren te Leeuwarden naar aanleiding van Ps. VIII : 10, èn 23 Jan. 1680 in het stadhouderlijk paleis naar aanleiding van Job XIX : 25 over hetzelfde onderwerp sprak, nl. over „Job's levende Goël en de nog verwachte heerlijkheid der kerke in de laatste dagen". Doch VAN GIFFEN zelf getuigt, dat hij den 23sten Jan. 1680 in de Groote kerk de heerlijkheid der kerk in de laatste dagen (Ps. VIII : 10), en 28 Jan. 1680 op het Hof te Leeuwarden Job's levenden Goël (Job XIX : 25) behandeld heeft.

[2]) En Sociniaan was in dien tijd wel een der hatelijkste kerkelijke scheldnamen.

klaring van den achtsten psalm werd aangekondigd, en dat de Gemeente ernstig vermaand werd te strijden voor 't geloof, dat eenmaal den heiligen is overgeleverd.

Tot het aanbinden van dien strijd is BRAKEL wellicht door zijne collega's uitgenoodigd. Doch meer waarschijnlijk is het, dat hij zelf zich daartoe heeft aangeboden. En de drangrede tot zijn optreden strekt hem tot eer Immers, blijkens BRAKEL's relaas van het gebeurde is VAN GIFFEN volstrekt niet als iemand die allerminst strijd wil, maar desondanks in een geschil ingewikkeld wordt, te beklagen, maar als een bemoeial, zoo niet als een onvoorzichtig man, te berispen. Dat hij de behandelde stof tot zijn onderwerp koos, zal niemand hem euvel duiden. „De nog te verwachten heerlijkheid der Kerk in de laatste dagen" was destijds aan de orde der bespreking. Doch dat hij voor zijn leerrede een tekst koos, die volgens de preek van een zijner collega's zoodanige heerlijkheid niet bevatte, lijkt wonderwel op het opwerpen van een twistappel. In gesprekken te Leeuwarden had hij bovendien vooraf de opvatting van zijn ambtgenoot openlijk bestreden.

BRAKEL's houding steekt in dit opzicht gunstig tegen de zijne af. Hij verklaart nadrukkelijk, dat er niet zooveel aan gelegen is, of men den achtsten psalm verstaat als een profetie van het N. Testament. Hij kan zonder krenking van de liefde wel verdragen, dat een ander eene dergelijke opvatting huldigt. Doch wat hij niet kan verdragen is, dat dit heerlijk lied verlaagd zou worden tot een leuze en teeken van een factie. Hij haat dat woord en nog meer de zaak. VAN GIFFEN's handelwijze moet, gelijk zich licht

denken laat, partijschappen in de Gemeente hebben verwekt. En BRAKEL meende dit niet lijdelijk te mogen aanzien. Persoonlijk verklaart hij zich voor de „Oude Theologie", doch hij heeft alle godzaligen lief, al zijn ze van de „hedendaegsche" gedachten. Ook laat hij wel godzalige leeraars, die bekend staan COCCEJUS' gevoelen te omhelzen, in zijne beurt prediken. Het heil, de eenheid der Gemeente heeft hem na gedurige gebedsoefening tot optreden gedrongen.

Den 1sten Februari 1680 heeft BRAKEL zijn tegenpreek gehouden. Hij oordeelde dit het beste middel, om de partijschap te verdrijven. Om zijn doel niet te missen, liet hij alles na, wat rechtmatige reden tot ergernis gaf. Zoo koos hij niet ter verklaring het 10de vers van psalm VIII, waarover VAN GIFFEN gesproken had, maar het gelijkluidende 2de vers: „o Heere, onze Heere! hoe heerlijk is uw naam op de gansche aarde". Dientengevolge hebben zelfs zijne tegenstanders moeten getuigen, dat ze niet wisten, hoe hij het zediger en bedaarder had kunnen doen.

Het verblijdt ons te kunnen berichten, dat ook VAN GIFFEN den strijd met alle kalmte gevoerd heeft. Van de „scherpicheit", die BRAKEL hem verwijt, heb ik weinig kunnen bemerken. Hij noemt hem integendeel „een Broeder, die ick in den Heere seer hoogh achte". BRAKEL op zijn beurt ziet in VAN GIFFEN een Broeder, „wiens sonderlinge gaeven ende wercksaemheyt ick met genoegen erkenne, en verhope ende wensche dat deselve tot opbouw van Christi Koninkrijke mogen strecken". Ook heeft geen van beiden, door zijn Broeder met name te noemen,

aan den strijd een onverzoenlijk karakter verleend [1]).

Nog in hetzelfde jaar, waarin de twist begon, of uiterlijk in het daaraanvolgende, kwam de verzoening tusschen VAN GIFFEN en BRAKEL tot stand.

Het kerkrechtelijk-staatkundig vraagstuk, tot welks behandeling wij nu overgaan, is reeds door Dr. DIEST LORGION [2]) terloops behandeld. We zullen allereerst het synodaal en classicaal verslag er over hooren.

De Friesche Synode van 1682 werd 13 Juni en volgende dagen door BRAKEL zelf te Leeuwarden gepresideerd. Hare Acten vermelden [3]), dat de Commissarissen Politiek een resolutie der Ed. Mogenden overhandigden, strekkende tot wegneming van alle twisten en het conserveeren der oude orthodoxe religie. Deze twisten zullen wel op het Coccejanisme van V. D. WAEYEN en V. GIFFEN betrekking hebben. En niet tot oneer van BRAKEL staat geboekt: „Rev. D. Praeses heeft bij dese occasie een krachtige, doordringende aenspraeke gedaen, vermanende so leden als omstanders des E. Synodi tot een geheilighde vrede en liefde der waerheit".

Kort daarop kwam de persoon en de zaak van den afgezetten Ds. KOELMAN ter sprake. De correspondent van Zuid-Holland stelde voor, hem het prediken te beletten. De behandeling van zijn voorstel werd tot „na noen" uitgesteld [4]).

Art. 44, dat het vervolg der zaak levert, laten wij hier

---

[1]) Zie voorts over VAN GIFFEN: DIEST LORGION, a. w.; YPEIJ en DERMOUT, a. w., deel II, blz. 518 v.v.; Acta Syn. van 1682, artt. 3, 49, 56, 57 en 62; Syn. van 1683, art. 24.

[2]) a. w., blz. 164.

[3]) Art. 22 en 23.

[4]) Art. 29.

in zijn geheel volgen: „Op de sake van D: KOELMAN is geresolveert van de E. Synodo dat syn predickdienst in dese provintie rebus sic stantibus niet magh exerceren, noch sal worden getolereert om sulcks te doen.

En heeft bij dese gelegentheid Rev: D: Praeses als desen angaende conclusie soude maken, in syn advys laten invloeien eenige harde expressien, die oock meermael heeft wederhaelt, dat D: KOELMAN noit was gecensureert, noch gedeporteert van syn predickdienst, en dat geen poli[tie]ke overheit macht hadde om een predicant te deporteeren, over welcke uitdruckingen sigh de Ed: Mog: sensibel hebben getoont, en bevolen dat sulcke onverwachte ontmoetingen in actis souden worden geinsereert, protesterende vorders haer Ed: Mog: wegens laesie harer Ed: commissie en kleinachtinge haer Ed: personen hun door sulcke expressien angedaen, reserverende 't vorder resentiment an haer Heeren principalen, en committenten".

Tot zoover de synodale Acten.

In de classicale vergadering van Leeuwarden van 19 Juli 1682 werd door D. PALUDANUS van Leeuwarden een sententie der Gedeputeerde Staten overgeleverd, waarin D. BRAKEL voor vier weken van zijn dienst werd gesuspendeerd, „omdat hij sich in eenige ongehoorsaemheit, halstarrigheit, disrespectueuse en tauxerende expressien tegen haer Ed. Mog. in den verledenen Synodo zich zoude verlopen hebben". De Classis besloot, door gecommitteerden aan hun Ed. Mogenden „op het demoedigste" te requesteeren, tot behoud van den persoon van D. BRAKEL en het tot nog toe onverbroken recht der Kerk

Op de volgende vergadering heeft die commissie rapport uitgebracht, „waarna D. BRAKEL een omstandig schriftelijk verhaal heeft gehad van al hetgene tusschen haar Ed. Mogenden en zijn Eerw. was voorgevallen, uit welke ons schijnt te blijken, dat die zaak was afgedaan en gesleten". Aan de hand van het Waarachtich Verhaal [1]) gaan we nu het tot dusver gehoorde tot één geheel samenvoegen.

Naar aanleiding van het bekende advies der Synode werd BRAKEL den 14den Juli tot tweemaal toe door een bode geciteerd. Ten overstaan der Hooge Machten handhaafde hij hetgeen door hem in de Synode was gezegd. Tevens leverde hij een remonstrantie in, behelzende een protest, dat een predikant als predikant over geestelijke zaken niet gehouden is, zich voor een politieke vierschaar te verantwoorden; een klaar bewijs, dat hij in de manier van spreken geen aanstoot had gegeven; en een korte vertooning van de waarheid zijner zaak [2]). Hij verklaarde nl. alleen te antwoorden, om als een gezant van Jezus Christus de Ed. Mogenden te onderrichten. Wat de manier van spreken betrof, beriep hij zich op verschillende artikelen der synodale Acten, waarin zijn presidium of de behandeling der Commissarissen Politiek op de gebruikelijke wijze werden geprezen [3]). En om de waarheid der zaak te bewijzen, herinnerde hij er aan, dat D. KOELMAN van Kerkeraad noch

---

[1]) Utr. 1682. — De kerkeraadsnotulen zijn door onvolledigheid onbruikbaar.
[2]) Bijlage A.
[3]) Artt. 44, 58 en 65

Classis gecensureerd of gedeporteerd was. Den regel, dat de Overheid geen macht heeft een predikant te deporteeren noemde hij als algemeene leer der Gereformeerde Kerk tegen de Arminiaansche factie volkomen verdedigd, door de Kerken van gansch Europa beleden, door declaratiën van Gereformeerde Vorsten en Overheden erkend, en door de beroemdste theologen van alle eeuwen bevestigd. Hij stipte slechts drie bewijsgronden aan. Een expresse wet der Friesche Staten van 1645 laat het recht van censuur en discipline volkomen aan de Kerk. De praktijk in Friesland vat het afzetten van een predikant door de Overheid niet zóó op, alsof die predikant niet op andere plaatsen mocht prediken. En Catechismus en Geloofsbelijdenis spreken in zijn voordeel.

Den 18den Juli leverde BRAKEL een tweede remonstrantie in [1]), waarin hij aantoonde, dat, ondanks het verbod der Commissarissen, zijn spreken in de Synode niet ongehoorzaamheid of oneerbiedigheid, maar alleen een belijdenis en verklaring van een gewichtig punt der Christelijke religie geweest was. Na eenig buitenstaan werd hij verzocht binnen te komen, ten einde te vernemen, dat hij wegens ongehoorzaamheid voor vier weken in zijn dienst geschorst werd. BRAKEL verklaarde daarop, dat hij zich aan zulke censuur niet kon onderwerpen, en dat hij met preeken zou voortvaren, al zou hij aanstonds zijn leven moeten afleggen. Want dat hij daar bij hunne Ed. Mogenden getuigenis gaf voor den Heere Jezus. Zijn kloeke taal bracht de vroede vaderen eenige oogenblikken in verwarring, doch weldra

---

[1]) Bijlage B

werd hij nogmaals binnen geroepen en zeide men hem aan, dat men bij de resolutie bleef, en haar aan Classis en Kerkeraad zou notificeeren. BRAKEL eischte kopie van zijn vonnis en vertrok.

Kort vóór middernacht werd de kopie hem ter hand gesteld [1]). Zij vermeldt o. a. BRAKEL's voortvaren ondanks het bevel der H.H. Commissarissen, „in wydere chocquerende expressien en nodeloose protestatien". Bij een zóó vurig karakter en zóó vaste overtuiging als BRAKEL had, is het niet onmogelijk, dat de moed zich voor een deel in overmoed heeft verloopen.

De beide volgende dagen, 19 en 20 Juli, werd hem door onderscheiden personen, die van hooger hand kwamen, aangeraden, Vrijdag den 21sten zijn preekbeurt door een ander te doen vervullen. Dit zou hun Ed. Mogenden wel bevallen. En na de preek zouden gecommitteerden van Classis en Kerkeraad hun verzoeken, de censuur als recht der Kerk aan hunne Colleges te laten. Toen hij volstandig bleef weigeren zich te laten verschalken, gaf men hem den raad, eenige conditioneele schuldbekentenis te doen, waarin de Ed. Mogenden zouden berusten. Doch BRAKEL kon tot zoodanige handelwijze geen vrijmoedigheid vinden.

Donderdag den 20sten kort vóór middernacht kwam een deurwaarder hem aanzeggen, dat hij van de Ed. Mogenden schriftelijk bevel bekomen had, hem metterdaad het opgaan op den preekstoel te beletten, waarom hij verzocht, dat hij zich eigener beweging wilde absenteeren. Maar als een

---

[1]) Bijlage C.

rechtgeaard predikant vermaande BRAKEL hem, en verklaarde dat hij niet van zelf heengaan, maar tegen geweld zich niet verzetten zou.

Zoo brak de Vrijdag aan, ongetwijfeld door velen binnen Leeuwarden met spanning verbeid. Het ongewone van het geval heeft zeker ook vele anders ontrouwe kerkgangers tempelwaarts gedreven. BRAKEL begaf zich op den gewonen tijd naar de kerk, niet anders denkende, of hij zou bij de deur van den „Consistoriestoel" door den deurwaarder verhinderd worden. „Dogh daar komende vernam [hij] niemant", zoodat hij op de gewone plaats ging zitten, en na eenige oogenblikken den kansel besteeg en onverhinderd preekte.

Een wijle na de preek komen tot hem D. PALUDANUS en een Ouderling, als gecommitteerden van den Kerkeraad aan hun Ed. Mogenden, en deelen hem uit naam der Gedeputeerde Staten mede, dat zij het niet namen op de zaak zelf, dat de Overheid geen macht heeft om een predikant te deporteeren; dat zij de Kerk lieten verblijven bij haar recht in censuur en discipline; maar dat zij wel zouden willen zien, dat hij eenige schuldbekentenis deed nopens de manier van zeggen, en dat zij daarin zouden acquiesceeren.

BRAKEL was dit vernemende zeer verheugd, dat de reden der suspensie verviel en de Kerk bij haar recht gelaten werd, terwijl de zaak van zoo geringe importantie werd geacht, dat de minste conditioneele schuldbekentenis zou voldoen. Evenwel meende hij van de veranderde gezindheid der Heeren partij te moeten trekken, en verklaarde, een zoodanige schuldbekentenis eerst te kunnen en te willen

doen, als zij de zaak in handen der Classis stelden. De gecommitteerden kwamen hem weldra melden, dat hun Ed. Mogenden zich dit lieten welgevallen. Hiermede zag BRAKEL het pleit geheel in zijn voordeel beslecht.

De Classis beschouwde met de voorlezing van zijn wijdloopig geschiedverhaal de zaak voor „afgedaan en versleten". Zij had door haar gecommitteerden en requesten tot den gunstigen afloop veel bijgebracht. Ongetwijfeld is BRAKEL's historie met genoegen aangehoord, en heeft menige ambtgenoot na afloop der vergadering hem hartelijk de hand gedrukt.

Te oordeelen naar BRAKEL's eigen woorden, heeft ook zijn Kerkeraad zich loffelijk van zijn plicht gekweten. Door zijn bemiddeling kwam de zoen tot stand.

Aan de vermaardheid, die BRAKEL door zijn verwikkelingen te Leeuwarden zich al meer verwierf, heeft hij wellicht zijn beroep naar Middelburg te danken [1]). Doch HELLENBROEK bericht, dat hij „om gewichtige redenen" de vereerende uitnoodiging afwees.

Ernstig heeft BRAKEL blijkbaar van den aanvang af gedacht over het beroep naar Rotterdam, waarvan het eerst melding wordt gemaakt in de kerkeraadsnotulen van 9 September 1683. Hij wilde echter het beroep afslaan en blijven, zoo hem toegestaan werd, Zondag en Woensdag in de Westerkerk alleen te catechiseeren. Zijne vroegere begeerte had hij blijkbaar nog niet vergeten. Zoo vrijgevig

---

[1]) Kerkeraadsnotulen van Leeuwarden van 12 Juli 1678. Volgens HELLENBROEK werd hij 19 Juni te Middelburg beroepen.

mogelijk bepaalde de Kerkeraad, dat ieder predikant catechiseeren mocht, zoo dikwerf en in welke kerk hij wilde.

BRAKEL is, laat ons hopen tegen zijn voornemen, voor vernieuwden aandrang bezweken, en heeft kort daarna het andermaal op hem uitgebrachte beroep aangenomen. Dat hij daarin niet onberispelijk gehandeld heeft, geven de notulen vrij zeker te kennen. Immers, de afgevaardigden van den Kerkeraad naar de classicale vergadering ontvingen in last, eenvoudig te hooren of BRAKEL gezind was te gaan of te blijven. Indien het laatste, dan moesten zij uit naam van den Kerkeraad zeggen: „Wij laten u E. gaan, en met eenen zullen zij in allen ernst D. BRAKEL op zijn gemoed leggen, hoe zijn E. zijn contract met den E. kerkeraad voor vijf weken heeft gebroken, en hoe zijn E. doet tegen zijn eigen woord en belofte, aan de Gemeente van den preekstoel gedaan [1])".

De Acten der Classis Leeuwarden maken van BRAKEL's dimissie in de gewone bewoordingen melding [2]).

Dat de Kerkeraad ten hoogste ontsticht was, blijkt wel uit de notulen van 26 October. „Na het gedane gebed is goed gevonden, vermits D. BRAKEL attestatie versogt had, datter dese formalia sullen invloeijen: behalven dat hij ontrent dit beroep ende speciaal in zijn afscheijdspredikatie gansch geen satisfactie aan de E. kerkenraad heeft gedaan maar integendeel heeft zijn E. met zijn langduurig discours nopende d' omstandigheden sijns beroeps groot misnoegen,

---

[1]) Kerkeraadsnotulen van Leeuwarden van 21 Oct. 1683.
[2]) Acta der Classis Leeuwarden van 22 October 1683.

ende aanstoot gegeven". BRAKEL heeft in een rumoerige volgende kerkeraadsvergadering vruchteloos verzocht, dat deze clausule buiten zijne attestatie mocht blijven [1]).

[1]) Kerkeraadsnotulen van 31 Oct. 1683 Over het afscheid nemen van den Magistraat zie men de stadsresolutie van Leeuwarden van 26 Oct. 1683.

3. Brakel als Predikant te Rotterdam.

Als waren de onaangenaamheden van zijn beroep voorteekenen daarvan, is Brakel's reis naar Rotterdam allerongunstigst geweest. Het schip, dat hem overbracht, werd op de Zuiderzee door een vreeselijk onweder beloopen. De bemanning verkeerde welhaast in levensgevaar, zoodat alle opvarenden zich op sterven voorbereidden. Maar God, die zijn dienstknecht nog tot veel wilde gebruiken, heeft de wateren gestild, en het vaartuig met zijn kostbaren last in behouden haven gevoerd. Te Rotterdam hield men Brakel reeds voor verongelukt, wijl het schip, door den storm ver buiten koers gedreven, lang over den gestelden tijd aankwam [1]).

Zoo werd Brakel dan Zondag 21 November te Rotter-

[1]) Van Hoogstraaten en Hellenbroek. — De Rotterdamsche kerkeraadsnotulen bevatten als reden van Brakel's aanvankelijk bedanken voor het beroep naar Rotterdam het gerucht, dat de beroeping om voorafgaande improbatie van het drietal en om het informeeren van den Magistraat betreffende Brakel's persoon onwettig was, alsmede de liefde der Leeuwarder Gemeente. Door de welwillendheid van den Kerkeraad stonden de notulen mij ten dienste.

dam bevestigd [1]), en wel door den predikant die, als consulent wellicht, te Leeuwarden zijn beroep had uitgewerkt, door D. PETRUS TILENIUS. Deze sprak naar aanleiding van Jes. LII: 7: „Hoe liefelijk zijn op de bergen de voeten desgenen, die het goede boodschapt, die den vrede doet hooren; desgenen, die goede boodschap brengt van het goede, die heil doet hooren; desgenen, die tot Sion zegt: Uw God is Koning!" Wij kunnen ons zoo voorstellen, hoe HELLENBROEK geheel naar waarheid verhaalt, dat BRAKEL, toen hij later over zijn preek „De Heere Jezus tot Koning uitgeroepen" moeielijkheden ondervond, meermalen door de herinnering aan dit tekstwoord gesterkt werd. Den volgenden Rustdag hield BRAKEL in Rotterdam zijne intreerede naar aanleiding van 2 Cor. V: 20: „Zoo zijn wij dan gezanten van Christus wege, alsof God door ons bade: wij bidden van Christus wege, laat u met God verzoenen". HELLENBROEK heeft de preek, door een sinds overleden vrome uitgeschreven, kort vóór BRAKEL's dood nog gezien. Het opmerkelijke er in was, dat hij van zich zelf met geen enkel woord melding maakte.

Door zijn verhuizing naar de belangrijke koopstad aan de Maas heeft BRAKEL een verblijdende promotie gemaakt. Het Rotterdam van het einde der zeventiende eeuw deelde ruimschoots in al de welvaart, waarin ons vaderland zich destijds verheugde. Om den betrekkelijken overvloed, die er heerschte, konden kunsten en wetenschappen er tot op

---

[1]) Als opvolger van den bekenden FRANCISCUS RIDDERUS, die 11 Jan. 1683 ontslapen was

zekere hoogte bloeien. BAYLE [1]) en JURIEUX zijn dragers van beroemde namen. De staatkundige gebeurtenissen van 1689 en volgende jaren en de Spaansche successiekrijg maakten de dagen van BRAKEL's verblijf te Rotterdam tot een belangrijken tijd voor ons vaderland En de onmenschelijkheden van Zijne „allerchristelijkste" Majesteit werkten zijdelings dit goede uit, dat zij den geloofsijver onzer voorouders krachtig opwekten en der Christelijke liefdadigheid jarenlang een sympathetisch voorwerp verschaften.

Want ter eere Gods en onzen vaderen niet tot beschaming mag wel worden vermeld, dat b. v. de bedestonden des Woensdagsavonds, die sedert 29 Mei 1692 te Rotterdam met het oog op den oorlog werden gehouden, reeds twee weken later niet in één, maar in drie kerken moesten gehouden worden „door de seer groote confluentie van menschen [2])". Was het gebed in die vervlogen dagen wellicht het geheim der liefde? In dien zelfden tijd hield men collecten in de kerken voor de noodlijdende geloovigen in Frankrijk, in Gulik en de Palts, in het Graafschap Lingen, te Glückstadt en de stad Siegen in het Prinsdom Nassau, te Lübeck en waar niet al [3]). Zoo verzond de Kerkeraad van Rotterdam in 1708 aan de lang verdrukte Broeders op de galeien *f* 300, en had het volgend jaar weder *f* 200 voor hetzelfde

---

[1]) Zie over dezen hoogleeraar aan de Illustre School te Rotterdam en zijne verhouding tot den Kerkeraad aldaar het opstel met bijlage van Dr. J. B. KAN, „De Illustre School te Rotterdam", blz. 1—96 van het *Rotterdamsche Jaarboekje*, onder redactie van J. H. W. UNGER, Archivaris der Gemeente Rotterdam, Rott. 1888; over BAYLE blz. 10—41.

[2]) Kerkeraadsnotulen van Rotterdam van 29 Mei en 9 Juni 1692.

[3]) Zie de synodale Acten van 1686 tot 1711.

doel in kas [1]). De kerkeraadsleden gaven in dit opzicht een loffelijk voorbeeld. In de notulen van 24 Februari 1694 vond ik aangeteekend: „De collecte voor die elendige Broeders ..... in Vrankrijk op de Galeijen gebannen ..... in dese Vergaderinge door D. Preses met een sakje geschiet", heeft opgebracht „de summa van een hondert acht en vijftich gulds en negentien stuivers".

Ondanks veel achteruitgang een geestelijk opgewekte tijd dus, de tijd van BRAKEL's verblijf te Rotterdam. Acht en twintig jaren heeft BRAKEL er, onvermoeid en niet zonder zegen, het Evangelie verkondigd. Voordat we zijn levensschets vervolgen, willen we met de voornaamsten van zijne collega's in den nieuwen werkkring den lezer doen kennis maken [2]).

Allereerst met JOH. DOESBURG, dien BRAKEL bij zijn komst te Rotterdam aantrof, en die slechts weinige maanden vóór hem de doodsvallei betrad. Een proeve van zijn niet onverdienstelijk dichttalent is ons in het eerste deel van den Redelyke Godtsdienst bewaard.

Als de meest populaire van de Rotterdamsche leeraars dier dagen moet hier genoemd worden WILHELMUS EVERSDIJK, die in November 1686 te Rotterdam bevestigd werd en BRAKEL overleefde. De toeloop tot zijne leerredenen groeide met zijne jaren aan. Wie kwam ooit te Rotterdam,

---

[1]) Acten der Synode van Dordrecht, 1709, Art. 3.

[2]) *Naamlijst en levensbijzonderheden der predikanten, die sedert de Kerkhervorming in de Nederduitsche Hervormde en Waalsche Gemeente te Rotterdam tot op dezen tijd in dienst geweest zijn*, door K. J. R. VAN HARDERWIJK. Rott. 1850. Over BRAKEL aldaar, blz 52—54.

die Ds. EVERSDIJK niet zocht te spreken of te hooren?

BRAKEL's heden ten dage meest bekende ambtgenoot is voorzeker ABRAHAM HELLENBROEK, sedert 1695 te Rotterdam als predikant werkzaam. Hij overleefde BRAKEL. Deze beroemde Voetiaansche godgeleerde wordt om zijn eenvoudige predikwijze en vaak kunstelooze welsprekendheid van bevoegde zijde als een der grootste hervormers van den toenmaligen predikstijl geroemd. Zijn geschriften beleefden vele herdrukken. Voor ons doel is hij het meest van belang om zijne lijkrede op BRAKEL.

Een bekende naam is ook die van PETRUS DINANT, die in hetzelfde jaar als HELLENBROEK den herdersstaf over de Rotterdamsche Gemeente opnam, en BRAKEL vóór zich zag heengaan.

De tweede levensbeschrijver van BRAKEL, DANIEL LE ROY, verdient evenzeer eervolle vermelding. Te oordeelen naar het groot aantal door hem uitgegeven preeken, vooral op de leden der vorstelijke familie, moet hij een vaderlandslievend, zeer oranjegezind man zijn geweest.

Een meer bekend tijdgenoot van BRAKEL, drager van een van oudsher vermaarden naam, is JACOBUS FRUYTIER, die in het eeuwjaar te Rotterdam zijn intrede deed en BRAKEL zag ten grave dalen. Deze ijverige Voetiaan was even godvruchtig als — vreemde combinatie — zwartgallig en stijfhoofdig. Zijn edel pogen, de Voetianen en Coccejanen te vereenigen, wordt om zijne latere bitterheid jegens deze laatsten weleens voorbijgezien.

Toen BRAKEL in 1683 te Rotterdam zijn ambt aanvaardde, bestond het ministerium, hij zelf medegerekend, uit negen

predikanten. Toen hij in 1711 overleed, volgden negen collega's de lijkbaar, en waren twee plaatsen, die van DOESBURG en die van BRAKEL zelf, onvervuld. De Gemeente kon destijds op het bezit van vier kerken bogen, de Groote- of St Laurens-kerk, de Prinsenkerk, de Zuiderkerk en de Ooster- of Nieuwe-kerk. De laatste was den 1sten Januari 1682 door den oudsten predikant, F. RIDDERUS, met het houden van eene leerrede plechtig in gebruik genomen [1]). Denkelijk zal dus te Rotterdam de predikdienst lichter geweest zijn dan te Leeuwarden, maar huisbezoek en catechisatie namen ontegenzeggelijk veel meer tijd in beslag.

Liever dan in de vermelding van allerlei kleinigheden ons te verliezen, willen we enkel het hoofdpunt van BRAKEL's geschiedenis te Rotterdam gaan bespreken, zijn strijd voor de onafhankelijkheid der Kerk van den Staat ten jare 1688. Aangaande dit onderwerp kunnen we naar twee voortreffelijke voorgangers uit den jongsten tijd verwijzen, naar Dr. W. GEESINK, thans hoogleeraar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, en naar Ds. H. VAN DE HAGT, predikant bij de Ned. Herv. Gemeente te Rotterdam. Eerstgenoemde plaatste in het meervermeld Rotterdamsche Jaarboekje van 1888 [2]) een opstel, „De zaak van BRAKEL in 1688". Van de hand van zijn voormaligen ambtgenoot verscheen kort daarna in ettelijke opeenvolgende nummers van De Rotterdamsche Kerkbode een bijna gelijkluidende verhandeling, „De zaak van BRAKEL in 1688 en de langdurige vacature

[1]) *Geschiedkundige beschrijving der stad Rotterdam*, door G. VAN REYN, Rott. 1832, deel I, blz. 234—306.

[2]) blz. 153—167.

van PETRUS TILENUS, naar de Kerkeraadsacten der Ned. Geref. [lees Ned. Herv.] Gemeente te Rotterdam, bewerkt door H. VAN DE HAGT".

Prof. GEESINK vangt met een inleiding over het punt in quaestie aan, geeft een levendige schets van het gebeurde, en besluit met een kort overzicht der literatuur, die uit het geschil is voortgekomen. Zijne hoofdbronnen zijn BRAKEL's preek en de resolutiën der Vroedschap van Rotterdam. Ds. VAN DE HAGT heeft enkel de kerkeraadsnotulen, die Prof. GEESINK niet kon raadplegen, omtrent de zaak van BRAKEL getuigenis willen doen afleggen. Zijdelings meent hij langs dien weg tot het resultaat gekomen te zijn, „dat de Kerkeraad de zaak dus blijkbaar zeer kalm opnam", en dat van de spanning, die Dr. GEESINK „door dit voorval tusschen Kerk en Stadhuis" onderstelt, geen schijn of schaduw valt aan te wijzen. Schrijver dezes verkeert in de gunstigste positie, daar niet enkel beider verhandelingen, maar ook beider bronnen hem ten dienste stonden [1]).

Den 8sten Januari 1688 was D. JOH. URSINUS te Rotterdam overleden [2]). Daar aan zijne weduwe het behoud van

---

[1]) Door de vriendelijke bemoeiing van den Heer J. H. W. UNGER, Archivaris der Gemeente Rotterdam, hebben de stadsresolutiën mij ten dienste gestaan. Om het gewicht der zaak heb ik gemeend, de kerkeraadsnotulen en de vroedschapsresolutiën betreffende BRAKEL's zaak in 1688, als Bijlagen A en B te moeten doen afdrukken.

[2]) Volgens Dr. GEESINK en Ds. VAN DE HAGT bedoelde het beroep de vervulling der vacature, ontstaan door het overlijden van PETRUS TILENIUS of THIELENIUS in Juni 1686 (VAN HARDERWIJK, a. w., blz. 51). De laatste heeft zijn vergissing hersteld in een stukje in *De Rotterdamsche Kerkbode* van Woensdag 10 Febr. 1892: „De zaak van BRAKEL in 1688 en de toen bestaande vacature. Eene rectificatie door H VAN DE HAGT".

het tractement gedurende het genade-jaar verzekerd bleef, en men consent tot de beroeping bekomen had, werd welhaast op de gebruikelijke wijze tot de keus van een opvolger overgegaan. De beroepene, D. DAVID CROMBRUGGE van Utrecht, was een man van onbesproken levenswandel [1]). De improbatie zijner beroeping, waarvan in de kerkeraadsvergadering van 6 Juli 1688 rapport werd uitgebracht, deed dus sterk aan machtsoverschrijding en willekeur denken.

Zulk een improbatie zonder opgaaf van redenen vond helaas ook te Rotterdam herhaaldelijk plaats. Zoo werd 23 October 1702 de bekende BERNHARD SMIJTEGELT van Middelburg, en 16 Februari 1712 het drietal ter vervulling van BRAKEL's vacature door de stadsregeering geïmprobeerd [2]).

Den 11den Juli besloot men, dat D. Praeses BRAKEL en D. GREBBER met een ouderling en een diaken de Heeren van de Wet [3]) morgen in hunne huizen zouden gaan spreken, om zoo mogelijk nog approbatie van het beroep te verwerven. Tot onze bevreemding lezen we nu twee dagen later, dat deze commissie „om redenen" — welke wordt niet vermeld [4]) — niet uitgevoerd is, en dat de

---

[1]) Zie over hem o. a. HENR. VAN RHENEN, *Lyste van de namen der predikanten die zedert de reformatie de kerken behoorende onder de provintie van Utrecht..... bedient hebben.* Utr. 1708, blz. 55.

[2]) Een college van vijf personen, hetwelk aan het Dagelijksch Bestuur van onze hedendaagsche groote steden doet denken.

[3]) Ds. VAN DE HAGT gist: wegens ongenoegen tusschen BRAKEL en GREBBER. Maar waar staat dat in de notulen? En vooral: hoe onmenschkundig heeft dan de geheele Kerkeraad voortdurend gehandeld, door in de commissie, die later ten behoeve van BRAKEL werkzaam was, ook GREBBER zitting te doen nemen. Van zekere spanning tusschen beide predikanten, die Ds. VAN DE HAGT meer dan eens in zijn verhaal onderstelt, vond ik in de notulen schijn noch schaduw.

[4]) Kerkeraadsnotulen van Rotterdam van 14, 18 en 20 Juli 1688.

vergadering, van de verdere behandeling der zaak afziende, het werk der beroeping wenscht te hervatten door morgen een gros van predikanten te formeeren. Van het vormen van het gros, het twaalftal en het zestal wordt nu zonder meer gewag gemaakt.

Een man als BRAKEL kon echter niet zoo lijdelijk in het onrecht berusten. De liefde voor de onafhankelijkheid der Kerk werd als vanouds vaardig over hem. Toen hij Zondagmorgen den 25sten Juli 1688 in de Groote kerk den kansel besteeg, las hij als tekst af Ps. II: 6: „Ik toch heb mijnen Koning gezalfd over Sion, den berg mijner heiligheid", en kondigde als zijn onderwerp aan de behandeling der vraag: Of het den Overheden als Overheden door een goddelijk recht toekomt, een leeraar, die wettig van Gods Gemeente verkozen is, zonder redenen aan de Gemeente te geven, te improbeeren, de beroeping te annulleeren, en de Gemeente te doen treden tot beroeping van een ander? BRAKEL antwoordde ontkennend. Na het ontzenuwen van het tweevoudig Remonstrantsch argument staafde hij zijne meening, door het Woord van God, de Gereformeerde Confessies, de Nederlandsche Geloofsbelijdenis, en de beroemdste godgeleerden van zijn tijd te doen spreken.

Den volgenden dag deelde hij dit zijn „dispuit" tegen de Remonstranten aan den Kerkeraad mede. Tevens verhaalde hij, hoe de Heeren van de Regeering zijn spreken als tot hun nadeel strekkende opgevat, en hem bevolen hadden, morgen zijn preek op schrift in te leveren. Zijn verzoek, het oordeel der vergadering over zijn gevoelen te mogen weten, werd tot Woensdag uitgesteld. Doch terwijl BRAKEL

zelf van geen gevaar zich bewust scheen, benoemde de Kerkeraad niet minder dan vier predikanten, om de H.H. Burgemeesteren en verdere gecommitteerden uit de Vroedschap over de zaak te spreken.

Werkelijk had de Vroedschap reeds, behalve de Burgemeesters, de Heeren van ZOELEN, ROOSMALE, TIMMERS en NYEVELT gemachtigd om te onderzoeken, of, en zoo ja. in hoeverre BRAKEL's preek van gisteren strijdig was tegen de autoriteit en het respect der magistratuur. Het voorloopig rapport, dat die commissie des Dinsdags [1]) uitbracht, was verre van gunstig voor BRAKEL. Met weglating der tekstverklaring had BRAKEL hun de preek overhandigd, als lidmaten, zoo hij zeide. De vluchtige inzage dezer kopie, en de informatiën, bij eenige personen die in de kerk geweest waren ingewonnen, deden hen adviseeren, BRAKEL provisioneel den kansel te ontzeggen en zijn stadstractement in te houden. Tot opvolging van dit advies en tot een vernieuwd onderzoek werd eenparig besloten.

Woensdag werd in den Kerkeraad het nieuwe drietal op gewone wijze geformeerd. Tevens werd het verslag der commissie in de zaak BRAKEL uitgebracht. De vier commissieleden hadden verscheidenen Heeren een bezoek gebracht, en hun medegedeeld, dat deze vergadering BRAKEL's zaak in het algemeen voor schriftuurlijk hield, maar al zijne uitdrukkingen niet in bescherming nam. Ook had men verzocht, dat er toch geen verwijdering tusschen Kerkeraad en Magistraat ontstaan, en de zaak „domestycq" gelaten

---

[1]) Niet des Maandags, gelijk Prof. GEESINK wil.

worden mocht. Doch de Heeren hadden het hun plicht geoordeeld, het hun verschuldigde respect te handhaven, en BRAKEL te suspendeeren De Kerkeraad continueerde dezelfde commissie [1]), om grondig onderzoek te doen naar het bezwaar der Heeren van de Wet tegen BRAKEL's preek, en hen over BRAKEL's stelling naar behooren in te lichten.

Gelijk BRAKEL te Leeuwarden als geschorst predikant gepreekt heeft, is hij ook Woensdag 28 Juli, ondanks het verbod der Heeren van de Wet, voor de Gemeente opgetreden. In de toelichting zijner preek verklaart hij nadrukkelijk, dat hij niet uit stijfhoofdigheid, maar uit gehoorzaamheid aldus gehandeld heeft. Het bevel zijns Konings dwong hem te prediken. Doch daarna heeft hij zich voor een wijle onttrokken aan zijn angstverwekkende positie. Doordien zijn geweten en het meerendeel zijner vrienden het steeds meer oneens werden, en de voorzichtigheid hem tot toegevendheid maande, besloot hij voor een tijd zich elders te gaan „diverteeren". Maar als iemand van ongekrenkte rechten verzorgde hij zelf zijne preekbeurten tusschentijds.

Inmiddels werd in de vroedschapsvergadering van 9 Augustus door de commissie van onderzoek rapport uitgebracht betreffende BRAKEL's ingeleverde schets. Het luidde hoogst ongunstig voor den bezwaarde. De commissie oordeelde de materie van de preek zeer ontijdig. En de manier van spreken noemde zij hoogst hatelijk, ja kwetsend en tekortdoende aan het gezag der Regeering. Zij stelde mitsdien voor, dat BRAKEL binnen vier weken aan de stadsregeering

---

[1]) D. TEXELIUS viel waarschijnlijk bloot toevallig uit.

zou hebben te geven „behoorlijke ende convenabile reparatie ende satisfactie", en dat hij bij ontstentenis daarvan „soude werden gehouden voor een onwaerdigh, ende inhabil burger, ende poorter deser stad, ende protectie, ende inwoninge deser stede zijn ontseyd". Hiertoe werd besloten.

Op denzelfden datum werd in de kerkeraadsvergadering uit het geapprobeerde [1]) drietal gekozen Ds. ABDIAS VELINGIUS van Groningen.

Volle drie weken na zijn vertrek, op een Zaterdagnamiddag [2]), verscheen BRAKEL in de burgemeesterskamer en deed er dit drieledig voorstel: Dat de zaak — vermoedelijk van zijne preek — zonder gevolg mocht worden gelaten; dat hem kopie mocht worden gegeven van de resolutie van 9 Augustus, en van de rechtsgronden, waarop zij steunde, en dat men zou omschrijven, wat onder de geëischte reparatie en satisfactie te verstaan zij. Burgemeesters konden voor 't oogenblik niet meer doen dan beloven, het verzoek aan de verdere regeeringsleden te zullen overbrengen. Tevens verzochten zij hem zeer dringend, zich den volgenden dag van prediken te willen onthouden. BRAKEL gaf daarop ten antwoord, dat hij om des gewetens wille dergelijk verzoek niet kon inwilligen, en dat hij liever de stad verlaten, ja zijn leven verliezen zou, dan dat hij zou nalaten te prediken.

Zijn besliste taal liet de Ed. Achtb. Heeren na zijn vertrek in niet geringe verlegenheid achter. Hoe licht zouden

---

[1]) Kerkeraadsnotulen van Rotterdam van 8 Aug. 1688.

[2]) Zaterdag 21 Augustus, en niet Dinsdag 10 Augustus, gelijk Ds. VAN DE HAGT schijnt te meenen.

er uit deze netelige zaak meerdere onlusten en verwijdering ontstaan. Doch daar rijpte nog juist bijtijds een aannemelijk plan in hun brein. Hoe, als de Kerkeraad, den Heeren ten genoegen, eens tusschenbeide trad? IJlings wordt Ds. GREBBER, misschien wel de meest regeeringsgezinde predikant, ontboden. En als hij „boven" verschijnt, wordt hem door Burgemeesteren aangezegd, dat hij ten spoedigste kerkeraadsvergadering belegge, en het daartoe leide, dat voor de beurt van Ds. BRAKEL morgen wordt gezorgd, en deze zelf in die beurt en in de stad niet predikt. Ds. GREBBER belooft het mogelijke te zullen doen, en is zoo gelukkig. des avonds te zes uur den goeden uitslag zijner bemoeiingen te kunnen berichten. Een plasdankje is hem wel niet ontgaan [1]).

In deze kerkeraadsvergadering is BRAKEL blijkbaar niet tegenwoordig geweest, denkelijk niet tot het bijwonen er van opgeroepen. Na lange en serieuse deliberatie vond men goed „t' ordineren dat en sonder eenige censure op de persoon of saak van D. BRAKEL te vellen, om seer veel sware en onvermydelijke onheijlen voor te komen, D: BRAKEL op morgen sal gelieven still te sijn, en sijn beurt voor di' maal door ijemant anders sal worden waargenomen". De praeses en een ouderling stelden BRAKEL hiermede in kennis. En hoewel deze het besluit niet kon goedkeuren, hij was te veel kerkelijk man om er niet in te berusten.

Twee dagen later, Maandag 23 Augustus, kwam de Vroedschap weer bijeen. De Heer Burgemeester BOON

---

[1]) Stadsresolutiën van Rotterdam van 23 Aug. 1688.

deelde betreffende den jongst verschenen Zaterdag mede, wat wij reeds weten. Daarna besloot men, op advies der commissie, het eerste lid van BRAKEL's verzoek ronduit af te slaan, en het tweede in te willigen. Over het laatste lid, de omschrijving der te geven voldoening, liet men zich in dier voege uit, „dat hij, Dominee BRAKEL, rondelijk soude hebben te erkennen, de authoriteijt deser stad[s] overigheijt, ende magistraet omtrent het beroep der predikanten, ende het recht van approbatie, ofte reprobatie in conformite vande resolutien vanden Synode nationael gehouden binnen Dordrecht 1618, ende 1619, ende de kerckelijke ordonnantie aldaer vast gestelt, ende bij de Staten vanden Lande geapprobeert, ende geconfirmeert"; dat hij zijn leedwezen te betuigen had over de preek van 25 Juli, en dat hij voor het vervolg „alle verpligte gehoorsaemheijt, respect, ende reverentie" had te beloven.

Dien zelfden dag vergaderde ook de Kerkeraad. Ds. GREBBER kon het „bijsonder contentement" der Burgemeesters wegens het kerkeraadsbesluit van laatstleden Zaterdag rapporteeren. En de praeses met zijn mede-gecommitteerden boodschapten BRAKEL's onderwerping aan de kerkelijke macht. Voorts werd van ter zijde verzekerd, dat hun bezwaarde Broeder tegen morgen voor de Heeren van de Wet ontboden was. Men besloot mitsdien, de Heeren in hunne woningen nogmaals tot een minnelijke schikking der zaak aan te sporen.

De kerkeraadsnotulen vermelden nu nog slechts op 25 Augustus de uitvoering dezer commissie. De beide andere bronnen onzer kennis, de vroedschapsresolutiën en BRAKEL's preek, blijven nog vloeien. Ds. VAN DE HAGT staakt dan

ook hier zijne reproductie der notulen; Dr. GEESINK gaat met zijn verhaal voort.

Verplaatsen wij ons nu in gedachten naar de vergadering der stadsregeering van 1 September 1688. De Burgemeesters rapporteeren dat BRAKEL, naar aanleiding der resolutie betreffende de geëischte voldoening, den vorigen Vrijdag een geschrift heeft overgeleverd, getiteld: „Verclaringe op de poincten door de Ed. Groot Achtb. Regeringe, ende Magistraet aen W. à BRAKEL voorgestelt"; dat een vergadering der commissie BRAKEL's verklaring, als zijne stelling bevestigende, had van de hand gewezen, en dat zij mitsdien eenparig tot weigering der satisfactie en tot teruggave van het geschrift adviseeren. Mede wijl de Pensionaris BEIJER een tweede geschrift van BRAKEL aankondigde, bepaalde de vroedschap zich tot teruggave van het eerst ingeleverde stuk, en nam voorts eene afwachtende houding aan.

Vrijdag 3 September kwam BRAKEL's zaak opnieuw in behandeling. Burgemeesteren deden voorlezen een „Antwoort opde drie voorgestelde poincten". En wijl zij met de Heeren Commissarissen ook dit tweede stuk niet „satisfactoir" genoeg oordeelden, sloegen zij eene door de commissie opgestelde verklaring over de drie bedoelde punten voor, om door BRAKEL zonder eenige de minste verandering te worden onderteekend. Met eenparige stemmen werd hun advies in een vroedschapsresolutie omgezet.

Tegen het afschrift dezer verklaring, dat hem ter hand werd gesteld, had BRAKEL, wat de zaak zelve betrof, geen bezwaar. Doch zijn onderteekening van een door de Overheid

voorgelegd stuk kon licht als erkenning van haar vermeend recht in de Kerk worden voorgesteld. Hij werkte dus het formulier in een brief om, welke de Regeering vermocht te bevredigen.

Zoo was dan — 3 of 4 September — de vrede geteekend, en scheen alle gevaar van twist voor goed geweken te zijn. Maar de zaak zou nog gevolgen hebben. Allermeest door de op het standpunt der stadsregeering onverklaarbare zienswijze van het aan BRAKEL voorgelegde stuk, een zienswijze, waaraan de vroede vaderen liefst niet publiekelijk herinnerd werden. Want het algemeen gevoelen der kerkelijken wordt daarin gehandhaafd, iets wat aan een zich terugtrekken der stadsregeering denken doet. Maar de zaak had toch ook gevolgen door BRAKEL's vrees voor een in 't vervolg minder juist voorstellen van wat hij op den kansel geleeraard had.

Onder het uitspreken was nl. zijne preek door enkelen opgeschreven. Zekere DIRCK WESSELS liet zelfs het stuk, „soo geraedbraekt dat het nergens nae gelijkt", drukken, nog wel met de brutale bijvoeging „Soo als hy [BRAKEL] die heeft overgelevert aen de Achtbare Heeren, waer van hy verscheydene perioden heeft met voordagt afgelaten". De persoon in quaestie gaf diensvolgens, tot wegneming van allerlei lasteringen, zijne preek in de eerste helft van October te Amsterdam uit. Zij droeg den titel: De Heere Jezus Christus Voor de Alleene ende Souveraine Koninck Over sijne Kercke Uytgeroepen. In zijn werkje gaf BRAKEL een omstandig verhaal van het gebeurde, terwijl hij tevens aantoonde, dat hij de vorige

maand in den brief zijn gevoelen niet wezenlijk verloochend had. Wijl de schaduw aldus op de stadsregeering viel, werd de schrijver van het geruchtmakend boek welhaast ten raadhuize ontboden en hem gevraagd, of hij het als zijn arbeid erkende. Ten gevolge van zijn bevestigend antwoord brachten de Burgemeesters op Maandag 18 October de zaak in de vroedschapsvergadering ter sprake. Immers, het kwam hun „soo jnde voorreden[,] predicatie, als na reden seer disrespectueus ende chocquerende de authoriteijt vande regeringe voor". Ook verzochten zij de regeeringsleden, over het bedoelde boekje hun gedachten eens te laten gaan. De Vroedschap was het met de Heeren volkomen eens, en droeg aan dezelfde commissie als vroeger op, de vergadering van advies te dienen.

Alles leidt er heen om te doen gelooven, dat BRAKEL nu meer dan voorheen voorbeeldig zou zijn „gecorrigeert", zoo niet een aanleiding van buiten het onheil van zijn hoofd had afgewend.

Een week later deden Burgemeesters in de vroedschapsvergadering een brief voorlezen van Zijne Hoogheid den Prins van Oranje, gedateerd 23 October, inhoudende het verzoek de zaak van Ds. BRAKEL op te houden, tot tijd en wijle Zijne Hoogheid gelegenheid zou gehad hebben, om met de H H. Burgemeesteren mondeling daarover te spreken. Zulk een verzoek was een bevel. Na deliberatie vond men goed, dat de afgevaardigden ter Statenvergadering Zijne Hoogheid zouden gaan begroeten, om hem op zijn expeditie naar Engeland allen voorspoed te wenschen, en de zaak van BRAKEL omstandig uiteen te zetten.

Om de zoo vurig gewenschte omwenteling in Engeland tot stand te brengen, verliet de Prins 's-Gravenhage 26 October 1688 [1]). Uiterlijk dien zelfden dag hebben de Rotterdamsche afgevaardigden het hoofd, van zooveel plannen vervuld, met hun verhaal vermoeid. Het vermoeden ligt voor de hand, dat het hun weinig gebaat heeft. Althans nadat in de vroedschapsvergadering van 1 November de Heer Pensionaris rapport had uitgebracht van hetgeen aan den Prins was betoogd, „js goedgevonden ende verstaen, de sake van dome van BRAKEL voor als noch te houden in state".

Het doet ons goed op te merken, dat niet enkel Prins WILLEM III, maar ook de Kerkeraad vóór BRAKEL en tegen de Vroedschap partij koos. Op 29 October vermelden de notulen, dat de Broeders, uit vrees voor nieuwe „beswaernisse van D. BRAKEL en gevolgelik van de Kerke", den praeses en den scriba verzochten, de Heeren Commissarissen en den Heer Pensionaris aan hunne huizen te gaan spreken. Doch die tusschenkomst had enkel ten gevolge, dat het drietal en kort daarna de gekozen predikant geïmprobeerd, en eerlang zelfs staking van het beroepingswerk bevolen werd [2]). Toch verloor de kerkeraadsvergadering den moed niet. Reeds 2 Februari 1689 gaf zij aan een tweetal afgevaardigden in last, de HH. Burgemeesteren over de inhouding van BRAKEL's stadstractement te gaan spreken Op voorstel van Ds DOESBURG werd den 17den Mei 1690, „bij occasie van de nieuwe

---

[1]) Mr. GROEN VAN PRINSTERER, a. w., blz. 371.

[2]) Kerkeraadsnotulen van Rotterdam van 7, 9 en 10 Nov., en van 2 en 9 Dec. 1688.

Regeeringe [1]), deze poging herhaald. De vroegere vroedschapscommissie werd opnieuw benoemd, en slaagde er in, „de voorsz sake uijt de wegh te leggen ende af te doen [2])".

Aan het slot zijner verhandeling werpt Ds. VAN DE HAGT de dubbele vraag op: Is het gebeurde met BRAKEL van invloed geweest op het besluit van bedanken, dat de 9 Augustus beroepen predikant ABDIAS VELINGIUS van Groningen nam, en is de duur der vacature door de gebeurtenissen der laatste dagen ook verlengd?

Beide vragen meende hij ontkennend te moeten beantwoorden. In de Rotterdamsche notulen van 2 September 1688 staat dan ook te lezen, dat Ds. VELINGIUS bedankte onder een drievoudig beding. Doch is de officieele reden van bedanken altijd de ware, de eenige, de meest overwegende? En kon een irenische natuur, gelijk VELINGIUS wellicht bezat, niet meer dan betamelijk is opzien tegen kerkelijke troebelen, als men te Rotterdam beleefde? Met vrij groote zekerheid kan worden beweerd, dat BRAKEL's zaak den duur der vacature heeft verlengd. Dat de keuze des Kerkeraads twee malen achtereen geïmprobeerd werd, hebben we boven getracht door deze onderstelling te verklaren. Eerst 11 Mei 1689, d. i. na volle vijf maanden, werd in de kerkeraadsvergadering het verlof tot eene nieuwe beroeping gerapporteerd [3]). En in deze zelfde vacature werd na veel willekeur nogmaals tot improbatie van den beroepene de toevlucht genomen Eerst in Januari 1690

---

[1]) YPEIJ, a. w., deel II, blz. 57, noot 2.
[2]) Vroedschapsresolutie van Rotterdam van 12 Juli 1690.
[3]) Kerkeraadsnotulen van Rotterdam van 11 Mei 1689.

werd de plaats vervuld. Het lijdt geen twijfel, of de zaak van BRAKEL in 1688 is niet „domestycq", niet afgescheiden van andere zaken gebleven [1]). Stadhuis en Consistorie hebben om zijnentwille elkander bestreden.

Het schijnt hier de plaats te zijn, om over BRAKEL een algemeen oordeel te vellen. Tot weinige jaren vóór zijn dood werd zijne krachtige lichaamsgestalte door ziekte weinig gesloopt. Hij bezat een scherp en schrander verstand, een helder een vooruitziend oordeel en een vlug begrip. In de talen en in de godgeleerdheid was hij ongemeen bedreven. Doch meer nog op geestelijk gebied boezemde hij eerbied in. Zijn ontzag voor God, zooals dat in gesprekken, oefeningen en gebeden bleek, was onbegrensd. Onder de godsdienstoefeningen zijner collega's zat hij meermalen met inspanning en eerbied te luisteren. Inzonderheid was hij een man des gebeds, zoo voor de Kerk in 't algemeen, als voor eigen en anderer persoon. Vandaar, dat hij onder persoonlijke ongevallen steeds bemoedigd kon zijn, en somtijds wonderlijk en kennelijk van de uitkomst goddelijk verzekerd was. Nu en dan koesterde hij wel wat zonderlinge gedachten; tot op zijn sterfbed toe meende hij: „de geest der profetiën en openbaringen houdt in de Kerk nog niet geheel op [2])". Dat mag ons in BRAKEL niet al te vreemd toeschijnen. Toen zijn vader op zijn sterfbed van trommelen en trompetten sprak, achtte de zoon dit een voorzegging van oorlog, en hield later het jaar 1672 voor de vervulling

---

[1]) Zie vooral vroedschapsresolutie van Rotterdam van 5 Oct. 1689.
[2]) Zie dat gevoelen ook in *Redel. Godtsd.*, deel I, blz. 433 v.

er van. In de practijk der godzaligheid was hij „weergadeloos", schrijft HOOGSTRATEN. Als kind van vrome ouders was hij een voorbeeld van nauwgezetten wandel, matig en nederig in levenswijs, en met diep ontzag voor zijn Overheden vervuld. Want hoewel hij, als het kerkbelang op 't spel stond, meermalen standvastig en onbewegelijk zich betoond heeft, durfde hij niettemin getuigen, nooit uit minachting jegens zijne Overheden iets gedaan te hebben. Persoonlijke laster kon zijn vroolijken en vriendelijken aard niet onderdrukken. Zijn meermalen uitgesproken wensch, om als martelaar Jezus Christus te verheerlijken, is niet vervuld. In stiptheid van Sabbathsviering behoefde hij voor zijn vader niet onder te doen. Aldus kon hij in alles een voorbeeld van goede werken worden genoemd.

BRAKEL heeft, ongetwijfeld met lust en ijver, 28 jaar te Rotterdam gearbeid. Het beroep naar Middelburg, dat hij in den aanvang van het jaar 1688 ontving, werd door hem zonder veel aarzelens afgeslagen [1]). Toch won zijn ambtgenoot WILHELMUS EVERSDIJK het allen collega's af in populariteit. Bovendien zullen HELLENBROEK, DINANT en FRUYTIER mede veel toevloed gehad hebben bij het uitspreken hunner leerredenen. Doch BRAKEL was te veel volksman, dan dat we hem als voor stoelen en banken sprekende ons mogen voorstellen. In de achtbare rij zijner ambtgenooten heeft hij gewis zijn plaats met eere bekleed.

Hebben zijn leven en werken van zijne kennis getuigenis afgelegd, zijn sterfbed bewees zijne godsvrucht. De laatste

---

[1]) Kerkeraadsnotulen van Rotterdam van 19 Jan. en 17 Maart 1688.

levensjaren kondigden door velerlei gebreken den naderenden dood aan. Het geheugen verminderde. Nu en dan had de grijsaard zware aanvallen van graveel te doorstaan, waardoor hij dikwijls als een worm kroop en van pijn schreeuwde. Doch stilheid en onderworpenheid bleven ook toen zijn sieraad.

Zondag 30 Augustus 1711 heeft WILHELMUS à BRAKEL voor het laatst tweemaal gepredikt, des morgens in de vroegpreekbeurt, des namiddags in de Nieuwe kerk over de Voorrede van het Gebed des Heeren. Zijn komen en staan ging met veel zwakheid gepaard. Des morgens moest hij op straat meermalen ergens op gaan rusten. Des middags liet hij zich met een „sleetje" naar de kerk rijden, en beklom met hulp van den koster den kansel. Vrijdag 4 September was hij reeds zóó zwaar ziek en zóó hevig benauwd op de borst, dat zijn overlijden elken dag verwacht werd. Maar het behaagde den Heere van leven en dood, Zijn dienstknecht nog geruimen tijd door lijden te oefenen. Op eenige weken van onuitsprekelijke benauwdheden volgde somtijds een aanmerkelijke verruiming, als mocht men op herstel hopen. Doch doorgaans deden weinig voedselgebruik en slaap, en zichtbare achteruitgang het ergste vreezen. Het ergste kwam eerst volle acht weken na dien eersten Vrijdag.

Zijn sterk geloof ging, blijkens allerlei handelingen, met de allerteederste liefde tot God en den Heere Jezus gepaard. In zijn Redelyke Godtsdienst[1]) had hij vroeger ver-

[1]) Deel II, blz. 506.

klaard, dat „seer wel van de Nederlandtsche Synoden besloten is, geen andere, als Davids Psalmen, in de Kerke te gebruyken". Doch op zijn sterfbed herhaalde hij, gelijk vóór hem zijn leermeester VOETIUS gedaan had, bijzonder veel in het Latijn de bekende verzen van den „Paapschen" BERNARD VAN CLAIRVEAUX, God dankende dat die verzen gemaakt waren:

O Jesu mi dulcissime,
Spes suspirantis animae,
Te quaerunt piae lacrymae,
Te clamor mentis intimae.

O! myn allerzoetste Jesus,
Hope van eene hygende ziele,
U zoeken de Godvrugtige traanen,
U het geroep van eene allerinnigste ziele.

Ging bij die beide stervende geloofshelden de natuur — niet de oude, zondige, maar de nieuwe, geestelijke natuur der kinderen Gods — ook boven de leer? Of zou Gods Geest op het sterfbed soms veroorloven, ja werken, wat met den aard van een Gereformeerd kerkgebouw niet strookt?

Hoe dit ook zij, het Roomsche „liedje" legde van zijn verzekerde hoop een heerlijk getuigenis af. En het gebed hield hij mede niet terug. Nu eens keerde hij het tegen de vijanden der Kerk, dan weer bad hij voor den welstand der Kerk en vooral voor de Gemeente van Rotterdam, dat de Heere haar bij de waarheid bewaren mocht Soms ook bracht hij eigen toestand voor den Troon der genade, smekende om verlossing uit den druk, en dat hij bij zijn kennis mocht blijven, opdat hij Gode niet tot oneer zou zijn

Dat laatste is hem rijkelijk verleend. Tot zijn dood toe mocht hij spreken „als een Predikant". Zoo verzocht hij in zekeren nacht, terwijl hij in hevige benauwdheden verkeerde: „Zegt de Gemeinte uyt mynen naam, dat ik haar de Waarheid hebbe gepredikt, die ik hebbe gekend; die ik hebbe gesmaakt; daar men vast op gaan kan; daar men de zaligheid door zal verkrygen, en daar ik op sterve".

Ook van dankbare liefde tot zijn medemenschen vloeide zijn hart over. Uitdrukkelijk bestelde hij, dat door den kerkedienaar uit zijn naam de H H. Burgemeesters, en in hen de geheele stadsregeering, zouden worden bedankt voor al de hem bewezen goedheid. Tegenover zijne ambtgenooten, bijzondere vrienden en bij zijn ziekbed wakende gemeenteleden volbracht hij op gelijke wijs de koninklijke wet der liefde.

Het was ook een koninklijk hart, dat sterven ging. Want het koesterde geringe gedachten van zich zelf. Bracht iemand in herinnering, hoe nuttig hij in des Heeren hand geweest was, terstond was het: „ja met veel zwakheids". Liefst ware hij zonder eenige statie, lofdichten of lijkpredikatie ter aarde besteld.

Den laatsten nacht en dag zijns levens nam de verzwakking onrustbarend toe. In den morgen van 30 October greep er een snelle verandering in den toestand plaats. Tot op het laatst toe behield de kranke het gebruik zijner geestvermogens. Als hem in het laatste uur vóór zijn dood door iemand gevraagd werd, hoe het met hem was, antwoordde hij: „Heel wel; ik rust in mynen Jezus; ik ben met hem vereenigt; ik wagt maar dat hy kome; dog ik

onderwerpe my met alle stilheid". Kort daarop teekende eenige benauwdheid en verandering zich op zijn gelaat af. Zijn schoonzoon Ds. VAN DER KLUIT, die bij zijn sponde stond, zag den dood komen, en zei' met tranen in de oogen: „Myn lieve Vader! gedenk dat de Heere Jezus met de Kroone nu in de hand staat, en tot u zegt, Zyt getrouw tot de Dood, en ik zal u geven de Kroone des Levens: en hoewel het ons tot groote droefheid en smerte is, u te verliezen; wy konnen egter ons verblyden, dat wy u in den Gelove konnen nazien, als gaande door de Dood naar de Zalige Eeuwigheid". BRAKEL toonde nog met zijn gelaat en opslaan der oogen, dat hij het verstond en geloofde, en getroost henenging. Zelf sloot hij de oogen en stierf in weinige oogenblikken, wonder zacht en kalm. Doodsnikken, rekkingen of bewegingen kon men niet bespeuren. Met het gelaat in de hand, als een slapende, ging hij de eeuwige rust in.

In den gezegenden ouderdom van 76 jaar, 9 maanden en 20 dagen is op Vrijdag 30 October 1711 des morgens te 11 uur WILHELMUS à BRAKEL „in den Heere ontslapen [1])". Acht en twintig jaar had hij de Gemeente van Rotterdam, negen en veertig jaar de vaderlandsche Kerk trouw gediend. Zijne werken volgen hem, sprekende ook nadat hij gestorven is. En ongetwijfeld zullen velen hem eens danken,

---

[1]) Kerkeraadsnotulen van Rotterdam van 9 Nov. 1711. — Donderdag 5 November werd BRAKEL's stoffelijk overschot in de Groote kerk te Rotterdam begraven. — Op het Stedelijk Archief aldaar berusten enkele aanwijzingen omtrent het graf, dat van Jan. 1706 tot 1790 eigendom der familie geweest is.

voor wat hij bij zijn leven of in geschriften voor hen heeft mogen zijn [1]).

---

[1]) Brakel's afbeelding werd op onderscheiden wijzen in het licht gegeven. [F. Muller, *Beschrijvende Catalogus van* 7000 *portretten van Nederlanders*, Amst. 1853, blz. 46, noemt 6 portretten van Brakel. *De Beschrijvende Catalogus van gegraveerde portretten van Nederlanders* van J. F. van Someren, Amst. 1888, het vervolg op Muller's Catalogus, geeft in deel I en II (tot dusver niet meer verschenen) niets over Brakel]. Johannes Verkolje vervaardigde in zwarte kunst, d. w. z. wit op zwart, een folio-uitgave, die in 1686 bij R. van Doesburg te Rotterdam verscheen. Dit portret geeft in ovalen vorm Brakel's borstbeeld, van kapje en bef voorzien, van den linkerkant te aanschouwen. [Een exemplaar berust in de Rotterdamsche kerkeraadskamer, de verzameling van het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, de Stedelijke Bibliotheek van Leeuwarden (W. Eekhoff, *De stedelijke kunstverzameling van Leeuwarden*, Leeuw. 1875, blz. 28), het Rotterdamsch Archief en het Leidsch Prentenkabinet. Het Amsterdamsch Prentenkabinet bezit geene portretten van Brakel]. In de tweede plaats moet worden vermeld hetzelfde portret, maar met het jaartal 1687 [aanwezig in het Rotterdamsch Archief]. Beide afbeeldingen zijn pendanten van een portret van Theodorus à Brakel [vermeld door Muller onder n° 654]. Voorts bestaat er een quarto-uitgave, die in ovaalvorm het bovenlijf van den rechterkant te zien geeft [aanwezig in de verzamelingen van het Friesch Genootschap en van het Rotterdamsch Archief]. Brakel is daarop zonder kap, maar met pruik en bef door Pieter van Gunst gegraveerd, naar een schilderij van P. v. d. Werff. Ten vierde vermeldt Muller een slechte kopie hiervan in quarto-uitgaaf, met drie regels onderschrift en zonder naam van den graveur. [Ik vond nergens een exemplaar daarvan bewaard]. Vervolgens worden wij nog heengewezen naar een portret, dat iets grooter is dan het allereerst door mij genoemde, maar overigens geheel er aan gelijk. H. Car leverde van deze uitgaaf in quarto de schilderij, Jak. Houbraken in 1742 de gravure [Eekhoff, a. w.]. Ten slotte noemt Muller hetzelfde portret in quarto, doch meer bewerkt, met breederen rand en het jaartal 1742 achter den naam van J. Houbraken [aanwezig in het Stedelijk Archief te Rotterdam; het Friesch Genootschap heeft een dubbel exemplaar]. Eekhoff beschrijft nog een portret, aan het vijfde bij Muller genoemde gelijk en gegraveerd door R. Muijs, wiens levensschets onder op den rand staat aangeteekend [1766, 4° uitgave.]. Dit is volgens hem de gravure, die dikwerf vóór herdrukken van den *Redelyke Godtsdienst* geplaatst werd.

Het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde is in het bezit van een portret van Brakel in ovaalvorm zonder rand,

waarop hij met pruik en bef, zonder rechterhand op de borst, in zwarte kunst staat gegraveerd. Daaronder staat gedrukt WILHELMUS BRAKEL, en hoogst onduidelijk leest men beneden links N—S, en rechts Te 's Hage bij Soetens. 89. fils.

Eindelijk berust er in het Rotterdamsch Archief een steendruk [Van Harderwijk, a. w., blz. 53.], van het laatste door MULLER genoemde portret genomen, en in onze eeuw te 's Hage bij SOETENS et fils uitgekomen.

Ieder, die een *Redelyke Godtsdienst* rijk is, bezit ook een portret van BRAKEL. Want voor zoover mij bekend is, komt in het eerste deel van elk exemplaar een afdruk voor. De vierde druk van dit standaardwerk prijkt met de gravure, welke in de derde plaats door MULLER genoemd wordt. De tiende en veertiende zijn versierd met de vijfde aldaar vermelde afbeelding. Of de achttiende [van 1767] en volgende afdrukken, gelijk EEKHOFF wil, de gravure van MUIJS bevatten, kon schrijver dezes bij gebrek aan de vereischte exemplaren niet nagaan. Bij zulk een overvloedig aantal portretten van BRAKEL mocht het overbodig geacht worden, dit geschrift van zulk een afbeelding te voorzien.

HOOFDSTUK II.

BRAKEL ALS HERDER EN LEERAAR EN ALS CATECHEET.

Dit is een getrouw woord: zoo iemand tot een opzienersambt lust heeft, die begeert een treffelijk werk. 1 Tim. III: 1.

„Gy, yeder in 't bysonder, gy sult Gode rekenschap geven over de zielen die u toebetrouwt zijn geweest: Indien gy ontrouw zijt geweest, wee u: Indien gy getrouw zijt geweest, wel u. En beeldt u niet in, dat' er niet na gesien sal worden, hoe gy het gemaekt hebt; seker de Heere sal u voor zijn Oordeel doen komen, ende tot u seggen: Geeft rekenschap van uwe Regeringe, hoe hebt gy uwe sendinge, uwe talenten, alle de schoone occasien beantwoordt? Hoe hebt gy de Zielen behandelt? Zijn' er ook door uwe schult verloren gegaen? Hebt gy de handen der godtloosen gesterkt? Hebt gy laten sterven dat sterven wilde? Hebt gy teedere acht gegeven op mijne lammerkens ende suygelinghtjes? Of hebt gy se ten onrechte bedroeft, haer geslagen, haer hare sluyer benomen? Waer zijn de Zielen die door uwen dienst bekeert zijn? Vertroost zijn? Opgebouwt zijn [1])"?

De man, die, „Van het Ampt der Herderen ende Leeraers, der Ouderlingen ende der Diakenen" handelende, de verantwoordelijkheid van een predikant zoo sterk toonde te gevoelen, moet wel onder zijne ambtgenooten in ijver en trouw hebben uitgeblonken. Wat we van hem en zijn

---

[1]) *Redel. Godtsd.*, deel I, biz. 673.

ambtelijk werk weten, beschaamt ons in deze onderstelling niet.

Had de vader den herdersstaf niet durven opnemen dan na vermeende of werkelijk ontvangen goddelijke roeping, de zoon schrijft in zijn hoofdwerk onbewimpeld, dat er een zending van noode is om herder en leeraar te zijn, en vervolgt dan: „Tot de inwendige sendinge behoort niet een extraordinare insprake Godts". En even ondubbelzinnig verklaart hij iets lager: „Tot de uytwendige Roepinge behoort mede niet wat extraordinaers, hoedanig was der Propheten ende der Apostelen, 't sij geheel onmiddelbaer, 't sy vergeselschapt met yets middelbaers [1])".

Geheel in overeenstemming hiermede leert BRAKEL elders [2]), dat Mozes' wensch „Och of al het volk des Heeren profeten ware", in het N. Testament boven het O. op bijzondere wijze is vervuld geworden. Doch hoe sceptisch hij tegenover velen dier voorgewende openbaringen stond, bewijst wel de volgende uitspraak: „Nochtans zijn die openbaringen geen regels voor andere, nog in leere nog in leven, nog ook van andere die saken seker te verwachten". In dit opzicht heeft „Vader BRAKEL" veel zuiverder spoor geteekend dan zijn vader.

Zoo beslist BRAKEL alle buitengewone in- of uitwendige roeping onnoodig keurt, zoo stellig acht hij het tot de hoofdvereischten van een predikant te behooren, bij eigen ondervinding te kennen de dingen die men verkondigt. De

---

[1]) *Redel. Godtsd.*, deel I, blz. 646 v

[2]) t. a. p., deel I, blz. 433 v.; vgl. HELLENBROEK, a. w., blz. 21.

ambtsbroeders, van wier bekeering hij zich niet naar den aard der liefde kon verzekerd houden, liet hij dan ook zeer noode voor zich optreden [1]). „Van de oprechtigheyt" sprekende, aarzelt hij zelfs niet, alle onbegenadigde predikanten „geveinsden" te noemen. „'t Was te wenschen dat de hypocryt van de Predikstoel bleef, dat men daer niet vernam soodanige die met al haer macht studeerden: De eene, om de naem van geleert te krijgen, schoon hy het inderdaedt niet en is..... De andere, om welsprekende geacht te worden: De derde om verwonderinge over hem te verwekken, dat hy sulken stem ende sulke gaven heeft, die een grillinge door de herssenen der menschen jagen, en haer de tranen uyt de oogen perssen: Een vierde schynt in het bidden opgenomen ende verhemelt te zyn, ende in 't prediken een Engel: maer 't is om eere, om aenzien, om het toejuych van het volk te hebben, en als men dan van de predikstoel komt, dan tracht men te vernemen wat genoegen men heeft gegeven, en 't is hem als een balsem op zijne ziele, als' er veel volks geweest is, als de vergaderinge ontroert is geweest, als men zeit, dat is een wakker Predikant, by dat geselschap is men liefst daer men gepresen wort, en daer men een Afgodt van hem maekt..... Grouwelyker ende walchelyker dingh is' er onder de sonne niet als een geveynst Predikant [2])".

Zoowel door wat hij onmiddellijk van God ontvangen had, een geestelijk vernieuwd hart, als door de vrome op-

---

[1]) Hellenbroek, a w., blz. 22.
[2]) *Redel. Godtsd.*, deel II, blz. 351 v.

voeding, waarin zijne ouders met den Heere medewerkten, is WILHELMUS à BRAKEL een predikant geworden zooals het behoort, een die zijn ambt vurig liefhad en hoog vereerde. Als de hoofdleider der Labadisten, YVON, hem beschuldigt, dat een valsche vrede, de begeerte om zonder moeielijkheden predikant te blijven, hem weerhouden heeft tot de Labadisten over te komen, geeft BRAKEL o. a. ten antwoord: „Ick achte een verkondiger van het Euangelium te zijn duysentmael heerlijker voor my als eens Koninckx Kroon [1])". En in de voorrede van een ander strijdschrift [2]) verklaart hij, dat „de kragt van zijn Dienst hem liever is als zijn leven", en dat hij deswege zijn verdedigingsschrift in 't licht geeft.

Naar een gewone onderscheiding ons onderwerp verdeelende, willen wij BRAKEL als herder, als leeraar en als catecheet in weinige hoofdtrekken den lezer afmalen.

Toen de Labadistische scheurziekte kerkelijk Friesland — of moeten wij zeggen kerkelijk Nederland? — bedreigde, heeft, naar wij boven verhaalden, BRAKEL's correspondentie en herhaald optreden de Kerk van Harlingen voor groote afscheidingen behoed. De vele moeiten, die hij zich tot verwerving van dit resultaat getroostte, zijn veelvuldig reizen van Leeuwarden naar Harlingen, en later zijne strijdschriften tegen de Labadisten, betoogden krachtiger dan woorden, dat in dezen herder geen vermomde huurling schuilde.

Wijl BRAKEL, geheel schriftuurlijk, de zending der pre-

---

[1]) *Trouwhertige waerschouwinge*, blz. 56.
[2]) *Hallelu-Jah*, 1ste druk.

dikanten als „tot het Ampt in 't gemeen, sonder opsigte op een particuliere Gemeynte", beschouwde [1]), strekten zijne herderlijke bemoeiingen zich wijd over de beperkte grenzen van zijn vaderland uit. In het laatste Hoofdstuk van ons geschrift, over BRAKEL's invloed handelende, zullen wij meer bijzonder daarbij stilstaan. Wie in dit opzicht van een schoon monument van BRAKEL's broederliefde wil kennis nemen, leze zijn roerenden brief aan de slachtoffers van Rome's dweepzucht, die op de Fransche galeischepen wegkwijnden [2]): Een Brief tot Opwekkinge, Tot standtvastigheyt in de Belydenisse van de Heere Jesus Christus, ende zyne Waerheyt, in tydt van vervolginge, ende Marteldom.

Vooral in zijn lateren leeftijd zag het er met de handhaving der kerkelijke tucht al niet beter uit dan in onze dagen. Men hoore hem klagen: „De tweede Sleutel, de Christelyke Ban, wort door de Leeraren ende Ouderlingen, te samen vergadert, uytgevoert. Soo men elders in verval siet, soo is het in 't nalaten van desen Sleutel te gebruyken. 't Is waer in de eene Gemeynte wort in desen meer gedaen als in de andere, en sommige quijten sigh noch al tamelijk: maer in 't gemeen schijnt het als of de Heere Jesus desen Sleutel aen zijne Gemeynte niet gegeven en hadde: niet alleen vangt men de kleyne vossen niet die den wijngaert bederven, maer zware wolven domineren daer in [3])".

Het gewichtigst deel der herderlijke taak is wellicht het

---

[1]) *Redel. Godtsd.*, deel I, blz. 649.
[2]) t. a. p., deel II, blz. 290—306.
[3]) t. a. p., deel I, blz. 696 v.

huisbezoek. HELLENBROEK getuigt dienaangaande van zijn overleden vriend, dat hij, zoolang zijn lichaam het toeliet, zich ijverig en naarstig te Rotterdam betoond heeft „in huisbezoekingen, in 't bezoeken van zieken, in 't aanspreken van menschen, daar 't noodig was", en roemt zijn getrouwheid „om ergerlijken te bestraffen, dwaalende te waarschouwen, zwakken te versterken, treurigen te troosten, twyffelende vast te stellen". Dat BRAKEL tot een dergelijken strijd van man tegen man de noodige menschenkennis bezeten heeft, leert zijn hoofdwerk op treffende wijze [1]). „Omtrent de Bedieninge moet men niet huys in, huys uyt loopen, als een Bedienaer ter begrafenisse, sig maer haestende om gedaen te hebben, om alsoo het verwijt niet te hebben dat men niet visiteert; men moet niet bij allen het selfde spreken, is' er ook eenige verhinderinge? Neen. Wy wenschen u veel zegen, en daer mede voort aen, en daer dan het selfde. Men moet sigh niet eerst mengen in een borgerlijk discours, en dan op 't laetst yets seggen van het H. Avondtmael; want door de vorige discoursen is het herte buyten staet om uyt de aensprake veel nut te trekken, men moet maer terstont tot de sake komen; dat en moet men voor geen besoeken der ledematen agten, dat men sig ophoude in sulke huysen daer men een goede romer wijn ofte andere verquikkinge krijght, waer door de tijdt te kort schiet voor andere, die haer dan met een woordt ofte twee te vreden moeten houden. Elendige Predikanten; Elendige Visitatie! als het soo gaet".

---

[1]) Zie leerrijke opmerkingen dienaangaande t. a. p., deel I, blz. 661 v.

BRAKEL heeft in zijn Redelyke Godtsdienst zeer gezonde denkbeelden omtrent het prediken neergeschreven. Zoo, als hij den predikant, die het H. Dienstwerk nog verrichten moet, den raad geeft, veel te bidden [1]). Ook de waarschuwing ten aanzien van het gebed op den kansel voor zich zelf is hoogst menschkundig. „In het gebedt veel van zijne lichamelijke zwakheden te spreken, soo men eenige ongestalte heeft, of het sigh inbeeldt, dat schijnt seer het medelijden van de Gemeynte te beoogen, ofte verschooninge te versoeken als men niet al te wel predikt, om dat men misschien niet al te veel gestudeert heeft, ofte om verwonderinge te verwekken, dat men soo zwak sijnde, het soo wel gemaekt heeft". En niet enkel voor *zijne* dagen schijnt het woord geschreven te zijn: „Dat hy alle zijne geleertheyt gebruyke om en saken te bedenken, en om die op het klaerste en krachtigste voor te stellen, maer dat hy geleertheyt gebruykende de geleertheyt verberge op den Predikstoel... Hier onder begrijp ik niet de kragt van de Hebreeusche ende Grieksche grondtwoorden uyt te halen [2])".

Doch uit deze kern-gezonde uitspraken valt omtrent de door BRAKEL gevolgde preekmethode nog volstrekt niets af te leiden. De Engelsche godgeleerden hebben, volgens YPEIJ [3]), in weerwil van de langzamerhand indringende schoolsche vormen en termen, de eenvoudigheid der eerste Hervormers het langst nagevolgd. Welnu, dezelfde schrijver

---

[1]) t. a. p., deel I, blz. 658.
[2]) t. a. p., deel I, blz. 659 v.
[3]) a. w., deel II, blz. 272.

noemt [1]), onder meer anderen, ook WILLEM BRAKEL als iemand, die zeer ingenomen was met de practicale godgeleerdheid en de predikwijze der Engelschen, en zijne voordracht naar de Engelsche methode heeft ingericht.

Of BRAKEL zijne preeken geschreven, dan wel na grondige studie voor de vuist gesproken heeft, en dit laatste met of zonder behulp van een min of meer uitvoerige schets, is op grond van zijn eigen getuigenis met zekerheid te bepalen. Tweemaal heeft hij zijne preeken „van woorde tot woorde van buyten" geleerd, de preek tegen VAN GIFFEN te Leeuwarden en die over het recht der Kerk te Rotterdam [2]). Hij verhaalt dit nadrukkelijk. Voorts teekent hij op de eerste plaats aan, dat hij anders de gewoonte niet heeft van zoo veel te schrijven, noch het geschrevene van buiten te leeren. Te voren overdachte improvisatie was dus zijn gewone preektrant. Zijne drukke werkzaamheden zullen het „uit het hoofd spreken" wel tot de voor hem eenig mogelijke preekmethode hebben gemaakt.

De bijzondere oefeningen, welke BRAKEL te Leeuwarden zooveel onaangenaamheden hebben bezorgd, liet hij ook te Rotterdam niet na. Behalve die aan zijn eigen woning en in anderer huizen roemt HELLENBROEK vooral als zeer gezegend de avondoefening „in de Kapel", waarheen men zelfs uit de omliggende dorpen optrok. De veraf wonenden wachtten meesttijds „Vader BRAKEL" bij den uitgang van het gebouw op, en keerden eerst, na een vriendelijk woord

---

[1]) t. a. p., blz. 283 v. .

[2]) *Davids Hallelu-Jah*, 1ste druk, blz. VII en blz. 264; *De Heere Jesus Christus voor de.... Koninck.... Uytgeroepen*, Voorrede.

en een zegenbede van den veelgeliefden prediker ontvangen te hebben, huiswaarts.

De vrucht van zijne prediking te Rotterdam, vooral van die over de onderhandeling van de ziel met den Heere Jezus op het Verbond der genade, wordt ongemeen groot genoemd. En de achting en „naloop" van aanzienlijken en geringen waren dra zóó welgegrond, dat hij — „een zeldzaam gevolg van de Oudheid" — tot aan zijn dood toe er zich in verheugen mocht BRAKEL preekte dan ook van harte gaarne, hetwelk een onmisbaar vereischte in een predikant is en door de Gemeente zeer spoedig gewaardeerd wordt. Zeer noode kwam hij er toe, om aan iemand, vooral dien hij voor onbegenadigd hield, zijne preekbeurt af te staan. Beurten, die hem door bezwaring waren opgedragen, liet hij niet licht weer aan anderen over. En zijne vacatuurbeurten heeft hij ook in de laatste levensjaren en onder allerlei weersgesteldheid zeer trouw vervuld [1]).

Van BRAKEL bestaan, voor zoover mij bekend is, slechts een tiental gedrukte preeken [2]). Zij verschenen in 1712, het jaar na zijn dood, onder den titel: De waare Chris-

---

[1]) Dat BRAKEL ook in het kerkbestuur zich onvermoeid betoond heeft, voornamelijk dat hij, „onder zynen afgematten ouderdom en pynelyke ongestalten als sleurende naar de Kerkvergaderingen", de kerkeraadsvergaderingen te Rotterdam getrouw heeft bijgewoond, wil ik op HELLENBROEK's gezag gaarne aannemen. Maar dat in margine van de Acten der Classis Schieland BRAKEL's naam bevreemdend veelvuldig onder de „absentes" voorkomt, meen ik toch niet te mogen verzwijgen. Dergelijke marginale aanteekeningen ontbreken in het notulenboek van den Kerkeraad.

[2]) De *Zielroerende predicatie*. Amst., z. j., door v. d. AA genoemd, heb ik niet kunnen raadplegen.

ten, of opregte geloovige, hebbende deel aan God in Christus[1]). Naar de gewoonte dier dagen zullen wij ze wel te danken hebben aan den ijver van dezen of genen vriend — of vriendin — van den Rotterdamschen leeraar, die ze onder het uitspreken zooveel mogelijk getrouw opschreef. Zij dateeren, volgens den onbekende[2]), die de uitgave bezorgde, uit BRAKEL's laatste levensjaren. Blijkens talrijke herdrukken werden en worden ze zeer gezocht.

Het oordeel van BRAKEL's tijdgenooten en van onzen leeftijd over zijne predikatiën loopt nog al uiteen. Geen wonder. Men behoeft geen vakman te zijn om te weten, dat een vrije voordracht veel goedmaakt, alsook dat een preek eigenlijk niet gelezen maar gehoord moet zijn, om in haar volle waarde geschat te kunnen worden. De tijdgenoot brengt bij zijne oordeelvelling persoonlijkheid, voordracht, stem en tijdsomstandigheid terecht in rekening. De naneef, op zijn standpunt even billijk, strekt zijne critiek enkel over het geschreven woord uit. De taak van den criticus is dubbel zwaar, zoo hij in geloofsovertuiging van den steller der preeken verschilt. Immers, een der hoofdmomenten van elke predikatie, het stichtelijk karakter, is hij dan niet in staat volkomen juist te beoordeelen.

HELLENBROEK's beschrijving — het moet gezegd worden — is een vleiend getuigenis voor BRAKEL's kanselwelsprekendheid. „Zyne Gaven waren ook zeer beminnelyk: begiftigt met eene wakkere, verre doorslaande Stem; gemengt met

---

[1]) Ik citeer de vermoedelijk 1ste uitgave, Amst. 1712.
[2]) Allerwaarschijnlijkst Ds. v. D. KLUYT.

eene aangename bevalligheid, en geschiktheit naar de zaken; om dan als een Boänerges te Donderen, dan als een Barnabas te Troosten, dan als een Paulus te Onderwijzen, dan als een Johannes lieflyk te streelen en te lokken; de Styl onopgepronkt, en nogtans kragtig, Schriftuurlyk, deftig; zo dat men zien en hooren kon, dat hy uit het hooft niet alleen, maar ook uit het herte predikte".

Daartegenover staan de uitspraken over BRAKEL's preeken van een tweetal mannen, die om wat zij op dit gebied geleverd hebben, wèl verdienen als bevoegden gehoord en geëerd te worden, van Prof. YPEIJ en van Dr. J. HARTOG [1]). YPEIJ [2]) citeert uit BRAKEL's preek over Ef. II: 4 en 5 een lange passage als voorbeeld der Voetiaansche „analytisch-mystieke" preekmethode. In deze preekwijze vindt hij stof tot prijzen en tot laken. Hij prijst de Voetiaansche preeken om het stichtelijk, gemoedelijk karakter, dat zij vertoonen, en vooral om de breed uitgewerkte toepassingen, waarin eigenlijk hare kracht school. Doch hij laakt in de Voetiaansche predikers het vergeestelijken van den tekst en het bezigen van duistere, dichterlijke, Oostersche uitdrukkingen. Allermeest gispt hij het spreken van vreemde talen op den kansel, en het te pas of te onpas bijbrengen van Schriftuurplaatsen, het „Schriftuurlijk preeken". HARTOG's [3]) oordeel over de preeken van „den beroemden en in zijne dagen aangebeden WILHELMUS à BRAKEL" verschilt van het

---

[1]) GLASIUS volgt in zijn oordeel geheel en al YPEIJ, om welke reden we hem met stilzwijgen kunnen voorbijgaan.

[2]) a. w., deel VIII, blz. 575—577.

[3]) In zijn treffelijk werk *Geschiedenis van de Predikkunde in de Protestantsche Kerk van Nederland*, 2de druk (Utr. 1887), blz. 97.

bovenstaande niet wezenlijk. Hij vermeldt enkel de schaduw, die uit twee gebreken bestaat. Bij inzage der predikatiën ontdekken wij volgens dezen geleerde al spoedig, dat BRAKEL „maar zeer zelden bij zijn tekst blijft, telkens afdwaalt van de hoofdzaak, en er allerlei onderwerpen bij te pas brengt, die er niet bij hooren". En ten andere wijst ook hij op het tijdig en ontijdig met kwistige hand uitstrooien van Schriftuurplaatsen.

Het wil mij voorkomen, dat beide vakgeleerden in hun oordeel over BRAKEL's preeken wat heel gestreng zijn. Dat BRAKEL zeer zelden bij zijn tekst blijft, is veelal eene ongegronde beschuldiging. Naarmate van de beschouwing, die men ten opzichte van de H. Schrift huldigt, zal men over het veelvuldig gebruik van Schriftuurplaatsen zeer verschillend oordeelen. BRAKEL citeert er wellicht wat al te veel, doch zelden zijn ze te onpas of ontijdig bijgebracht. Zij, die heden ten dage zoo uiterst weinig teksten aanhalen, zijn meestal van meening, dat zij hun eigen woord in stee van Gods Woord tot de Gemeente mogen brengen. Aan vergeestelijken van den tekst maakt BRAKEL zich slechts enkele malen schuldig Zoo b. v. als hij in de drie door den Heere Jezus opgewekte personen, omdat zij respectievelijk een uur, een dag en vier dagen dood geweest waren, drieërlei zondaren ziet afgebeeld, die door begeerten, daden of gewoonte zondigen. In den regel vindt men de gezonde Gereformeerde uitlegging door hem voorgestaan. En als BRAKEL veel duistere, verbloemde uitdrukkingen gebezigd had, dan zou hij wel nooit een volksman geworden zijn. Ze komen dan ook weinig bij hem voor, zoo min in zijn

preeken als in zijne overige werken. Overigens laten beide critici onvermeld, dat BRAKEL, door het zich onthouden van het gebruik van vreemde talen op den kansel, aan velen zijner ambtgenooten een loffelijk, geenszins overbodig voorbeeld heeft verstrekt.

Om de bedenking, dat BRAKEL niet dan hoogst zelden bij zijn tekst blijft, toe te lichten, schijnt het raadzaam te zijn, het redebeleid van een geheele preek beknopt weer te geven. Kiezen we daartoe de zevende predikatie, die BRAKEL blijkbaar op een bededag tijdens den Spaanschen successie-oorlog uitgesproken heeft, en waaraan YPEIJ zijn citaat ontleende. De tekst is Ef. II: 4 en 5. „Maar God, die rijk is in barmhartigheid, door zijne groote liefde, waarmede Hij ons liefgehad heeft, ook toen wij dood waren door de misdaden, heeft ons levend gemaakt met Christus; (uit genade zijt gij zalig geworden)".

Nadat de voorafgaande gedachtengang van den brief in herinnering gebracht is, biedt BRAKEL deze vijf punten ter overweging aan: 1. Van welken persoon hier sprake is, „God die rijk is in barmhartigheid"; 2. Wat van Hem gezegd wordt, „dat Hij ons levend maakt"; 3. Hoe en in welken staat zij (lees: wij) die levendmakende genade ontvangen, „toen zij (lees: wij) dood waren"; 4. Welke Gods inwendige bewegende oorzaak is, niet een voorgezien geloof, of eenige geschiktheid, maar enkel „zijne liefde"; 5. Wie de „voorbeeldige" oorzaak is geweest, „met Christus". Als hij dit vijftal punten beknopt en bondig heeft uitgewerkt, trekt hij daaruit de les, dat het geestelijke leven der genade het alleruitmuntendste leven is, dat een Christen

leven kan. Om dit te klaarder aan te toonen, maakt hij o. a. de vergelijking tusschen een natuurlijk en een geestelijk doode, welke passage we grootendeels bij YPEIJ aangehaald vinden. Daarna volgt een scherpe boetpredikatie, opdat het blijken moge, dat er nog vele geestelijk dooden zijn; maar ook een opwekking en vermaning om naar dit geestelijk leven te trachten, en een aanwijzing der middelen, die daarbij moeten worden aangewend. Eindelijk zij ieder vermaand zich zelven te beproeven, of hij ook geestelijk levend geworden is, en opgewekt, om het geestelijk leven der genade te bewaren.

De lezer oordeele nu, of dit schema niet een keurige schets over den voorgestelden tekst oplevert, en of de tegenwerping ook ongegrond is, dat BRAKEL telkens van de hoofdzaak afdwaalt.

Ten slotte. YPEIJ drukt uit BRAKEL's preek de vergelijking tusschen een natuurlijk en een geestelijk doode voor een groot deel af. Hij doet dit allermeest om aan te toonen, op welke wijze de Voetiaansche predikers gewoon waren de verklaarde tekstwoorden over te brengen op een of ander bijzonder soort van menschen, die onder het Evangelielicht leven. Doch wij vragen: kan men ook langs anderen weg dan door deze toepasselijke uitwerking van den tekst de gemeenteleden onder den eenig noodigen indruk brengen van het „*Mea* res agitur [1])"? Vervolgens: moet niet de prediker zijn gehoor als zeer onderscheiden in geestelijken staat en stand aanmerken? En eindelijk:

---

[1]) *Mijne* zaak is in behandeling.

trekt BRAKEL niet voor de hand liggende parallellen? De lezer oordeele.

Als BRAKEL van het gemis des levens en der levenswarmte gesproken heeft, vaart hij over het gemis der geestelijke zintuigen aldus voort: 3. „Een Doode is ongevoelig in al het gebruyk harer sinnen. Soo ook een onwedergeboorne, in haar gehoor zoo zyn haar Ooren geslooten als de adderen, die haar ooren stoppen, datse niet en hooren na de stemme der belesers, des gene die ervaren is, met besweeringe om te gaan. Ps. 58. Sy wygeren op te merken en verswaren haare ooren op dat zij niet hooren. Zach. 7 : 11. Ongevoelig zynse in haar gesigt, ontrent Gods zake, want, de natuurlyken mensch en begrypt niet de dingen, die des Geestes Gods zyn. 1 Cor. 2. Want de God deser eeuwe heeft haar sinnen verblint. 2 Cor 4. Ongevoelig zynse, ook in haar reuk, niet na volgende de voetstappen van de Bruyd, om na te volgen de voetstappen, der Heyligen, en zoo is het woort haar een reuke des Doots ten Doode, zy zyn ook ongevoelig in haar smaak omtrent het geestelyke: Is'er ook smaak (vraagt Job) in het witte des doyers van een ey. Myne Ziele wygert uwe woorden aan te roeren, die zijn myn als laffe spyse, zoo spreekt hy omtrent zyn vrienden, die verkeerdelyk van hem oordeelen, Job 6. maar soo is 't met de godloose, omtrent het goede; want smaak hebbense tot de zonde, soo zeggense: de gestoole wateren zyn zoete, en het verborgen Brood is lieflyk, Spreuk. 9 : 17. En God spreekt' er een wee over uyt, die het goede quaad heeten, en het quade goed, die het bitter tot soet

stellen en het soete tot bitterheid, Esai. 5 : 20. En proeven sy al eens Gods Woord, soo is het maar met de uitterste lippen, soo dat de smaak met den proever niet vereenigt word. Soo zynse ook ongevoelig, in haar gevoel, soo in haar aantastinge, sy tasten Jezus niet aan om in hem te gelooven, in plaats datse de zoom van Jezus kleed maar soude aanraaken, en soo in hem gelooven, soo zoudense hem liever verdringen met de schaare, Luc. 8. om datze soo ongevoelig zyn, soo doet haar ook niet seer het ongelyk dat Gods kinderen aangedaan word. Soo was Haman vroolyk en wel, als de Joden in sulken nood saten.

4. Een dood Lichaam is seer zwaar en wigtig, en soo is 't ook met de onwedergeboorene, zy zyn haar selven te zwaar, soo gaanse zuisebollen, Jes. 24. staat, dat de gantsche Aarde sal waggelen als een dronke man: Maar dat de Aarde haar mond ook niet openen (lees: opent), en haar met Korah, Dathan, en Abiram, levendig inslokte (lees: inslikt), Num. 16. dat is wonder.

5. Een dood Lichaam is vol stank, soo een onwedergeboorene voor God, hy stinkt in Gods neusgaaten, God segt daar van, Ik mag u verbods-dagen niet rieken, Jes. 1. Wie een osse slagt, slaat een man; wie een Lam offert, breekt een hond den hals, segt God, Jes. 66. O rampsalige en deerlyken staat van de onwedergeboornen, die soo vuil is in de ooge van God. Een dood Lichaam siet syn vuil niet, en soo is 't ook met de onwedergeboornen, se meenen al wat wonders te zyn, en sy danken God datze niet zijn als andere, als de Phariseen, Luc. 18. Zy meenen ryk te zyn, als de Laodicensen, Openb. 3. en se hebben alle dingen

gebrek. O ellendige! Ja, driemaal over ellendige menschen; hoort gy geestelyke dooden, soo gy hooren kunt, weetje niet dat gy dood zyt voor God, en ook al uw werken, en soo lange als gy soo blyft, soo is alles u ten doode; die in den vleesche zyn kunnen Gode niet behaagen, Rom. 8 [1])".

Wanneer BRAKEL de gewoonte mocht gehad hebben, onder het spreken ook de plaatsen der aangehaalde teksten, gelijk ze hier in den druk voorkomen, te noemen, dan kunnen we dit slechts gispen. Doch wij durven dit bijkans niet te onderstellen. Eene andere vraag is, of hij in zijn vergelijkingen niet te ver is gegaan. Het onder 4 vermelde, over de zwaarte van een lijk en van een onwedergeborene, ware beter in de pen gebleven. Ook al ging de vergelijking op, wat wij niet kunnen toestemmen, dan nog zouden de aanhalingen uit Jes. XXIV en Num. XVI wel geschikt zijn, om aan de beschuldiging van het valsche „Schriftuurlijke prediken" schijn van recht te verleenen. In het vijfde punt van vergelijking is veel, wat de fijnere smaak der negentiende eeuw terecht afkeurt. De herinnering aan „stank" en „vuil" betaamt in kanselstijl niet. En over de vraag, of de aanhaling uit Jes. LXVI, zonder behoorlijke, geenszins overbodige verklaring ook nuttig kan zijn, zou men lang kunnen twisten. Dit ééne zij nog opgemerkt, dat de rijke Schriftkennis van BRAKEL, die ook hier aan den dag treedt, zeker een der hoofdverdiensten zijner prediking is. Want menschenzielen worden slechts bekeerd door het Woord van God.

---

[1]) *De waare Christen*, blz. 176–178.

De schoone vorm, dien onze beste hedendaagsche stilisten aan hunne preeken weten te geven, het losse en bevallige, de „bloempjes", die ons oog bekoren en toch ook het hart weldadig trillen doen, dat alles is aan de meeste vaderen volkomen onbekend. Maar geen van het thans levend geslacht kan hen evenaren in den zalvenden, echt geestelijken toon, waardoor elk, die hunne homilieën hoorde of las, gedwongen werd te erkennen, dat er in hun woord een Godswoord tot zijne ziel doordrong.

Brakel als catecheet hebben we in het verhaal van zijn levensschets reeds eenmaal zien optreden [1]). De lezer zal zich nog wel herinneren, hoe onze held te Leeuwarden om zijn voorliefde voor officieuse, persoonlijk door hem geleide catechisatiën veel verdrietelijkheden heeft ondervonden.

Wij kunnen zijne stijfhoofdigheid in dit opzicht te beter verklaren, nu we hem in zijn Redelyke Godtsdienst dit ondubbelzinnig getuigenis aangaande zijn tijd, en aangaande zijn tijd niet alleen, hooren afleggen: „Ik kan niet sien hoe een Predikant met een goedt gemoedt kan leven ende sterven, die zijn werk niet maekt van Catechiseren; want het volk is doorgaens onwetende, en de vloeyende Predikatien zijn niet bequaem om de onwetende de eerste beginselen van Waerheyt ende Godtzaligheyt in te planten, daer toe is het Catechiseren het bequaemste middel, 't welk is het selfde als Prediken, maer de maniere is verscheyden [2])".

---

[1]) Zie boven, blz. 60—63.
[2]) *Redel. Godtsd.*, deel I, blz. 660 v.

We zien hieruit tevens, dat het catechetisch onderwijs in die dagen niet enkel de kinderen, maar vooral ook de onwetende volwassenen omvatte. BRAKEL brengt dan ook de catechisatiën tot vier soorten. De eerste is die met kinderen. De tweede die voor „competenten", letterlijk „bevoegden", nl. tot het gebruiken van het H. Avondmaal. Onze vaderen ijverden zeer voor gestrengheid in het toelaten tot den H. Disch, ook wat de godsdienstige kennis betrof. BRAKEL zelf zegt er van: „Men moet wel toesien wie men tot de Tafel des Heeren toelaet, want daer aen hangt de welstant ofte het verderf der Kerke. Onnoosele Predikanten, elendige Ledematen, die op het opseggen van de Artikelen des geloofs, ende het Gebedt des Heeren toegelaten worden"! Door eenvoudige catechisatiën en vragenboekjes voor de minkundigen poogde men zooveel mogelijk allen competenten de vereischte kennis der geloofsleer, vooral der H. Sacramenten, in te planten. De derde soort is die voor jongelingen en mannen, om ze tot verdediging der waarheid in staat te stellen. De Gemeenten en de koopvaardij- en oorlogschepen zouden zoodanige „behulpsels" (1 Cor. XII : 12), wij zouden ze tegenwoordig noemen „godsdienstonderwijzers", opperbest kunnen gebruiken. Ja, niet enkel krankbezoekers en voorlezers, maar zelfs predikanten hoopte BRAKEL zoodoende te verkrijgen. „Confessioneele of kerkelijke catechisatiën" zou dus wellicht de meest passende naam voor deze soort van onderwijzingen zijn. Eindelijk behandelt de vierde soort van catechisatiën de „oefening der Godzaligheid", m a. w. de zielstoestanden. Dit geschiedt òf in den vorm van elkander te vragen en te antwoorden

onder leiding van een predikant, òf als formeel catechiseeren in openbare of bijzondere samenkomsten.

Onze tijd stelt zich met de kindercatechisatie vrij wel tevreden. Die voor competenten is wellicht de gezonde moeder der hedendaagsche, somtijds ziekelijke lidmatencatechisatiën. De derde door BRAKEL opgenoemde soort van catechisatiën noemden wij de „confessioneele", wijl ze ons deden denken aan de onderlinge bespreking van de Confessie, die hier en daar in ons vaderland door Afdeelingen der Confessioneele Vereeniging wordt gehouden. Toch is het verschil onmiskenbaar groot. BRAKEL onderstelt kennelijk de leiding, zoo niet het alle andere sprekers uitsluitend onderricht van een predikant, en beoogt niet enkel kennis der waarheid, maar vorming van mannen, tot eenig godsdienstig ambt bekwaam. En van de vierde soort meenen wij te mogen vermoeden, dat zelfs BRAKEL's tijdgenooten bij uitzondering iets vernamen. Onze leeraars gebruiken terecht de lidmatencatechisaties ook tot het behandelen van conscientiegevallen. Het persoonlijk bezoek, het onderhoud onder vier oogen, leent zich daartoe ongetwijfeld nog beter. Doch BRAKEL's persoonlijkheid had aan zulke gezette „praktische catechisatiën" behoefte. Hij was dan ook „in 't stuk van de Praktyk der Godzaligheid zonder weerga".

Wie zoo ernstig als BRAKEL zijn heilige roeping zich voor oogen stelt, wie zijne taak zoo breed opvat, *moet* wel een voortreffelijk catecheet zijn of worden. Onwedersprekelijke bewijzen voor de waarheid dezer stelling kan ik echter niet bijbrengen. Of het zou moeten zijn het catechisatieboekje van BRAKEL's hand, waarvan de tiende druk mij

onder de oogen is gekomen. De titel luidt: De eerste beginselen der woorden Gods [1]). Het geschriftje bestaat uit VIII Afdeelingen, elk in tien tot vijftien onderdeelen gesplitst.

Uiterst beknopt en helder heeft BRAKEL in dit luttel aantal bladzijden de hoofdgedachten van zijn Redelyke Godtsdienst naar den leiddraad van den Catechismus behandeld. In het redebeleid van den Catechismus heeft hij aldus nu eens wat ingevoegd, dan weer iets verduidelijkt.

Tot de toevoegsels tot den Catechismus kunnen worden gerekend zijn spreken over de ellende des menschen als bestaande in zonde en straf, de Wet der natuur en der Schriftuur, het Verbond der werken [2]); de erfzonde als bestaande in toegerekende schuld en inklevende verdorvenheid [3]); de Godskennis als geput uit natuur en H. Schrift, de onmededeelbare en mededeelbare eigenschappen Gods [4]); de naturen, ambten en staten van Christus [5]); de volharding der heiligen, Christus alleen het hoofd der Kerk, de Kerk triumfeerende of strijdende, zichtbaar of onzichtbaar, de kenteekenen der Kerk, eeuwig leven of eeuwige straf [6]); de uitweiding over het Verbond der genade tusschen God en de geloovigen: geestelijke en eeuwige zegeningen, de Heere Jezus de Borg, toestemming aan beide zijden, door

---

[1]) 10de druk. Utr., zonder jaartal.
[2]) Afdeeling I, vergelijk Zondag 1—3.
[3]) Afd. II, vgl. Zondag 4.
[4]) Afd. IV, vgl Zondag 8—10.
[5]) Afd. V, vgl. Zondag 11—19.
[6]) Afd. VI, vgl Zondag 20—22.

twee zegelen bevestigd [1]). De lezer zal gemakkelijk inzien, dat veel van wat wij in 't algemeen toevoegsels tot den Catechismus noemden, eigenlijk slechts uitwerkingen van het daarin geleerde zijn. Een enkele trek, b. v. de eeuwige straf, is toevoegsel in eigenlijken zin.

Als ophelderingen verdienen vermelding: in Afdeeling II, over de zonde handelende: „God is barmhertig, maar die bestaat daar niet in dat God de schult en straffe weg neemt sonder voldoeninge, maar daar in dat hy een Borge geeft, dien aanbied, dat hy yemand het geloove geeft, bekeert, heiligt, en soo tot saligheid leid"; in Afdeeling VII, over de rechtvaardigmaking handelende: „Regtveerdigmaken is vryspreken, en staat tegen verdoemen over"; en in Afdeeling VIII, parallel aan het derde hoofddeel van den Catechismus: „Men moet bidden in den Name Christi, dat is, om de verdiensten van Christus".

Opmerkelijk is voorts, dat BRAKEL de 64ste vraag van den Catechismus: „Maakt deze leer niet zorgelooze en goddelooze menschen?" onbesproken voorbijgaat, en van de goede werken verklaart, dat „niemand in den Hemel sal komen als diese doen", ook al verdienen de werken den hemel niet. Zijne leer droeg ook in dit opzicht een zuiver Gereformeerd, d. i. streng ethisch karakter. De Tien Geboden en het Gebed des Heeren laat hij onbehandeld.

BRAKEL's vragenboekje heeft, blijkens den tienden druk, dien wij aantroffen, aanvankelijk een gunstige ontvangst

---

[1]) Afd. VII, vgl. Zondag 23—31.

gevonden [1]). Doch in de achttiende eeuw werd het, gelijk zelfs het te Dordrecht synodaal goedgekeurde Kort begrip, geheel op den achtergrond gedrongen door HELLENBROEK's Voorbeeld der goddelijke wåarheden [2]). Dat het, evenals het opstel van BRAKEL's collega, nu nog hier en daar gebruikt zou worden, schijnt mij zeer onwaarschijnlijk toe.

---

[1]) Van wanneer de eerste uitgave dagteekent, is mij volstrekt onbekend.

[2]) Over dit werkje oordeelen YPEIJ en DERMOUT, a. w., deel II, blz 280 v., deel III, blz. 377, zeer ongunstig.

HOOFDSTUK III.

BRAKEL'S WERKEN.

De woorden der wijzen zijn gelijk prikkelen, en gelijk nagelen, diep ingeslagen van de meesters der verzamelingen, die gegeven zijn van den eenigen Herder.

Pred. XII: 11

Nu wij BRAKEL als mensch en als predikant uitvoerig hebben geschetst, willen wij trachten, zijne werken beknopt te bespreken. Wij zullen zoodoende ons eenig denkbeeld kunnen vormen van zijn invloed op tijdgenoot en nakomelingschap.

Het schijnt wel, dat op dit terrein voetangels en klemmen liggen. Althans, in het „Berigt aan den Lezer", vóór de tiende uitgave van den Redelyke Godtsdienst geplaatst, wordt door BRAKEL's schoonzoon, Ds. FRANCO V. D. KLUYT, een iegelijk gewaarschuwd, geene geschriften van zijn schoonvader buiten zijne toestemming in 't licht te zenden, te meer wijl er reeds verscheiden onechte predikatiën op BRAKEL's naam zijn uitgegeven, „die meer tot verkleyninge van zyn goeden Naem dan tot zyn eere strekken", en wijl ook de Redelyke Godtsdienst, te Zierikzee, buiten zijn kennis „zeer gebrekkelyk" is nagedrukt Doch van BRAKEL's in 't licht verschenen precken zijn wij enkel het algemeen als echt erkende tiental, De waare Christen, machtig geworden. De gebrekkige Zierikzeesche nadruk kwam ons tot dusver niet onder de oogen. En tot twijfel aan de echtheid van andere op BRAKEL's naam in omloop zijnde geschriften heeft in den loop van ons onderzoek niets ons genoopt. We gaan dus onverlet met onze bibliographie voort.

Tijd van ontstaan en inhoud der geschriften komen het meest tot hun recht, als wij BRAKEL's werken in de navolgende groepen verdeelen:

I. Strijdschriften.
II. Kerkrechtelijke geschriften.
III. Stichtelijke geschriften.
IV. Leerredenen.
V. Catechetische geschriften.
VI. Brieven.

I. STRIJDSCHRIFTEN.

Reeds vernamen wij van het ontstaan van BRAKEL's eerste strijdschrift, toen wij in het verhaal van zijn verblijf te Leeuwarden den strijd met DAVID FLUD VAN GIFFEN, predikant van Nieuwbrongerga, bespraken. We staan nu een wijle bij den inhoud stil [1]).

De zedelijke steun der kerkelijken is onder dit twistgeschrijf BRAKEL gewis niet onthouden. Want behalve door de onkerkelijke wijze van uitgaaf [2]) moet de Classis Leeuwarden door den Coccejaanschen inhoud [3]) van VAN GIFFEN's werkje zeer ontsticht zijn geweest. Het onderwerp zelf

---

[1]) Zie de beide titels in Hoofdstuk I, blz. 64.

[2]) Zonder kerkelijke approbatie (Acta der Classis Leeuwarden van 23 Juni 1680). VAN GIFFEN's werkje telt meer dan 350 bladzijden, meerendeels met de verdediging zijner exegese gevuld. Aanwezig in de Stadsbibliotheek te Leeuwarden.

[3]) Zie over het anti-coccejanisme der Classis Leeuwarden de Acta der Synoden van Harlingen (1680), Art. 30, van Dokkum (1681), Art. 16, en van Leeuwarden (1682), Art. 46.

van diens predikatie, de nog verwachte heerlijkheid der Kerk in de laatste dagen, was niet specifiek Coccejaansch.

BRAKEL's tegenschrift, Davids Hallelujah Ofte Lof des Heeren, In den Achtsten Psalm, is van ongeveer gelijken omvang als dat van zijn tegenstander. In een inleidend woord „Aen den Leeser" verhaalt hij, hoe het van het begin van zijn dienst af zijn vast voornemen was, nooit iets te laten drukken. Maar nu zijne predikatie door VAN GIFFEN's boekje „in openbaeren druck seer verkeert" wordt voorgesteld, is hij ter wille van zijn dienst, welke hem liever is dan zijn leven, wel gedwongen te antwoorden. En om ook de „begeerige nae ziel-spijse" iets mede te deelen, heeft hij de stof van den achtsten psalm wat uitgewerkt.

Zoo bevat zijn tractaatje dus drie deelen: de verklaring van psalm VIII, woordelijk zooals hij ze geschreven heeft eer hij ze preekte; eene stichtelijke verhandeling naar aanleiding van den geheelen achtsten psalm, d. i. eene opwekking om te beginnen en te eindigen met de verheerlijking van des Heeren heerlijkheid, en eene verdediging van den „rechten zin" [d. i. BRAKEL's opvatting] van psalm VIII, en diens verantwoording tegen de bezwaren van VAN GIFFEN.

Beide partijen zien in psalm VIII eene profetie aangaande Christus [1]), eene uitspraak over geestelijke zoowel als natuurlijke goederen en over de N. Testamentische Kerk. BRAKEL geeft als geschilpunten deze twee op: Of hier in psalm

---

[1]) VAN GIFFEN, a. w., blz. 73 v.; BRAKEL, a. w., blz. 95 v., en 266 v.

VIII: 10 door „onze Heere" de Heere Jezus verstaan moet worden, en of vers 10 eene profetie is, dat op het laatst van 't N. Testament een heerlijker staat der Kerk dan ooit te voren op aarde te verwachten is [1])?

Vers 10 van psalm VIII — VAN GIFFEN's tekst — en de eerste helft van vers 2 — BRAKEL's tekst — zijn gelijkluidend. „O Heere, onze Heere, hoe heerlijk is uw naam op de gansche aarde". Met veel geleerden omslag betoogt VAN GIFFEN, dat „onze Heere" — in 't Hebreeuwsch Adonai, niet Jehovah — van den Zaligmaker te verstaan is [2]). Vooral op grond van 1 Cor. XV: 24, 27 v. is BRAKEL daarentegen van meening, dat niet de Zoon, maar de Vader daarmede wordt aangeduid [2]). De eerste zag in „de gansche aarde" de tegenstelling van „het land Israël's", en verklaarde de herhaling van den uitroep — in vers 2 en 10 — uit de onderstelling, dat in vers 2 de aanvang, in vers 10 het einde van den loop des Evangelies in 't oog wordt gevat [3]); BRAKEL verklaarde de gansche aarde in den zin van „de geschapene Alheyt [3])", en wees de ongelijke uitlegging der beide verzen af [4]).

Zeer uitvoerig wordt, vers voor vers, de geheele psalm behandeld. De eigenlijke, letterlijke opvatting van BRAKEL, en de profetische, kerkhistorische, figuurlijke zin, dien VAN GIFFEN aan het lied leent, staan in het debat voortdurend tegen elkander over. De laatste ziet zelfs met COCCEJUS in

---

[1]) a. w., blz. 268.
[2]) a. w., blz. 4 v., en 302—312.
[3]) a w., blz 86 - 98, en voorrede, blz. 85—88.
[4]) a. w., blz. 5—15, en 312—329.

de uitdrukking „schapen en ossen, allen die", de gemeene geloovigen door „schapen", en de arbeiders op den akker des Heeren door „ossen" aangeduid.

Aan het slot van zijn betoog stelt BRAKEL, wel wat verward, het verschilpunt als drievoudig voor. Aan de beide vroeger genoemden voegt hij als derde toe, „dat deze psalm niet is eene profetie van het N. Testament in tegenstelling tegen het O. Testament [1])". Eerst deze laatste stelling geeft ons voldoende antwoord op de vraag, waarom de uitlegging van den *geheelen* psalm in den twist betrokken werd.

Zien wij de zaak helder in, dan liep de strijd niet over het hoofdmoment van de preek, „de nog verwachte heerlijkheid der Kerk in de laatste dagen", maar enkel en alleen over de geheel bijkomstige vraag, of deze heerlijkheid *in den achtsten psalm*, *inzonderheid in vers 10*, voorspeld stond. Immers, die heerlijke staat der Kerk werd ook door BRAKEL reikhalzend te gemoet gezien en met zekerheid verwacht [2]). Doch dan rijst de bedenking, hoe twee ernstige mannen, Bedienaren van het H. Evangelie, zooveel stof konden opwerpen naar aanleiding van zulk een minbeduidend vraagstuk; alsook, of BRAKEL niet beter gedaan had, met rechtstreeks de ongeestelijke — of liever overgeestelijke — verklaring van den Coccejaanschen Broeder aan te tasten. Nu zijn ze m. i. beiden schuldig, VAN GIFFEN,

---

[1]) a. w., blz. 376.

[2]) a w., blz. 268 v.; dezelfde verwachting leeft in zijn *Redel. Godtsd.* Zie Hoofdstuk VI.

die in woord en geschrift het eerst losbrandde, het meest. Want waar, ook volgens BRAKEL, de waarheid niet op het spel stond, mocht de vrede der Kerk niet noodeloos worden gestoord.

Van meer belang dan het anti-coccejaansche werkje zijn de anti-labadistische geschriften van BRAKEL's hand uit de jaren 1683 en 1684. Geheel buiten zijn weten werd hij in den strijd betrokken, wijl zijn vriend KOELMAN, meenende eene hem welgevallige daad te verrichten, „sonder syn order" twee brieven van zijne hand: Tot waarschouwinge tegen de afschydinge van de Kerke en overgank tot de Labadisten, aan zijn polemischen arbeid toevoegde [1]). Daar YVON door zijne Aenmerkingen hunne kracht poogde te verzwakken, meende BRAKEL niet langer te mogen zwijgen [2]).

De Trouwhertige waerschouwinge, waarin hij de openbare meening betreffende de Labadisten trachtte voor te lichten, bevat, behalve eene bespreking van zijns vaders en van zijn eigen standpunt in betrekking tot deze secte, een breedvoerige verdediging der opnieuw afgedrukte Brieven.

---

[1]) J. KOELMAN, *Historisch Verhael Nopende der Labadisten Scheuringh.* Amst. 1683. Zie de beide brieven aldaar, blz. 577—638. Wij citeeren ze uit BRAKEL's *Leere en leydinge*, blz. 1—39.

[2]) *Aenmerkingen over de Brieven van D. Brakel, gevoegt achter het boek van D. Koelman*, opgenomen achter YVON's *Leere van den H. Doop*, blz. 212—245. Waarschijnlijk werd eerst de Nederlandsche vertaling (van 1683) van dit oorspronkelijk Fransch werk met dit toevoegsel verrijkt. Ook de Doopsverhandeling in haar geheel was mede ingebonden achter BRAKEL's *Trouwhertige waerschouwinge*, welke Ds. R. K. VAN GRIETHUIZEN, Ned. Herv. predikant te Monster, mij volgaarne ter leen gaf.

In het volgende jaar verscheen van de andere zijde daartegen: Bevestiging der voorgaende Waarheden [1]). Het boek, waaraan het werd toegevoegd, Preservatyf tegen de verleyding, bestaat uit zes tractaten. Het eerste, „Van de rechtvaardigmaking door het geloof", was reeds eenige jaren vroeger afzonderlijk uitgegeven. Het vijfde en zesde, „De tweeërlei liefde, de reine en goddelijke, en de onreine en eigen liefde", en „Van de aanneming der personen tot de kerkelijke gemeenschap, en van de onderscheiding dergenen, die begeeren tot het Avondmaal des Heeren toegelaten te worden", schreef Yvon bij deze gelegenheid, om met een korter antwoord te kunnen volstaan. Want Brakel in zijne Waerschouwinge stond z. i. vooral bij de punten, in tractaat één, vijf en zes verhandeld, stil. Zoodoende is de practische vraag betreffende de afscheiding van de Kerk op den achtergrond gedrongen door drie dogmatische quaestiën.

In hetzelfde jaar moet ook het licht hebben gezien [2]) de Fransche uitgaaf van een werk, waarvan in 1687 te Amsterdam een Nederduitsche vertaling verscheen onder den titel: Het Heylige Voor De Heyligen: Of Van het wettig Ontvangen en recht Uytdeelen des H. Avontmaels [3]). Voor ons doel zijn daarin van belang

---

[1]) *Bevestiging der voorgaende Waerheden door 't Ondersoek van 't gene D. Brakel daer tegen ingebracht heeft in de verantwoording van sijn Brieven*, in *Preservatyf*, Amst. 1684, blz. 607–722. Aanwezig in de Bibliotheek der Leidsche Universiteit.

[2]) Want Brakel kent haar reeds in zijne *Leere en leydinge der Labadisten* van 1684.

[3]) Aanwezig in de Bibliotheek der Waalsche Gemeente te Leiden.

de Hoofdstukken VIII en IX van het tweede deel [1]), die YVON's leer der kennis van eens anders wedergeboorte behelzen.

BRAKEL's tweede strijdschrift, Leere en leydinge der Labadisten, stipt voornamelijk de hoofddwalingen zijner tegenstanders aan, en behandelt voorts het drievoudig dogmatisch vraagstuk [2]).

De uitputting der worstelenden blijkt ten slotte uit YVON's werkje W. BRAKELS Onbillicke en Verkeerde Handelinge Geopenbaert [3]). Het antwoord daarop, YVON van vele dwalingen overtuigt [4]), heb ik niet kunnen opsporen.

Wanneer we nu de vraag opwerpen: Waarover liep de strijd, en waaruit kennen wij de gevoelens van BRAKEL en YVON? dan verkrijgen wij het volgend bescheid.

De punten in debat waren deels practisch, deels dogmatisch. Practisch was de vraag over het plichtmatige der afscheiding van de Kerk. Dogmatisch was de bespreking

---

[1]) Blz. 215—236 en 236—243.

[2]) Wij konden slechts, uit de Bibliotheek der Waalsche Gemeente te Leiden, machtig worden een tweeden druk, Rott. 1738, bezorgd door JOH. DU VIGNON, predikant te Rotterdam (over wien zie v HARDERWIJK, a. w., blz. 76 v., en GLASIUS, in 'voce). Deze deed er een breedvoerige voorrede aan voorafgaan, behelzende een beredeneerd onderzoek aangaande zeker antinomiaansch boek (vergelijk v. BERKUM, a. w., deel II, blz. 209, noot 21). BRAKEL's werk oordeelde hij nog zeer nuttig en dienstig, „omdat verscheide stellingen en de Leerweisen der Labadisten noch niet geheel uitgestorven zyn, neen maar op nieuws zelvs worden voortgeplant". Bij den herdruk heeft hij BRAKEL's boekje wat bekort, doch dat betreft geen wezenlijke dingen. Er berust ook een tweede druk op de Stedelijke Bibliotheek te Leeuwarden. (EEKHOFF, a. w., blz. 9.).

[3]) Aanwezig in de Bibliotheek van THYSIUS te Leiden.

[4]) Door v. D. AA genoemd, en vermoedelijk in 1685 verschenen.

der rechtvaardigmaking, der tweeërlei liefde, en der kennis van eens anders wedergeboorte.

De practische quaestie dankte haar ontstaan aan BRAKEL's Brieven, en werd in zijne Trouwhertige waerschouwinge nader toegelicht. YVON's bedenkingen vindt men eensdeels, onder den titel: Aenmerkingen, achter zijn boek van den H. Doop, anderdeels in de Voorrede, op bladzijde 1—32 en bladzijde 292—308 van zijn W. BRAKELS Onbillicke en Verkeerde Handelinge Geopenbaert.

De dogmatische geschilpunten verdringen het eerst de practische vraag in tractaat één, vijf en zes van YVON's Preservatyf, vooral in het toevoegsel Bevestiging der voorgaende Waerheden. Uit YVON's W. BRAKELS Onbillicke en Verkeerde Handelinge Geopenbaert zal ons weinig nieuw licht over het vraagstuk opgaan. Maar de Hoofdstukken VIII en IX van het tweede deel van Het Heylige voor De Heyligen dienen, als wij aan de bespreking van de kennis van eens anders wedergeboorte toe zullen zijn, door ons te worden geraadpleegd. Het eenige der beide tegenschriften van BRAKEL, dat ik kon raadplegen, zijne Leere en leydinge, is van bevoegde zijde een kostelijk woord van tegenspraak.

In de derde plaats behoort tot de rubriek Strijdschriften de Waerschouwende Bestieringe tegen de Piëtisten, Quiëtisten en diergelyke [1]).

---

[1]) In de Opdracht van den 3den druk van den *Redel. Godtsd.* nog als afzonderlijk geschrift vermeld; sedert opgenomen in deel I, blz. 1080—1134. Zie over de Piëtisten onze Inleiding, en de daar aange-

Naar den titel te oordeelen, moet tot deze groep ook gerekend worden Toetsteen der waarheid en dwalingen [1]).

Over de echtheid van een ander geschrift blijven wij ten slotte geheel in het onzekere. In het heetst van de Voetiaansch-Coccejaansche twisten der achttiende eeuw [2]) verscheen ten jare 1709 een scherp Voetiaansch geschrift, Ouderlingsprotest en raad tegen der coccejanen leer en leven. De naam van den schrijver, DIDERICUS VAN BATENBURG, J[uris] U[triusque] D[octor], is waarschijnlijk een pseudoniem, en de plaats van herkomst, Franeker, doet hoogstens vermoeden, dat het werkje in Friesland ontstond. Ik zou er dan ook niet over gesproken hebben, ware het niet, dat ik toevallig een vrij lijvig boekwerk uit dien tijd bezit, dat het auteurschap van het Ouderlingsprotest onbewimpeld aan BRAKEL toeschrijft. De titel daarvan luidt: De Versche wonderen van den

---

haalde schrijvers, en over de Quiëtisten o. a. YPEIJ, a. w., deel III, blz. 87—98 en 102; *Redel. Godtsd.*, deel I, blz. 44, en deel III, blz. 316.

Voor minder der zake kundigen volsta hier de hoogst beknopte opmerking, dat Piëtisten, letterlijk „vromen", de naam was van eene uit Duitschland ook herwaarts overgekomen secte, die tegenover de geesteloosheid en leerheiligheid van een star orthodoxisme het goed recht en de heilige kunst van het Christelijke leven bepleitte en in beoefening bracht. Voorts zij opgemerkt, dat BRAKEL allerminst tegen de dwalenden en geestdrijvers onder hen de pen heeft gescherpt. Wat de Quiëtisten betreft, dezen leerden, dat de ziel altijd „rusten" moet, dat zij bestaan moet „zonder eenige beweging en werkzaamheid". Want langs dien weg verliest zij zich zelve, en keert weder tot haar beginsel en oorsprong, tot Gods wezen, waarin zij als geheel veranderd en vergood leeft. De superlatief dus van het lijdelijkheidsbeginsel.

[1]) Volgens v. d. AA, Amst. 8°. Ik heb het nergens aangetroffen.

[2]) YPEIJ en DERMOUT, a. w., deel III, blz. 175—194 en 279 v.; YPEIJ, a. w., deel VII, blz. 238—246.

Allerhoogsten.... Waar in ook de laster van Scheurziekte, door D. v. [D.] HEIDE geworpen op D. D. WILHELMUS à BRAKEL en JACOBUS FRUYTIER, word afgewent, en het oogmerk van dien schryver ontdekt door J. D. W. De schrijver van dit werk, die zich enkel als waarheidlievend lid der Nederlandsche Hervormde Kerk bekend maakt [1]), noemt herhaaldelijk, zelfs met beroep op D. VAN [DER] HEIDE als getuige, BRAKEL den auteur van het Ouderlingsprotest [2]).

Toch durft schrijver dezes op die stelling niet bouwen. J. D. W. is hem een onbekende, en het gezag van zijn woord dus onzeker. Een geschiedvorscher als YPEIJ weet van BRAKEL's auteurschap niets af. En het Ouderlingsprotest zelf heb ik niet onder de oogen kunnen krijgen, zoodat een onderlinge vergelijking met BRAKEL's stijl mij onmogelijk was. Bij dezen stand van zaken is het 't veiligst, het oordeel over de vraag, of BRAKEL's grijsheid zulk een scherp strijdschrift heeft opgeleverd, op te schorten.

2. KERKRECHTELIJKE GESCHRIFTEN.

Deze groep van BRAKEL's werken omvat slechts een drietal geschriften, die op zijn strijd voor de onafhankelijkheid der Kerk van den Staat betrekking hebben.

---

[1]) Rott. 1718. Wie deze J. D. W. is, heb ik niet kunnen opsporen. Bij Mr. J. l. VAN DOORNINCK, *Vermomde en naamlooze schrijvers*, 2de uitgave (Leiden 1883), deel I, kol. 273, komt hij niet voor.

[2]) a. w., blz. 123 en 285; vergelijk blz. 128, 130, 282—284, 287—292, 397.

Het oudste der drie is het Waarachtigh verhaal [1]). In een inleidend woord, kennelijk tot een predikant gericht, wordt de uitgave gerechtvaardigd. BRAKEL drukt daarin zijne hartelijke blijdschap uit over den gemeenschapszin, dien hij in den te verhalen lijdensweg heeft ondervonden. Men heeft zijne zaak als de zaak des Heeren Jezus aangemerkt. Daarentegen zien velen, zelfs predikanten, het hoog belang der quaestie niet in. Toch strekt het tot luister der Kerk en der wereldlijke heerschappij, dat beiden aangemerkt worden als van een gansch andere natuur, als staande onmiddellijk onder den Heere Jezus. Over de „loffelijke resolutie" der Friesche Gedeputeerde Staten is de schrijver bijzonder vergenoegd. Hij heeft ondervonden, dat den Heere getrouw te zijn ook in tegenheden, „troostelijker" is, dan men buiten dat geval zich kan verbeelden.

De inhoud zelf van het werkje is in Hoofdstuk I voldoende uiteengezet. Dat KOELMAN, die meermalen te Utrecht vertoefde, tot de uitgave heeft aangespoord en haar met BRAKEL's verlof heeft bezorgd, is niet onmogelijk.

Het andere geschrift is de Rotterdamsche preek uit het jaar 1688, De Heere Jezus Christus voor de .... koninck over sijne Kercke uytgeroepen [2]). Van

---

[1]) Utr. 1682. Zie Dr. H. C. ROGGE, *Bibliotheek der Contra-Remonstrantsche en Gereformeerde geschriften.* II, I, blz. 191. BRAKEL's boekje ontving ik uit de Bibliotheek der Remonstrantsche Gemeente te Amsterdam ter leen.

[2]) Evenals BRAKEL's bestrijder VAN BLEYSWIJK citeer ik de uitgave, waarvan de Bibliotheek der Remonstrantsche Gemeente te Amsterdam een exemplaar bezit. Later bleek mij, dat ook de Leidsche Universiteitsbibliotheek een exemplaar bevat, en werd ik zelf er een machtig. De vrij sterk verschillende paginatuur wijst vermoedelijk naar een slordigen druk heen.

zijne geschiedenis, in Voor- en Narede verhaald, zijn wij door Hoofdstuk I reeds geheel op de hoogte. Zijn inhoud zal in het volgend Hoofdstuk ter sprake komen.

BRAKEL's antwoord op het werkje van zijn bestrijder verscheen eerst het volgende jaar onder den titel: Een Brief Aen de Ed. Heer J. C. van Bleyswijk. Hij verdedigt zich daarin tegen de beschuldiging, dat hij den geest van den antichrist heeft, en de Overheden veracht, en dat hij, in zijn brief aan de Regeering van Rotterdam en in zijne verdediging, dubbelzinnig en met een Paapsche inwendige „zinsbehoudenis" gehandeld heeft.

3. STICHTELIJKE GESCHRIFTEN.

Vooreerst behooren tot deze afdeeling drie werkjes van BRAKEL over het H. Avondmaal: De schreupuleuse omtrent de communie des H. Avondmaals, Stichtelijke oefeningen over het Avondmaal [1]) en Stigtelyke Oeffeningen, met een andere stichtelijke oefening en een godsdienstig gedicht van den auteur verrijkt [2]). Het laatste werkje is door BRAKEL's kleinzoon, WILHELMUS à BRAKEL VAN DER KLUYT, uit de nagelaten geschriften in 't licht gegeven, en bevat, in den vorm van vragen en antwoorden, een zeer eenvoudige omwerking van de „Practijk des H. Avondmaals [3])". De andere oefening, door den drukker-uitgever er aan toegevoegd, handelt over den be-

[1]) Volgens v. d. AA Rott. 1690, 8°, en Amst. 8°; het tweede werkje is wellicht hetzelfde als het derde.

[2]) Rott. 1751. In mijn bezit.

[3]) *Redel. Godtsd.*, deel I, blz. 1021—1048.

keeringsweg. Het vers „De waare Ruste" is meer dogmatisch dan dichterlijk.

Een afzonderlijk tractaat, Over het doopen voor dooden [1]), behandelt de exegese van 1 Cor. XV : 29.

Een ander geschriftje, dat ik evenmin kon machtig worden, is getiteld: Christus' liefde voor arme zondaren, die Hem van harte zoeken.

Van Brakel's Hallelu-Jah ofte lof des Heeren mogen de tweede en volgende drukken tot de stichtelijke literatuur gerekend worden. Terwijl de verdediging der preek weggenomen is, heeft de schrijver de verhandeling zelve tot een grondig werk over het genadeverbond uitgebreid. Een polemisch hoofdstuk tegen de Coccejaansche waardeering van den O. Testamentischen godsdienst herinnert aan de rede van ontstaan van het tractaat. In de voorrede van den 4den druk [2]) verklaart de opsteller groote genegenheid te gevoelen, „van dit stukwijse Tractaat een geheel werk te maken, in een verhandelinge van het Verbont der genade".

Brakel heeft het voorrecht gehad, dit zijn voornemen volvoerd te zien in de Λογικη Λατρεια, dat is Redelyke Godtsdienst [3]), welhaast in tal van drukken verspreid Door dezen arbeid is hij een der meest populaire van

---

[1]) Volgens v. d. Aa Rott. 1710; vgl. *Redel. Godtsd.*, deel I, blz. 972—979.

[2]) Gedateerd 17 Febr. 1689. Zij werd onveranderd in den 8sten druk (Rott. 1723, niet, gelijk v. d. Aa wil, 1737) overgenomen. Een exemplaar daarvan stond Dr. A. W. Bronsveld, Ned. Herv. predikant te Utrecht, mij ten gebruike af.

[3]) Rott. 1700.

Neerlands Gereformeerde vaderen geworden. Het is daarom zeer vreemd, dat een geloofwaardig schrijver [1]) verhaalt dat BRAKEL, geen drukker voor zijne kopie kunnende vinden, ten slotte bij een Roomschgezinde terecht kwam. Onze zegsman schrijft dan ook voorzichtig: „zo als verhaald wordt", en verklaart het ongewone geval uit de overweging, dat ons volk destijds nog geen smaak vond in het lezen van systematische geschriften.

De boekdrukkersvrees voor geldelijk verlies is glansrijk beschaamd, „want de Eerwaardige Schrijver heeft [de Godgeleerdheid der Gereformeerden] op zoodanige loffelijke wijze aan de wereld willen mededeelen, dat geen Drukker (wel min hy zelf) daarmeê zijn beurs, maar een onderzoeker en oeffenaar van den Redelijken Godsdienst zijn ziel zoude verrijken. 't Welk zoo wel gelukte, dat duizend afdruksels van dezen zelven eersten druk in zes maanden veel eer als te grabbel weggehaald, dan uitverkoft zijn [2])". Reeds het volgende jaar verliet de tweede druk, niet noemenswaard veranderd, de pers. De derde [3]) werd vermeerderd met Het leven des geloofs op de beloften, met de Waarschouwende bestieringe tegen de Piëtisten, en met eene uitbreiding van het Gebed des Heeren [4]). Even practisch als gulhartig laat BRAKEL, als hij dit mededeelt, de raadgeving volgen: „Bekruypt yemant

---

[1]) YPEIJ, a. w., deel II, blz. 129; vgl. deel III, blz. 187.

[2]) P. RABUS, *Twee-Maandelyke Uittreksels.* January en February 1701, Rott. 1701, blz. 1—48. RABUS vertelt niets van een Roomschen drukker.

[3]) Van 1707, volgens S. NEVIUS, a. w., voorrede, en volgens HELLENBROEK.

[4]) Deel I, cap. XLII en XLIII, deel II, cap. XXVI—XXXII.

een ongenoegende gedachte om dat de derde Druk vermeerdert is, die verandere zyn ongenoegen in mildadigheyt, en geve zyn eersten of tweeden Druk aen een gering mensch, op dat ook die daer door gesticht worde, en versie hem selven van den derden Druk". De vierde druk, door hem zelven herzien en door zijn schoonzoon bezorgd, is enkel met de verhandeling Over het doopen voor dooden verrijkt.

In de vorige eeuw is het werk niet minder dan twintig maal ter perse gelegd, binnen onze beperkte taalgrenzen voor zulk een omvangrijk geschrift een ongewoon verschijnsel. Zelfs werd mij van bevoegde zijde [1]) verzekerd, dat er 23 oude drukken verschenen zijn. De 26ste uitgave, de eerste eigenlijk nieuwe, vindt niet enkel naar Friesland, Groningen en Zuid-Holland, maar ook naar Noord-Amerika, naar Michigan en Nieuw-Jersey, haren weg.

De beide kwartijnen, ieder van meer dan duizend bladzijden druks, die den Redelyke Godtsdienst vormen, bevatten een dogmatisch, een practisch en een polemisch-exegetisch deel. Het dogmatische deel [2]) vult den geheelen eersten band. „De Goddelyke waerheden des Genaden-Verbondts worden [daarin] verklaert, [en] tegen partyen beschermt". In 43 Hoofdstukken handelt Brakel daarin over de kennis Gods uit natuur en Schriftuur, over God en de goddelijke personen, over Gods besluiten, in 't bijzonder over dat der eeuwige verkiezing en verwerping, en over het verbond der verlossing [3]); voorts over de schepping en

[1]) Door den Heer D. Donner, drukker en uitgever te Leiden.
[2]) 1134 bladzijden groot.
[3]) Hoofdstuk 1—7.

de voorzienigheid Gods, over het werkverbond en over de zonde en hare gevolgen [1]). Dan komt het genade-verbond in behandeling, en Christus' voldoening, ja de geheele Christologie [2]). De Kerk en hare regeering wordt in zes hoofdstukken afgedaan [3]). En als dan nu de Borg des verbonds, Jezus Christus, en de bondgenooten, de Kerk, voor oogen gesteld zijn, volgt geleidelijk de bespreking der wegen, waardoor de Heere de bondgenooten overbrengt in het verbond en tot de zaligheid leidt, namelijk roeping, wedergeboorte, geloof, rechtvaardigmaking en hare zegenrijke gevolgen, waarvan het verzegelend gebruik der H. Sacramenten het eind vormt [4]). De beide laatste Hoofdstukken zijn eerst in den derden druk opgenomen en hangen met het geheel geenszins samen. YPEIJ [5]) beweert, dat het beloop der Hoofdstukken niet verschilt van hetgeen men bij andere stelselschrijvers ontmoet. Wij meenen nog verder te mogen gaan door te onderstellen, dat de volgorde aan COCCEJUS' dogmatischen arbeid ontleend is [6]).

Het tweede practische deel [7]) handelt in 61 Hoofdstukken

---

[1]) Hoofdstuk 8—15.
[2]) Hoofdstuk 16—23.
[3]) Hoofdstuk 24—29.
[4]) Hoofdstuk 30—41.
[5]) a. w., deel II, blz. 129 v.
[6]) JOH. COCCEJUS, *Opera*, Amstel. 1669. In t. VI bevindt zich o.a. de *Summa theologiae ex Scripturis repetita*. De opzet bewijst reeds genoeg. Caput I: De Theologia, et ejus tradendae Methodo Locus I: De Sacra Scriptura (c. II—VII). Loc. II: De Dei ὑπάρξει sive existentia (c VIII). Loc. III: De Dei θειότητι (c. IX et X). Loc. IV: De Mysterio Patris, Filii et Spiritus Sancti (c. XI—XIII). Etc. Eene slaafsche navolging van BRAKEL is natuurlijk daarmede bewezen noch beweerd.
[7]) 774 bladzijden groot.

over „het Heiligh leven der Bondtgenoten in derselver toenemen, afnemen ende stryden". Nadat BRAKEL van de heiligmaking en de Wet Gods in het gemeen gesproken heeft, wordt de Wet der tien Woorden stuk voor stuk toegelicht [1]). Allerlei plichten jegens God en den naaste worden voorts aangedrongen [2]), waarna het Gebed des Heeren eene toepasselijke verklaring vindt [3]). Christelijke deugden [4]) en geestelijke moeielijkheden [5]) komen vervolgens ter sprake. En ten slotte worden de eeuwige dingen in al hun ernst klaar voorgesteld [6]).

Het minst in waarde en omvang [7]) is het derde polemisch-exegetische deel, „Behelsende de Bedeelinge des Verbondts, ende de handelingen Godts met zyne Kerke in het Oude Testament, onder de Schaduwen: Ende in het Nieuwe Testament onder de Vervulling, vertoont in een verklaringe van de Openbaringe Johannes". BRAKEL bestrijdt daar, in zes Hoofdstukken, de Coccejaansche grondbeschouwing van het O. en N. Testament. Veel van wat wij uit zijn Hallelu-Jah [8]) reeds weten, wordt hier herhaald. Capittel VII, eene verklaring der Openbaring van Johannes behelzende, besluit het deel en het boek.

HELLENBROEK, over BRAKEL's preeken sprekende, noemt

---

[1]) Hoofdstuk 1—12.
[2]) Hoofdstuk 13—24.
[3]) Hoofdstuk 25—32.
[4]) Hoofdstuk 33—46.
[5]) Hoofdstuk 47—57.
[6]) Hoofdstuk 58—61.
[7]) 360 bladzijden groot.
[8]) Hoofdstuk IX van den 3den of Hoofdstuk XVII van den 8sten druk.

zijn stijl onopgepronkt, en toch krachtig, schriftuurlijk, deftig. YPEIJ verwijt hem op grond zijner uitgegeven predikatiën verbloemde, dichterlijke, Oostersche spreekwijzen. Betreffende zijn Redelyke Godtsdienst dunkt mij het eerste oordeel boven het tweede juist. Ongewone uitdrukkingen, woorden als „dubben [1])" en „ruygt [2])", komen zeldzaam voor; daarentegen verheven gezegden volstrekt niet. Gelijkvloersche beelden [3]), platheden zelfs [4]), laten zich zeer enkele malen aanwijzen. Doch met dat al is BRAKEL bij uitnemendheid populair geworden, ook om zijn voordracht. En terecht. Want hij is bijzonder bevattelijk, zoodat men nooit naar zijne meening heeft te gissen, en vreemde talen of schrijvers [5]) vermijdt hij. Hij is bovenal, gelijk meerderen van zijne tijdgenooten, recht hartelijk, inzonderheid in de toepassingen aan het slot van bijna elk Hoofdstuk. Zonder keur van woorden of uitgelezen beeldspraak weet hij levendig te zijn [6]). Ten bewijze herinneren wij aan zijne uit het leven genomen beschrijving van den huichelaar [7]), die wij hier laten volgen.

---

[1]) Deel I, blz. 933.

[2]) Deel I, blz. 1021.

[3]) Deel II, blz. 687: „men valt neder als een natte doek".

[4]) Deel, I, blz. 146: „de mensche in de nature.... krielt van allerleye sonden, gelijk een doodt aes van wormen"; deel I, blz. 761, „de onbekeerde.... stinken als verrotte krengen".

[5]) Hij haalt slechts eenmaal KOELMAN aan (deel I, blz, 30), eens een onbekende, ik vermoed A. M. SCHURMAN (deel II, blz. 232), tweemaal zijn vader (deel I, blz. 1130; deel II, blz. 772) en eens zijne vrouw (deel I, blz. 1130).

[6]) Deel II, Hoofdstuk XVI, blz 235—245, „Van de vreese Godts", is een schoon specimen.

[7]) Deel II, blz. 352 v.

„En om de naem [van Godtsalige] te verkrijgen soo gaet hy neerstigh te Kerk, 't gaet zoo het gaet daer moet hy zijn, men moet hem daer niet missen: men loopt na de Predikant, die de Godtsalige liefst hooren, men moet vooral zitten op een plaets daer men van alle gezien kan worden; wort' er gesongen, men neemt al mede een boek in de handt, al soude men' er niet een letter in lesen, men verheft zijn stemme al mede, niet om zig selven ende andere op te wekken in den lof van Godt: maer op dat andere souden hooren hoe frayen stem hy heeft, ofte hoe vast hy de wyse kent, daerom sal hy wel voor den voorzinger beginnen, en op 't laetste een dreun na geven: Zal men bidden, hy buigt zig met een groot gebaer, of hy staet op, hy weet onder het gebedt zuchtingen te maken, en na het gebedt zijne oogen wel af te vagen, als of hy geschreit hadde: Onder de Predicatie maekt hy een aendachtige vertooninge, hy staet wel eens op, hy wendt niet een ooge van de Predikant, en hy schijnt hem de woorden uit de mondt te gapen, en op te eten, hy slaet zijn boek wel eens op en leyt' er een voutje, als of hy een plaets aenteekende, al is het verre van de plaets die de Predikant noemt, en ondertusschen ziet hy altemets eens heymelijk ter zyden uyt, of hy wel gezien wort dat hy soo aendachtig is, schoon hy nergens minder op denkt als op de Predicatie; hy telt misschien de ruyten in de glasen, de pypen in den orgel, het snywerk aen de Predikstoel. Komt de Diaken om de aelmoessen te vergaderen, hy wort hem quansuys niet gewaer eer hy by hem was, en die schijnt sijne aendacht te stooren; geeft hy een duyt, hy sockt de

dunste uyt, op dat het klinken soude als zilver gelt; geeft hy wat meerder, hy woude dat het over de geheele Kerk klonk. De Godtsdienst gedaen zijnde, daer gaet onsen Hypocryt henen, ende hy versoekt de eene en de andere met sijn boek in de handt, om te toonen dat hy uyt de Kerk komt, ende hy prijst de Predicatie seer, en dat hy' er soo veel stichtinge van gehadt heeft, schoon hy niet een woort' er van weet te seggen, en men beklaegt zig over de kortheyt der memorie".

Bij den aanvang onzer eeuw was BRAKEL's Redelyke Godtsdienst in algemeene verachting, iets wat YPEIJ [1]) niet kon billijken. Immers, hij vond [2]) hier en daar zeer heldere, opgeklaarde denkbeelden, die hij anders niet verwacht had, als de onbepaalde, welgemeende aanbieding der genade in Christus aan allen, die onder het Evangelie leven [3]), en de zaligheid der jonggestorven kinderen van alle, bekeerde of onbekeerde, bondgenooten [4]). Maar we vragen: Wist deze geleerde dan niet, dat „de algemeene prediking der genade" zuiver Gereformeerd is, en dat reeds de Dordsche Synode over de jonggestorven kinderen der geloovigen zeer bemoedigend heeft geoordeeld [5]).

GLASIUS, de gebrekkige zijde van BRAKEL's arbeid besprekende, herinnert zich evenals YPEIJ bewijzen, voor het gezond verstand of een goede uitlegkunde onbestaan-

---

[1]) a. w., deel II, blz. 134.
[2]) YPEIJ en DERMOUT, a. w., deel III, blz. 354 v.
[3]) Deel I, blz. 711 vv.
[4]) Deel I, blz. 968.
[5]) *Dordsche leerregelen*, Cap. I, § 17.

baar, ja die zelfs het door hem beweerde meer tegen- dan voorspreken, ook stellingen, waarin een te sterk en onbedachtzaam vasthouden aan de letter der Schrift en gebrek aan grondige uitlegkunde zich verraden. Zoo wordt de beweging der zon om de aarde en het stilstaan van deze betoogd op grond van Psalm CIV : 5, XIX : 6 v, en Joz. X : 13 [1]), en het bestaan van waarzeggerij en tooverij stilzwijgend ondersteld [2]). GLASIUS' eerste beschuldiging wordt niet door bewijsplaatsen gestaafd, en ontsnapt dus aan alle onderzoek. Wat aangaat de laatste, had hij wel in herinnering mogen brengen, dat BRAKEL's groote leermeester VOETIUS diens uitspraak: „dat [het zonnestelsel], of de Zonne alleen, onbeweeglijk souden staen, en de aerde draeyen, is het verciersel [= verzinsel] van menschen, die 't hooft te veel draeyt", stellig zou hebben willen onderschrijven, ja, dat ook DESCARTES in dit opzicht niet wèl van de kerkleer durfde afwijken [3]). Want door deze herinnering wordt ons oordeel over BRAKEL's verhouding tot het stelsel van COPERNICUS aanmerkelijk verzacht [4]). En ter bevestiging van GLASIUS' tweeden bewijsgrond sta hier de aanwijzing, dat BRAKEL in zijn Redelyke Godtsdienst [5]) èn van tooverij èn van waarzeggerij een staaltje aanvoert,

---

[1]) Deel I, blz. 224.
[2]) Deel I, blz. 246.
[3]) DUKER, a. w., blz. 92 v.; 45 en 204.
[4]) Ook Prof J. H. SCHOLTEN, *De leer der Hervormde Kerk*, 4de druk (Leiden 1870), deel I, blz. 250, noot, stelt BRAKEL in dit opzicht als een type van „Unkritik" in stede van als een kind van zijn tijd voor.
[5]) Deel II, blz. 82 v.

en duidelijk verraadt, aan het bestaan er van te gelooven. Doch wie hem hierover lastig valt, doet wellicht verstandiger met te bewijzen, dat de Duivel *niet* op ons menschen inwerkt, dan door dit enkel zonder nader bewijs te beweren. Anders is hij oorzaak, dat eenvoudige zielen in gezelschap van den Heere Christus en Zijne H. Apostelen op dit punt blijven dwalen.

Overigens treft YPEIJ [1]) in deel I van den Redelyke Godtsdienst „hier en daar schoone zaken aan, die waardig zijn overwogen te worden". En het leerstelsel noemt hij „zeer wel opgesteld, vrij wel gezuiverd van scholastiekerij, en in een' populairen smaak ingericht. De practische aanmerkingen, waarmede het doorvlochten is, en welken voornamelijk ter toepassing bij elk hoofdstuk gevoegd zijn, maaken hetzelve voor het algemeen nuttig en stichtelijk". Toepasselijk en langs dien weg nuttig en stichtelijk is BRAKEL in zijn hoofdwerk uitermate. Zijn arbeid heeft hij aan de Gemeente Gods in Nederland, inzonderheid aan zijne vroegere en tegenwoordige Gemeente en aan die van Middelburg, opgedragen. Tot recht gebruik van zijn geschrift raadt hij aan: „Maekt kleyne geselschapjes van bekende onder malkanderen, leest daer t'elkens een Capittel ofte een gedeelte, ende laet het gelesene u stoffe geven tot stichtelyke t'samensprekingen". De handleiding, die studenten, proponenten en jonge predikanten er mogelijk in vinden, is hem bijzaak.

---

[1]) a. w., deel II, blz. 130—132.

[2]) Zie „Aen de Gemeynte Godts In Nederlandt", vóór in den *Redel. Godtsd.*

Over deel II laat dezelfde hoogleeraar [1]) zich in dezer voege uit: „In hetzelve straalt zeer veel Godsvrucht en naauwgezette tederheid van hart voor God door. Men heeft er hier en daar gemoedelijke lessen, die met stichting kunnen geleezen worden. Had de schrijver thands geleefd, hij zoude verscheiden zaaken met meer kieschheid en oordeelkunde voorgesteld hebben; 't gebrek hieräan moet men in een' man van de zeventiende eeuw met een verschoonend oog overzien. De smaak is zints dien tijd zeer verbeterd". Misschien ware de uitspraak: „BRAKEL drukt zich voor zijne dagen veelal zeer kiesch uit", meer juist geweest.

YPEIJ'S [2]) oordeel over het derde deel is in hoofdzaak juist. „Dit deel is het minst belangrijke, en dient van eenvoudigen met voorzichtigheid en met geen te groot vertrouwen op des schrijvers uitlegkunde gebruikt te worden". De zes anti-coccejaansche Hoofdstukken [3]) hebben voor het thans levend geslacht slechts historisch belang. Ten aanzien van de Openbaring van Johannes wordt reeds door de Staten-vertaling de beschouwing gehuldigd, volgens welke het laatste bijbelboek eene beknopte kerkprofetie is. De Coccejaansche uitwerking van deze grondgedachte, die naar het veelvuldig in de Openbaring voorkomend getal zeven de profetie betreffende de N. Testamentische Kerk in even

---

[1]) YPEIJ, a. w., deel II, blz. 133.
[2]) a. w., deel II, blz. 134.
[3]) Welker schikking RABUS (a. w., Uittreksel van Maart en April 1701, blz. 181—211) „onverbeterlijk" noemt.

zooveel perioden afdeelde, werd als te gezocht door BRAKEL afgewezen [1]). Naar de drie soorten van zinnebeelden, in de Openbaring gebezigd, verdeelde hij zelf de kerkprofetie in slechts drie staten der Kerk, deze vertoonende vóór, onder, en na de heerschappij van den Roomschen anti-christ [2]). Doch overigens is zijn verklaring van dit zware boek vooral niet *boven* die der Kantteekenaren van den Staten-bijbel te stellen. Veelal komt zij ook in bijzonderheden er mede overeen [3]). Zelden bevat zij iets meer of iets beters. Enkele keeren moet vooroordeel [4]) of erger nog [5]) worden geconstateerd. Het groote publiek heeft onbewust op dit min

---

[1]) Deel III, blz. 156—162.

[2]) Deel III, blz. 162 v.

[3]) Zelfs b. v. in de bewering, dat er slangen bestaan met hoofden in hun staarten; zie deel III, blz. 231, en Kantteekening op Openb IX : 19.

[4]) Deel III, blz. 224, op Openb. IX : 3, waar BRAKEL, ten bewijze dat met de sprinkhanen de geestelijken in het Pausdom bedoeld zijn, in de vierde plaats beweert: „En soo de Munniken het ontkennen wilden dat sy door dese sprinkhanen gemeent worden, soo sal by het geseyde haer overtuygen de gedaente van de sprinkhanen: soo men een sprinkhaen nauw besiet, men sal met ontsettinge een Munnik in zijn kap ende rok sien".

[5]) Deel III, blz 298, op Openb. XVI : 4: „Alle beken gaen in de Zee, nochtans en wort de Zee niet vol: Na de plaetse daer de beken henen gaen, derwaerts gaende keeren sy weder. De wateren hebben eenige styvigheyt in sig, daerom stapelen sy eenigsints op malkanderen, gelijk men siet in de droppelen, en in een glas in welke de wateren boven den randt opgehoogt konnen worden, dus is de Zee verre van de oevers al hooger en hooger, soo dat het water in 't midden van de Zee hooger is als vele bergen; daer van daen komt dat op bergen selfs fonteynen zijn, komende de wateren uyt de Zee door onderaerdtsche gangen, tot de openinge, die men fonteynen noemt, welkers wateren na de laegte loopende, verspreyden sigh door Canalen ofte goten, die men Rivieren noemt, overal over de aerde tot vruchtbaerheyt der aerde, ende dient tot drank voor menschen en beesten".

gunstig oordeel over BRAKEL's uitlegging van de Openbaring van Johannes zijn zegel gezet. Want zoo bekend als de Redelyke Godtsdienst is, zoo in vergetelheid geraakt is de uitlegging, die het werk besluit.

Volmaakt is de arbeid van BRAKEL in geenen deele geweest, en wij hebben niet geschroomd, de gebreken er van even helder als de deugden in 't licht te stellen. Dat het werk nu misbruikt wordt, om een steilheid van begrippen te voeden, „die in vader BRAKEL waarlijk geen voorstander zou hebben gevonden", willen wij op gezag van GLASIUS gaarne gelooven. Maar dat de Redelyke Godtsdienst een werk zou zijn, „voor onze dagen minder geschikt", is een uitspraak, die met dit gunstige oordeel niet in overeenstemming te brengen is. Op den grondslag van Gods Woord is BRAKEL's geschrift de meest populaire dogmatiek van Neerlands Gereformeerden geworden. En het verdient dat te blijven, tot tijd en wijle een meer schriftuurlijke verhandeling het moge verdringen. Intusschen ga het voort te leeren en te stichten, te vermanen en te vertroosten. Waartoe God zijn zegen gebiede!

IV. LEERREDENEN.

Wijl wij anders slechts in herhaling zouden vervallen, verwijzen we den lezer, wat BRAKEL's *Leerredenen* betreft, naar Hoofdstuk II, ter plaatse waar over BRAKEL als leeraar gehandeld is.

V. CATECHETISCHE GESCHRIFTEN.

Om gelijke redenen zie men over het eenige catechetische werkje het voorgaande Hoofdstuk, waar BRAKEL als catecheet is beschreven.

VI. BRIEVEN.

Het Latijnsche woord voor „brief" beteekent eigenlijk „letters". Toch hebben reeds de oude Romeinen aan een briefschrijver den eisch gesteld, dat hij meer dan zonder innerlijk verband willekeurig opeenvolgende letters, dat hij ronde zinnen en verstandige gedachten zou voortbrengen. En God de Heere eischt van iederen briefschrijver, dat elk schrijven Hem ter eer en zijn volk ten zegen zij. Zulke godverheerlijkende en stichtelijke brieven heeft WILHELMUS à BRAKEL in groot aantal vervaardigd. Wij willen enkelen er van noemen of bespreken.

Noemen kunnen we slechts de epistels, die VAN DER AA vermeldt onder de titels: Brief behelzende bestiering en opwekking tot en in de Heiligmaking, en Brief aan een koopman in Nieuw-Nederland [1]). Doch vermoedelijk zijn deze benamingen slechts ten onrechte gewijzigde uitdrukkingen voor wat hij even later noemt: Brief aan N. N. [2]). Ik meen derhalve dezen drievoudig genaamden brief te bezitten in den Brief aan den Heer N. N., behelzende eene opwekking en bestiering

---

[1]) Rott. 1711, 4°, en Rott., 4°.
[2]) Gron. 8°.

tot en in de bekeering, heiligmaking en het leven door het geloof op de beloften[1]). Dit in Juni 1703 aan een godzalig koopman in Nieuw-Nederland geschreven opstel liet BRAKEL, uitsluitend om van het kopiëeren bevrijd te zijn, in eenige gedrukte exemplaren onder vrienden uitdeelen. Nadat de brief te Hoorn en te Utrecht buiten zijn weten gedrukt was, legde hij hem voor het publiek ter perse. Voor de tweede uitgave zijn hoofd en slot, als particulier, weggenomen, en is de brief zelf met onderscheidene stellingen aanmerkelijk vermeerderd. In dien vorm beleefde het werkje vele herdrukken, en werd in de derde uitgave van den Redelyke Godtsdienst, onder het opschrift: Het leven des geloofs op de beloften, als Hoofdstuk LXII van het eerste deel opgenomen.

Een andere pennevrucht van BRAKEL voert den titel: Godvruchtige brief, en is aan kinderen in het geestelijke gericht. Zij geeft dientengevolge een viertal kenmerken van het geestelijk beginsel op. De behandelde „Vraagstukken" betreffen mede de nieuwbekeerden, en openbaren hun staat, strijd en plicht. In een „Slot of toegift" wordt op twaalf punten aangetoond, dat een uiterlijk belijder van het Christendom een waar Christen al zeer nabij komen, en evenwel nog geen waar Christen zijn kan.

Belangrijker dan de beide behandelden is de brief, welken BRAKEL in 1703 aan een dierbaren vriend schreef. Trouwhertige brief is zijn vriendelijke naam Om

---

[1]) Nijkerk, I. J. MALGA, 1859. Deze nieuwe uitgaaf is een letterlijke herdruk van *Redel. Godtsd.*, deel I, c. LXII.

een „onder de kracht der inwonende zonde worstelenden" vriend te kunnen bemoedigen, biedt het kleine geschrift een klare omschrijving van wat zijn maker onder de uitdrukking „geloof" verstaat. In hoofdstuk V, als wij over den dogmatischen strijd met de Labadisten handelen, zullen wij dezelfde bepaling van de natuur des geloofs aantreffen. Voorts geeft BRAKEL een viertal stellingen, waaruit men de aanwezigheid van het geestelijk beginsel ook in den „allerdesolaatsten" toestand kan opmaken. Ook wekt hij den geadresseerde, vermoedelijk een rentenier, tot lichamelijke bezigheid op. In den vorm, waarin deze brief gemeenlijk voorkomt, nl. als uitgave, door JACOB HANAPIER, predikant te 's-Gravendeel, bezorgd, is het leerrijke opstel, èn om diens voorrede, èn om diens merkwaardigen levensloop, de lezing dubbel waard [1]).

[1]) JACQUES HANAPIER, te Nantes in Frankrijk uit zeer aanzienlijke familie geboren, werd na den vrede van Rijswijk (1697), dertien jaar oud, naar Holland gezonden om de Hollandsche taal en den handel te leeren. Op een instituut te Bodegraven werd hij, door het lezen der Schrift en van BUNYAN's „Pilgrim's Progress", tot de ware keus geleid. Te Rotterdam op een handelskantoor geplaatst, kwam hij onder den invloed van den Waalschen predikant, DANIËL DE SUPERVILLE en van BRAKEL. Het verkeer met verstandige Christenen bevestigde hem in zijn voornemen. Vergeefs door Rome vervolgd, en door zijn vader opgeëischt, kreeg hij zelf lust tot het predikambt. FREDERIK VAN HOUTEN, een verdienstelijk Gereformeerd predikant aan de Kaag bij Leiden, trok zich zijner aan. Als Protestant, volgde hij VAN HOUTEN naar Middelburg (1702), en ontving van zijn pleegvader en aan de Leidsche Hoogeschool het noodige onderricht. Zijne standplaatsen waren Kapelle in Zuid-Beveland (1712), en 's-Gravendeel bij Dordrecht (1713). Hij stierf 12 Juni 1751. HANAPIER was in dien dooden tijd (vergelijk daarover FRUYTIER, *Sions Worstelingen*, blz. 6 v., 857) een getrouw prediker van bekeering en geloof. Zie Mr. H. J. KOENEN, in *De Vereeniging*, Christelijke Stemmen, deel 1, Amst. 1847, blz. 22—34: „Jacques Hanapier" (Volgens Aanteekeningen van JACOBUS WILLEMSEN, in leven Predikant en Professor te Middelburg).

Ten slotte de allerschoonste brief, die onder ieders bereik valt [1]).

Reeds waren wij in het verhaal van BRAKEL's leven er getuigen van, hoe Rotterdams Gemeente en Kerkeraad ten opzichte van het Christelijk liefdadigheidsbetoon in ons vaderland den palm der eere wegdroegen. Wij hebben dus meer dan goedkoope woorden vóór ons, als wij in het opstel „Van de Belydenisse van Christus, en van zyne Waerheyt" een roerend schoonen en innig hartelijken Brief aan de ellendige Fransche Gereformeerden op de galeien ingelascht vinden.

Het is Een Brief tot opwekkinge Tot standtvastigheyt in de Belydenisse van de Heere Jesus Christus, ende zyne Waerheyt, in tydt van vervolginge, ende Marteldom. BRAKEL's sympathie met de voorwerpen van Roomschen bloeddorst doet hem niet minder dan zeven tentatiën zich voorstellen, waardoor zij her- en derwaarts geslingerd worden, en zijne geheiligde kennis der waarheid en brandende liefde voor den Heere lost ze alle zeven lichtelijk op. De aanstaande martelaar zal zich in zijn kerkercel nu eens afvragen, of hij niet zonder dat iemand het weet, dan weer of hij niet om zijne zonden lijdt. De vijanden zullen hem als een martelaar, niet van den Heere Jezus, maar van Calvijn, bespotten. Of wel, met ontzetting zal hij zich zelven somtijds beschuldigen, dat hij niet uit liefde tot Jezus en Zijne

[1]) Hij is nl. opgenomen in den *Redel. Godtsd.*, deel II, blz. 290–306. Wijl we de opname er van niet vermeld vonden, moet hij reeds in den 1sten druk verschenen en in de zeventiende eeuw geschreven zijn.

waarheid, maar alleen door drang van zijne conscientie lijdt Kortom, in alles wordt de waarheid van HELLENBROEK's getuigenis openbaar: „Dikwils toonde [BRAKEL] wel eenen verborgen wensch, als 'er de Heere hem genade toe gaf, om door Bloedtgetuigenis Jesus Christus te verheerlijken". Immers, men moet iets van den martelaarsgeest in zich dragen, om martelaars te kunnen vertroosten.

En dan volgt een opwekking tot standvastigheid, zóó hartelijk, zóó krachtig, zóó geestelijk welsprekend, dat deze bladzijden veilig tot de schoonsten van BRAKEL's boek mogen gerekend worden. De geheele wolk der Godsgetuigen wordt als uit het graf opgeroepen, het zeer haast voorbijgaand lijden aan de eeuwige heerlijkheid tegenover gesteld, de belijdenis van den dierbaren Jezus-naam als de grootste heerlijkheid geschetst. En als dan de persoonlijke door den martelaar ontvangen genade, en het voordeel voor Kerk en eigen persoon van het kloek belijden in herinnering is gebracht, dan zal, naar ik hoop, de lezer met mij instemmen, dat het „Aenmoedigend besluyt" van den Brief terecht zeer kort is geweest. Er *viel* niet meer te schrijven.

HOOFDSTUK IV.

BRAKEL ALS KAMPIOEN VOOR DE ONAFHANKELIJKHEID DER KERK VAN DEN STAAT.

Ik toch heb mijnen Koning gezalfd over Sion, den berg mijner heiligheid. Psalm II : 6.

„Wat hy onder de verdrukkinge der Schotsche Presbytreanen, te hunner ondersteuning, en bezorging van Proponenten, die hy hier, onder de hulp van vermogenden, ter Studie bestelde, heeft gedaan; en 't gevaar dat hem daar over dreigde, was het door de goede Regeering van onze Stad, en eene zonderlinge Voorzienigheid van God, niet getrouwelyk en genadiglijk afgewend, weten velen. Zo evenwel, dat hy een doodvyand was van alle oproer en rebellie; en in alle zyne Correspondentien met die Schotse Broederen hun nooit daar toe, maar in tegendeel met allen ernst daar van afmaande: Ik wete het uit iemand, nu mede een Godvrugtig Leeraar in Nederland, welken hy in dien tijd wel gebruikte, willende zyne eige hand verbergen om zyne Brieven, die hy derwaard zond, uit te schryven; dat hy onder andere eens die Uitdrukking in eenen brief had; Zo zy zig tot Rebellie uitlieten, dat zy hunne lichamen aan den galg, en hunne zielen ten verderve zouden brengen: Ik weete ook, dat hy iemand, die den Bisschop van St. Andries had helpen vermoorden, en herwaart gevlugt was, nooit heeft willen zien noch spreken".

De man, wiens lof in deze bewoordingen door een vertrouwbaar getuige [1]) verkondigd wordt, kan allerminst ge-

[1]) *Redel. Godtsd.*, t. a. p., blz. 294 v.
[1]) Hellenbroek, a. w., blz. 20.

acht worden tot de revolutionnairen van zijn tijd behoord te hebben. Wanneer wij niettemin van een conflict met de Overheid te Leeuwarden en te Rotterdam vernemen, moet dus wel gehoorzaamheid aan hooger Ordinantiën tot verzet tegen de aardsche Overheid hem hebben genoopt.

Zooals ieder aanstonds bevroeden kon, liep de strijd over de verhouding der Overheid — met welk woord men destijds nauwkeuriger dan met het hedendaagsche „Staat" den stand der quaestie uitdrukte — tot de Kerk. Nu had reeds CALVIJN klaar uitgesproken, dat de burgerlijke en de kerkelijke regeering „gansch verscheiden zaken zijn [1])". Zij zijn daarom noch met elkander te verwarren, noch als één geheel te beschouwen. Ook strijden zij niet tegen elkander [2]), maar hebben wederzijdsche verplichtingen [3]).

Aan deze hoofdlijnen der waarheid is de Gereformeerde Kerk van ons vaderland tot in BRAKEL's dagen getrouw gebleven. Doch om aan de door haar ontworpen kerkordening te meer kans op staatkundige bekrachtiging te verzekeren, heeft de Dordsche Synode van 1618/19 bij voorbaat heel wat afwijkingen van het Calvinistisch standpunt gedocumenteerd [4]).

---

[1]) JOH. CALVINUS, *Institutionum Christianae religionis libri quatuor.* Lugd. Batav. 1654, l. IV, c XX, § 1.... „diversam prorsus rationem habent". En in dezelfde § . .. „spirituale Christi regnum et civilem ordinationem res esse plurimum sepositas". Zoo ook BRAKEL, *Redel. Godtsd.*, deel I, blz. 680.

[2]) *Inst.*, l. l., § 2,.... „ita nec quicquam pugnare sciendum est". Vgl. *Redel. Godtsd*, t. a. p., blz. 689.

[3]) L. l., § 2 et 3. Van de hedendaagsche „scheiding van Kerk en Staat" is bij CALVIJN geen sprake.

[4]) C. HOOYER, *Oude kerkordeningen der Nederlandsche Hervormde Gemeenten* (1563—1638) Zalt-Bommel 1865, blz. 435—440 Deze beschouwing wordt ook in BRAKEL's preek en in KOELMAN's tractaat gehuldigd.

Ook over deze question brûlante zijner dagen dacht WILHELMUS à BRAKEL zuiver Calvinistisch, of, gelijk het destijds heette, Voetiaansch. Reeds zagen wij, wat hij beleefd en waarin hij het betuigd heeft. Vragen wij nu, wat BRAKEL, in zijne Rotterdamsche predikatie en in den Redelyke Godtsdienst, beweerd heeft.

Evenals CALVIJN vóór hem gedaan had, trekt BRAKEL in de voorrede van zijne preek drie hoofdlijnen. Vooreerst stelt hij vast, dat Kerk en wereldlijke heerschappij noch als gesubordineerd, noch als tegen elkander staande, maar als van gansch onderscheiden natuur moeten aangemerkt worden. Zij zijn evenwel niet geheel los van elkander te denken, want het zich niet bemoeien der Overheid met den godsdienst is eene leer van „Libertynen ende Vrygeesten [1])".

Ten andere komt aan de Overheid betrekkelijk groote macht *omtrent* de Kerk toe [2]). Krachtens het „jus majestatis circa sacra" heeft zij ook van de *eerste* tafel der Wet beschermvrouw te zijn.

Doch deze macht der Overheid strekt zich niet uit *in* en *over* de Kerk [3]). Evenzoo heeft ook de Overheid wel omtrent, maar niet in het huwelijk, de huishouding enz. der burgers, macht. Zij moet omtrent al het haar aanbevolene niet *formaliter*, in het wezen der zaak indringende, maar enkel *objective*, haar hebbende tot een voorwerp van haar werk, bezig zijn.

---

[1]) *Redel. Godtsd.*, deel I, blz. 684 v.
[2]) t. a. p., blz. 692—694.
[3]) t. a. p., blz. 685—692.

Voorts worden deze algemeene regels op het bijzonder geval van approbeeren en improbeeren van beroepen leeraren toegepast. Dit werk der Overheid „vloeit niet in" de beroeping, hetgeen met erkenning van het „jus in sacra" zou gelijk staan, maar is enkel eene handeling omtrent den persoon van den beroepene.

In sommige gevallen mag de Overheid een beroepen leeraar improbeeren. De Haagsche kerkorde van 1586 schrijft in Artikel IV voor: „dewelke [Overheden] zy sullen aangegeven worden, om te verneemen of zy hares leevens ofte Borgerlyken wandelshalven eenige wettelyke oorzaken heeft te wederspreeken". Deze voor de kerkelijken zeer gunstige kerkordening is, volgens BRAKEL's wijze van uitdrukking, „te Dordrecht in 1618/19 herzien", wij zouden zeggen, „heeft men aldaar vergeefs [1]) pogen te vervangen". Deze „herziene" Dordsche kerkordening wil BRAKEL naar de Haagsche hebben verklaard. Alleen langs dien weg kan hij een politieke improbatie, die op iets anders dan op den wandel van den beroepene berust, afkeuren. Doch wijl de Dordsche kerkordening de onmisbare politieke bekrachtiging niet allerwegen verworven had, waren zijne rechtsgronden vrij zwak.

Krachtiger is zijn schriftbewijs. Hij vangt aan met de bestrijding van het tweevoudig Remonstrantsch argument. Het eerste is Jes. LXIX : 23a: „En koningen zullen uwe voedsterheeren zijn, hunne vorstinnen uwe zoogvrouwen".

---

[1]) De Dordsche kerkordening heeft slechts in de provinciën Utrecht, Gelderland en Overijsel kracht van wet erlangd. HOOYER, a. w., blz. 445—448.

„Koningen" wordt daarbij verstaan als „Overheden van allerlei rang". Doch de uitdrukking „*hunne* vorstinnen" bewijst, dat niet regeerende, maar machtige personen in dezen tekst bedoeld zijn. In het vervolg van het vers stellen deze hooge personen zich zelfs met de allergrootste onderdanigheid *onder* de Kerk. En de uitdrukking „voedster" geeft het werk van een dienaar te kennen.

Het andere Remonstrantsche schriftuurbewijs is het voorbeeld van eenige O. Testamentische koningen, die in de kerkaangelegenheden ingrepen. De voornaamste bewijsplaatsen zijn 1 Kon. II : 27: „Salomo dan verdreef Abjathar, dat hij des Heeren priester niet ware", en vers 35b: „En Zadok, den priester, zette de koning in de plaats van Abjathar". BRAKEL meent, dat men niet naar exempelen, maar naar regels van een koning moet leven [1]). Daarbij lette men er op, dat sommige Israëlietische koningen den Heere vertoornden door kerkelijke personen te verstooten. Wat het bijzonder geval van Abjathar betreft, deze had, door met Adonia te rebelleeren, de misdaad van gekwetste majesteit begaan. Zijn bannissement trof enkel zijne priesterlijke bediening, niet zijne waardigheid. De aanstelling van Zadok, van den meest gerechtigde, was eene bescherming der goddelijk vastgestelde orde.

Vervolgens gaat BRAKEL met behulp van Schriftuurplaatsen aantoonen, dat alleen zijn gevoelen voor de rechtbank van Gods Woord bestaanbaar is. Wordt evenwel het

---

[1]) De voorbeelden van Samuël, van den Hoogepriester Jojada en van de priesters tegenover Koning Uzzia zouden anders de tegengestelde meening staven.

Remonstrantsche beginsel practijk, „dan is men niet van Paus maar van Naam verandert". De oude Kerk heeft de politieke inmenging in beroepszaken zelfs in 't geheel niet gekend, hetgeen afdoende bewijst, dat het beroep dus behoorlijken vorm en wezen bezat *zonder* de approbatie der Overheid. Wel meenen sommigen, dat deze laatste oudtijds enkel buiten alle beroepingsmacht stond, wijl ze Heidensch was. Maar BRAKEL kent aan de Overheid, ze zij dan Heidensch of Christelijk, ten allen tijde hetzelfde recht toe. Nepotisme of onzuiverheid in de leer voert de bestreden meening noodzakelijk in de Kerk in. De Nederlandsche Geloofsbelijdenis heeft zij beslist tegen zich. En missen de onderdanen, die de wetten mogen approbeeren, het recht van improbatie, op kerkelijk gebied gelde evenmin de regel: Waar recht van approbeeren is, daar bestaat ook recht van improbeeren.

BRAKEL's preek verliet in de eerste helft van October 1688 de pers. Zij lokte heel wat bestrijders en verdedigers van zijn gevoelen uit. Naar de orde, waarin hunne strijdschriften verschenen, verleenen wij hun het woord.

De Heer J. C. VAN BLEYSWIJK, Ontvanger-Generaal der kerkelijke goederen te Delft, scherpte het eerst zijne pen. Wijl de macht der Overheid in het kerkelijke hare krachtigste uitdrukking vindt in Mozes' verhouding tot Aäron, koos hij tot titel van zijn werkje: Mose als een Godt over Aäron [1]). Dat de Overheid wel degelijk de kerkelijke zaken heeft te behartigen, stemde hij BRAKEL vol-

[1]) Delft, 1889. Aanwezig in de Universiteitsbibliotheek te Leiden.

gaarne toe. Doch over de grenzen dier bemoeiing liepen hunne meeningen ver uiteen. Volgens VAN BLEYSWIJK had nl. Christus „de geloovige Overheden tot wettige hoofden (onder Hem) over de zichtbare particuliere Kerken hier op aarde geordineerd". Op het punt in quaestie toegepast, hield deze algemeene regel in, dat de *kerkelijke* verkiezing slechts een „voorslag" is, welke door der Overheden „groote bescheydenheydt" aan de kerkelijke personen gegund wordt, doch altoos onder volstrekte onafhankelijkheid van de autoritatieve approbatie en improbatie der Overheid. De tegengestelde meening aarzelt hij mitsdien niet „antichristelijk", door en door Paapsch, te noemen. Want kerkelijke personen hebben slechts kerkelijke macht, voor zoover en zoolang als de Overheid hen daarmede bekleedt. Hun, en niet den Overheden, is van Gods wege alle heerschappij over de zichtbare Kerk verboden. Omgekeerd mag niet als consequentie van zijn stelsel hem worden toegedicht, dat deze laatsten dan ook recht zouden hebben de sleutelen des Hemelrijks te bedienen. Ook is zijn gevoelen niet van toepassing op Heidensche overheidspersonen, want dezen zijn in godsdienstzaken als onzinnigen en dus als zonder rechten te beschouwen.

VAN BLEYSWIJK's tractaat is deels polemisch, deels thetisch. Betreffende de door zijn tegenstander menigvuldig aangehaalde kerkordening van 1586 brengt hij in 't midden, dat zij noch door de Algemeene, noch door de Hollandsche Staten [1])

[1]) De Staten van Holland hebben de Haagsche kerkorde „tot wederseggens en onder eenig gesprek en inbinding" aangenomen. HOOYER, a. w., blz. 257.

geautoriseerd is Zij mist dus alle rechtsgeldigheid. Daarentegen is nog eerst ten vorigen jare door de Staten van Holland vastgesteld, dat diegenen, bij wie het recht van approbatie berust, ook gerechtigd zijn tot improbeeren, zonder aan iemand ter wereld verantwoording hunner daad, of voor eenige rechtbank rekenschap van hun gedrag schuldig te zijn [1]).

Ten gunste van het door hem voorgestane gevoelen beroept VAN BLEYSWIJK zich op het herhaaldelijk ingrijpen in godsdienstzaken van Mozes, de hooge Overheid over Aäron; op het vijfde Gebod, waarin het woord „vader" ook hooge Overheden, „moeder" subalterne Overheden [2]) omvat, en op velerlei Gereformeerde Confessies en godgeleerden. Wat het eerste zijner „bondighe bewijzen" betreft, verstout de Godspraak zich zelfs Mozes, als hooge Overheid, een „God" over Aäron te noemen [3]).

De aangevallene zelf heeft, in het volgende jaar, slechts met Een brief aende Ed. Heer J. C. van Bleyswijk

---

[1]) Zie dezen sterken rechtsgrond bij N. WILTENS, *Kerkelyk Plakaatboek*, 's Gravenh. 1722, deel I, blz. 68 v.: „[haer Edele Groot Mog.] verstaen en verklaren bij desen, dat die geene aen dewelcke competeert het recht van approbatie van de beroepen op eenige Praedikanten gedaen, hebben de maght en faculteyt, om die gedane beroepen te mogen approberen, ofte oock wel excuseren en improberen, sulcks sy in goeden gemoede sullen oordeelen te behooren, ende dat sy niet gehouden zijn van de voorschreve approbatie, ofte ook het weygeren van dien, ofte om dat sy de voorschreve beroepinge hebben geëxcuseert of geimprobeert, eenige reden te geven aen eenige Kercken-Raeden, Classen of andere Kerckelijcke Vergaderingen ofte Collegien, ofte over de voorschreve gedane approbatie, of excuseren, of improberen van het voorschreve gedaene versoeck, haer voor eenige van de Hoven van justitie of Rechtbancken in te laten, veel min in eenigh proces te treden".

[2]) Joz. VII: 19; Richt. V: 7, e. a. p.

[3]) Ex. IV: 16; VII: 1.

geantwoord. Een eigenlijke bestrijding keurde hij het Delftsche tractaat onwaardig. Zijn antwoord bedoelt enkel verdediging tegen twee beschuldigingen.

De eerste houdt in, dat hij den geest van den Antichrist heeft, zich zelven en andere predikanten wil doen heerschen, en de Overheid veracht. Doch hij verwerpt alle heerschappij der kerkelijken over de Kerk. VAN BLEYSWIJK's gevoelen, „de Overheid is een God over de Kerk", is blijkbaar ongefundeerd. Want toen Aäron aan Mozes werd toegevoegd, was hij een particulier persoon. Lang daarna, als Hoogepriester, was hij de Kerk nog niet. God bezigde de uitdrukking alleen met betrekking tot de boodschap aan Farao. Beteekende „God" in dit verband „de Overheid", dan zou Mozes ook de Overheid van Farao en van Egypte geweest zijn [1]). Indien VAN BLEYSWIJK aan de eene of andere Overheid zijn tractaat had opgedragen met de titels „God, hoofd, viceroy der Kerk", dan zou zij haar misnoegen hierover hem ontwijfelbaar getoond hebben.

De andere aanklacht luidt, dat BRAKEL in zijn brief aan de stadsregeering van Rotterdam en in zijne verdediging dubbelzinnig, bedriegelijk, met Paapsche inwendige „zinsbehoudenissen", gehandeld heeft. In den brief zijn echter de eigen woorden van het regeeringsgeschrift gebezigd En de verdediging van den brief is geen nadere toelichting van het schrijven, hetwelk in zich zelf klaar is, maar een uiteenzetting van den eigenlijken zin der missive.

Terecht heeft BRAKEL zich over de „heylige en salige

---

[1]) Ex. VII : 1.

scherpigheyt" van zijn bestrijder beklaagd. Met toepassing van teksten als Jes. LXV : 5 en Jer. VIII : 8 publiekelijk voor een Farizeër te worden uitgekreten, heeft hij met de belijders des Heeren van alle eeuwen gemeen gehad. Dat hij op zoodanigen aanval zweeg, strekt hem tot eer. Het is echter te bejammeren, dat hij niet op nog meerdere punten geantwoord heeft. Zoo schijnt de meening, volgens welke de plicht van de Heidensche en van Christelijke Overheden ten opzichte van de Kerk een verschillende is, een staaltje te zijn van het vooral heden ten dage zoo sterk heerschend individualisme in den godsdienst. Wat beweren de voorstanders van dit gevoelen anders, dan dat Gods eischen aan den mensch veranderen, naarmate de mensch anders denkt over die eischen Gods? Voor een goddelooze heet geoorloofd, wat den vrome niet betaamt. Alsof niet *gelijke* roeping die beiden wenkt, als worden niet eenmaal beider werken beoordeeld naar *hetzelfde* Woord Gods.

Brakel's pennestrijd met den Delftschen Ontvanger-Generaal der kerkelijke goederen heeft aan niet minder dan zeven tractaten het aanzijn geschonken. We willen uit elk dier zeven òf eenige staaltjes òf de hoofdgedachte weergeven. Het eerst is een drietal verdedigers van Brakel's gevoelen aan de beurt.

In het begin van 1689 verscheen te Amsterdam het Schriftuurlijk en Redelijk Oordeel Over het Regt der Overheden In Kerkelijke Saeken [1]). De

[1]) Muller 8925. Aanwezig in de Universiteitsbibliotheek te Leiden.

schrijver wordt door zijn lateren bestrijder WALTEN aangeduid als „JACOBUS SCHUTS, die in 's Gravenhage voor Siekketrooster speeld". Echt populair en oud-vaderlandsch draagt deze krankbezoeker zijne verhandeling voor in den vorm van eene samenspraak tusschen vijf personen.

Zoo neemt „Onervarene" de vrijheid op te merken, dat de Overheden oudtijds in hun recht over de Kerk niet erkend werden, wijl ze niet-christelijk waren. Doch „Kerkelyk" antwoordt, dat tot staving van dat vermoeden geen enkel bewijs bestaat. Ook steekt het vol zwarigheden. Want vooreerst weerspreekt men dan het gevoelen, dat een Overheid als zoodanig heerscht over de Kerk. Vervolgens wederlegt men zijn eigen bewijzen uit Rom. XIII, Tit. III en 1 Petr. II. Want die plaatsen, waarin van *Heidensche* Overheden sprake is, zullen hun gezag over de Kerk bewijzen. Maar ze bewijzen dan ook — wat men ontkent — het gezag van *alle* Overheid over de Kerk. Ten derde opent men de deur voor allerlei dwaling, b. v. dat een Overheid preeken en de Sacramenten bedienen mag; want men zal zeggen: In den beginne gebeurde dit daarom niet, omdat de Overheden Heidensch waren. Eindelijk volgt er uit, dat Christus en de Apostelen tot het oprichten van den kerkedienst met uitsluiting van de Overheid geen recht hadden, òf dat zij hem niet maar Gods wil en dus onvolkomen hebben opgericht.

Eenige bladzijden verder wordt de quaestie besproken: „Mag aan een Christelijke Overheid de approbatie en improbatie niet worden toegestaan"? „Kerkelyk" antwoordt beslist ontkennend, en stelt even eenvoudig als scherp de

vraag: „Zouden de Overheden dat recht hebben als leden der Kerk, of als Overheden"? Niet als leden, want als zoodanig zijn zij aan alle anderen gelijk. Noch als Overheden, want als Overheden zijn zij zelfs nog niet eens leden, en hebben geen woord in de kerkregeering te zeggen. Bezaten zij echter als Overheden dat recht wèl, dan moest dit ook aan niet-christelijke Overheden worden toegekend, wat onmogelijk en Gode onwaardig is. Ook onze Christelijke Overheden schijnen het aldus te begrijpen. Zij maken nl. van dit recht geen gebruik omtrent de leeraren der Joden en Papisten.

Niet enkel ter wille der waarheid, maar ook uit liefde tot den persoon van den aangevallene, roerde weinig tijds na het verschijnen van BRAKEL's Brief JACOBUS KOELMAN de trom. De eenvoudige titel van zijn werkje luidde: Wederlegging Van een Boekjen van J. C. VAN BLEYSWIJK [1]). Evenals zijn leermeester VOETIUS [2]) legt hij den Remonstranten een „geloof der tijden" ten laste.

Aan zijn schrijven heeft hij een tweeledig doel gesteld. Hij wil aantoonen, hoeveel macht in kerkelijke zaken de Presbyterianen met de andere Gereformeerde Kerken en schrijvers aan den Magistraat toestaan. Voorts belooft hij den schriftuurlijken grond te zullen aangeven, waarop dezen oordeelen, dat alle kerkelijke macht, onder Christus, is toebetrouwd aan de leidslieden der Kerk.

---

[1]) Amst. 1689. Aanwezig in de Universiteitsbibliotheek te Leiden.
[2]) *Polit. eccles.*, P. I, p. 126–129.

Evenals BRAKEL [1]), schrijft KOELMAN drieërlei politieke macht in kerkelijke zaken aan de Overheid toe. De „macht om te beschermen" openbaart zich zelfs in het verschaffen van allerlei uitwendige middelen. De „macht om orde te stellen en te schikken" bevordert de Reformatie in de Kerk, roept Synoden bijeen, en bevestigt de billijke synodale besluiten. Een blinde gehoorzaamheid aan de Kerk, wat het Pausdom wil, wordt niet geëischt, want zelfs een gewoon Christen heeft een oordeel des onderscheids. Maar het oordeel der Overheden is een „volgend politiek oordeel" — het „voorgaand oordeel" is dat der kerkelijken — en gaat over de vraag, of zij en op welke wijze zij de kerkelijke zaken zullen approbeeren. De „macht om te dwingen" straft de uitwendige zware vergrijpen tegen de beide tafelen der Wet. Keizer CONSTANTIJN DE GROOTE heeft, ten overstaan der vergaderde bisschoppen, zich niet ten onrechte aldus uitgedrukt: „Ik ben een opziener over de dingen buiten de Kerk, gij, opzieners! zijt gesteld over de dingen binnen de Kerk".

Ten bewijze van het goed recht der kerkelijke macht in kerkelijke handen maakt KOELMAN o. a. melding van het Apostelconvent, in Hand. XV beschreven. Daaruit leidden „onze Theologen [2])" gemeenlijk af, dat, hoewel de Magistraat gerechtigd en verplicht is een Synode samen te roepen, nochtans die macht maar „stellig en niet beroovende,

---

[1]) *Redel. Godtsd.*, deel I, blz. 692 v.

[2]) KOELMAN bedoelt de bekende Leidsche theologische professoren, en verwijst naar hunne *Synopsis* Disp. XLIX, th. 24.

vermeerderende en toedoende, maar niet verdervende" is [1]). De Synode te Jeruzalem gebruikte een drievoudige kerkelijke macht, de leer, de kerkorde en de tucht betreffende.

KOELMAN acht de kerkelijke en de politieke macht niet gesubordineerd, maar *gecoördineerd*, d. i. de eene staat niet eigenlijk en formeel onder de andere, maar ze zijn beiden in hare soort de hoogsten. Zij zijn slechts gesubordineerd aan God en Christus. Juister uitdrukking is dus wellicht *collateraliteit zonder evengelijkheid* [2]). Want heeft de politieke macht heerschappij en „bovenuitmuntendheid", de kerkelijke kent geen heerschappij, maar is enkel bediening. De verhouding van Prins WILLEM III tot zijne vrouw, Prinses MARIA van Engeland, is voor KOELMAN's bedoeling een treffend beeld. De Prins stond nl. onder zijne vrouw, als een onderdaan onder zijne Koningin, indien het Engelsche Parlement alleen de Prinses tot Koningin, en niet ook haren gemaal tot Koning had verheven. Maar ook dan had de vrouw onder den man gestaan. Beiden zouden „in hun soort de oppersten" zijn geweest.

Als „der Dritte im Bunde" pro BRAKEL contra VAN BLEYSWIJK moet het werkje van Dr. LEONARDUS RYSSENIUS, predikant te Heusden, genoemd worden, Apologie Voor het Reght der Overheden, des Volks, ende der Kercke [3]). Daar het uit aanteekeningen voor een achterwege

---

[1]) „positiva, non privativa, cumulativa, non destructiva".
[2]) „Collateraliteit" wordt gewoonlijk vertaald door „evenhoogheid."
[3]) Amst. 1689 (MULLER, 8921). Aanwezig in de Bibliotheek van Thysius te Leiden.

gebleven Latijnsch tractaat bestaat, is het uiterst beknopt.

Alle macht is van God, niet van het volk, vangt RYSSENIUS aan. Dientengevolge staat alle macht *onder* God, ja, zelfs onder Christus als Middelaar. Hieruit wordt als regel afgeleid: de Overheid staat onder Gods Wet.

Wat volgt uit deze grondgedachten?

Dat „het einde der politieke regeering niet bloot de burgerlijke welstand der onderdanen, maar ook hunne zaligheid is". Deze gevolgtrekking, die we bij BRAKEL en KOELMAN niet aantroffen, dringt RYSSENIUS krachtig aan. Ook den Koning geldt het voorschrift: „Doet het al ter eere Gods". Hij gelastte mitsdien evenzeer: „vreest God", als God in Zijn Woord gebiedt: „eert den Koning [1])".

Hoever reikt deze politieke macht dan wel? vragen wij onwillekeurig. Volgens RYSSENIUS strekt zij zich vooreerst uit over die dingen, welke God in Zijn Woord gebiedt, of wier billijkheid het licht der vorige politieke wetten heeft vastgesteld of verworpen. Ten andere omvat de Overheidsmacht de „middelmatige" dingen, door God in Zijn Woord, door het licht der natuur, door de Regeering in hare ordinantiën geboden noch verboden. In één woord, „de macht der Overheid strekt zich uit tot alle gedachten der ziel en werken des lichaams [2])".

Daarentegen behouden de onderdanen onder hunne Overheid het gansche corpus juris [3]), hetwelk zegt, „dat aan

---

[1]) 1 Petr. II : 17.

[2]) Spr. III : 6; Deut. VI : 5; Ps. II : 11 v.; Neh. V : 9; 1 Tim. II : 1 v.; 2 Kron. XXXIV : 35.

[3]) Het wetboek van het Romeinsche recht, door Keizer JUSTINIANUS in de zesde eeuw bijeengebracht.

niemand zijn recht mag ontnomen worden". Het recht om God te vereeren, eigen leven te onderhouden, zijne ouders te eeren, blijft onverkort. Zelfs hebben zij macht om niet te gehoorzamen, naar GROTIUS' regel: „Men mag niet gehoorzamen, wanneer de Overheid iets gelast, dat tegen het natuurlijk recht of de goddelijke wetten strijdt".

De macht der Overheid, aan Gods Wet gebonden, is ook geestelijk. Zij strekt zich uit tot alle gedachten der ziel. Zij wordt beperkt door de rechten der individuën. Wanneer we dezen drievoudigen regel op het kerkelijk-staatkundig vraagstuk der approbatie en improbatie toepassen, welk resultaat verkrijgen wij dan?

De macht der Overheid hieromtrent bestaat slechts in het oordeelen, dat een daad overeenkomt of strijdt met het gebodene, en in het uiten van haar oordeel over de rechtmatigheid eener zaak. Zij reikt derhalve even ver als de macht van gebieden en verbieden, daar beider richtsnoer dezelfde Wet Gods is. „Alle Overheid moet approbeeren al de daden van hare onderdanen, die met den last van God, haren principaal, overeenkomen, en improbeeren alle daden, die daartegen strijden". Er is niet verderfelijker dan de regel: „Die het recht heeft van approbeeren, heeft ook het recht van improbeeren, et vice versa". Over Gereformeerden regeerende, is de Overheid verplicht, hen te handhaven in de leer der waarheid en in de orde der Kerk. Wanneer nu een Stad, Classis of Kerk doet wat goed is, mag niemand, voornamelijk niet een subalterne Overheid, dat improbeeren.

Tot zoover het tractaat van RYSSENIUS, en voorshands

het Gereformeerd getuigenverhoor. Dit laatste heeft ons voldoende in staat gesteld, over de „verhouding van Staat en Kerk", gelijk de vaderen op grond van Gods Woord zich die als ideaal voorhielden, ons eene vrij volledige voorstelling te vormen.

Aan de synodale Deputaten der onderscheiden provinciën werd in BRAKEL's dagen nog al eens aanbevolen, „met allen bedenkelijken ijver" tegen den persoon of het werk van ERICUS WALTEN te waken. Een voor de Kerk gevaarlijk man dus. Het baart daarom te meer verwondering, dat verschillende schrijvers en woordenboeken [1]) hem onbesproken voorbijgaan. Zijn bestrijder KOELMAN noemt hem in het straks te behandelen werkje „een vreemdeling onder ons, geboortig ergens in Duitschland, zoo ik onderricht ben". Zijn tweeden antagonist, RYSSENIUS, is hij een onbekende. Ziedaar al wat wij van hem weten.

Zoowel de volledige titel als de particularia van zijn tractaat doen hem als een vinnig man kennen. Op RYSSENIUS, maar vooral op KOELMAN is hij blijkbaar fel gebeten. BRAKEL's handelwijze verklaart hij uit den geest van verleiding, die eenmaal Aäron en Mirjam tegen Mozes deed murmureeren. KOELMAN is een woudezel van een mensch; zijne hand is tegen allen. Dr. RYSSENIUS, die „meer dronken als Nugteren" wordt gescholden, „is geweldig in de Bonen geweest", toen hij zijn lasterschrift vervaardigde.

Zijn werkje zelf betitelde WALTEN: Onwederlegge-

---

[1]) YPEIJ en DERMOUT, a. w.; YPEIJ, a. w.; GLASIUS, a. w.

lyk Bewys Van het Regt, de Magt en Pligt der Overheden in Kerkelyke Saken [1]). Gelijk vóór hem VAN BLEYSWIJK gedaan had, heeft hij de strekking van zijn tractaat reeds in het opschrift uitgesproken. „De H. Schriftuur en de natuurlijke rede leeren, dat de kerkelijke regeering wel van de politieke onderscheiden, maar daar onder gesubordineerd is". Het verschil tusschen die beiden komt hierop neer, dat VAN BLEYSWIJK op grond van de leer der H. Schrift, daarentegen zijn bondgenoot krachtens het systeem der volkssouvereiniteit, de kerkelijke regeering aan de politieke gesubordineerd acht.

Volkssouvereiniteit! Dit denkbeeld der Fransche revolutie vindt reeds in WALTEN een vurigen tolk. Als grondregel van zijn stelsel wordt door hem uitgesproken, „dat het een wezenlijk recht der menschelijke natuur is, dat een ieder God dient naar zijn eigen overtuiging, totdat God hem bekeert, en door Zijn Geest en genade tot den waren godsdienst leidt".

De Overheden worden „van het volk en om des volks wil" gesteld, en hebben dus naar den wil der meerderheid te regeeren. Ten allen tijde zijn de Regenten aan dien „Meester" verantwoording schuldig. Zij zijn Gods schepselen voor zoover zij menschen zijn, maar als Overheden zijn zij „schepselen der menschen". Ten opzichte der personen wordt ons bevolen: „Zijt dan alle menschelijke ordening onderdanig, om des Heeren wil [2])". In dien zin zijn ook

---

[1]) 's Gravenh. 1689 (MULLER, 8922). Aanwezig in de Bibliotheek van Thysius te Leiden.

[2]) 1 Petr. II: 13.

de predikanten „scheppingen der menschen". Maar „alle *macht*", alle werk der Overheid, „is van God [1])".

Op godsdienstig gebied brengt het beginsel der volkssouvereiniteit mede, dat de Regenten gehouden zijn de vrije godsdienstoefening te beschermen, hetzij de beleden godsdienst waar of valsch is. De meerderheid van een volk heeft altoos macht en recht, om van religie en wetten te veranderen. Wel meenen sommigen, dat geene verandering in de Regeering mag plaats vinden, die tegen de Christelijke religie en de H. Schrift strijdt, en dat de Christelijke Overheden niet mogen gedwongen worden, om wetten ten voordeele van niet-christenen te maken, maar God heeft andere middelen en wegen om de menschen te bekeeren dan door drang der Overheden. „Niet door kracht of gegeweld, maar door mijnen Geest zal het geschieden [2])". „De Kerk, die door de wetten bevestigd is, staat onder bescherming der Overheden, wijl dezen het gansche volk representeeren. Bijgevolg is de kerkelijke regeering onder de politieke gesubordineerd. Want anders zou zij ook niet van het volk afhangen".

Ryssenius maakt zich in zijne redeneeringen aan eene tegenstrijdigheid schuldig; want terwijl hij den onderdanen het recht toekent van niet te gehoorzamen, als de bevelen met Gods gebod in strijd zijn, beweert hij tevens, dat de macht der Overheid zich tot „alle gedachten der ziel" uitstrekt. Is dan het oordeel over wetten en werken van een

---

[1]) Rom. XIII : 1.
[2]) Zach. IV : 6.

Vorst niet eene werking der ziel? Waar blijft op dat standpunt de vrijheid der onderdanen, God met hunne gedachten te dienen?

Met uitzondering van BRAKEL hebben de aangevallenen op het hatelijk geschrift geantwoord. Nog in hetzelfde jaar 1689 verscheen van KOELMAN's hand: Ericus Walten, Quanswijs Apologist[1]). Zijne vrienden hadden na zulk eene bestrijding hem de uitgave ontraden. Doch wijl WALTEN door kerkelijke en politieke personen tot schrijven aangezocht was en zijn geschrift aan de Algemeene Staten had durven opdragen, stond KOELMAN hem desondanks te woord. Twee dingen wil hij aanwijzen: vooreerst, dat zijn tegenstander de kennis mist, die tot het bewijzen zijner stellingen vereischt wordt; ten andere, dat zijn levensgedrag van dien aard is geweest, dat hij geen gehoor verdient.

Daar wij hier geene geschiedenis van WALTEN geven, laten wij het tweede punt onbesproken. Het eerste kan om zijn onbelangrijkheid mede in rusto blijven. Wij vermelden slechts, dat KOELMAN het natuurrecht, krachtens hetwelk de niet-christenen hun godsdienst *rechtens* uitoefenen, een zeer gruwelijke stelling noemt, en verontwaardigd uitroept: Wie heeft hun dat recht der natuur gegeven?

Had KOELMAN zich ditmaal scherp uitgelaten, het antwoord van zijn opposant was meer dan vinnig. Reeds de

---

[1]) Amst. 1689 (MULLER 8923). Aanwezig in de Bibliotheek van Thysius te Leiden.

titel spreekt luide: Portrait van Jacobus Koelman; Hem vertonende in sijn tegenwoordige Rasernie en Doodstuipen [1]). De vele persoonlijkheden gaan we voorbij. Dat WALTEN zijn gedrag meent te kunnen rechtvaardigen, zij ons genoeg.

Het onderzoek naar WALTEN's bekwaamheid doet ons het gevoelen van een van beide strijders niet beter kennen. WALTEN stemt zijn bestrijder toe, dat het recht der Turken om de grootste goddeloosheid tegen God te doen, stellig en zeker een misbruik is. Maar hij meent, dat men hen van dit misbruik moet overtuigen, voordat men van hen eischen kan, er afstand van te doen. Christus zelf dwong Zijn Evangelie nooit op, maar zij, die hem verwierpen, zondigden. Volgens het geloof der Turken is ons recht gebruik van de Wet der natuur een misbruik.

De bijkans even zwaar als KOELMAN beleedigde predikant van Heusden heeft het mede niet beneden zich geacht, den ongemanierden aanvaller af te slaan. Had de eerste zich tot weerspreken bepaald, RYSSENIUS zet zich tot weerleggen. Hij noemt dan ook zijn geschrift: Dagon Den Politieken Afgod Verbroken Voor de Arke des Heeren [2]). In een voorafgaand woord, tot een zekeren „Mons. SCHUTS" — vermoedelijk den ons bekenden Haagschen ziekentrooster — gericht, betuigt de schrijver zijne

---

[1]) 's Gravenh. 1689 (MULLER, 8924). Aanwezig in de Bibliotheek van Thysius te Leiden.

[2]) 's Gravenh. 1690 (MULLER, 9152). Aanwezig in de Bibliotheek van Thysius te Leiden.

zachtmoedigheid. WALTEN is hem een onbekende. Deze werpt zijn eigen grondslag omver door toe te stemmen, dat in Staat en Kerk niets mag gedaan worden, dat met Gods Woord strijdt. In de Opdracht van zijn boekje aan de Algemeene en Hollandsche Staten legt RYSSENIUS zijne „vervloekte" atheïstische gronden en stellingen bloot, en dringt op zijne uitleiding uit het land aan [1]). Voorts zuivert hij zich van den hem aangewreven smet, als zou hij te 's-Gravenhage aan openbare dronkenschap zich schuldig hebben gemaakt.

RYSSENIUS treedt zoowel offensief als defensief op. Uit WALTEN's grondstelling volgt: Het is een wezenlijk recht, dat de mensch aan God en Zijne Wet niet onderworpen is; hij mag een god kiezen dien hij wil, en hem dienen zooals hij wil. De hieruit afgeleide conclusie, nl. het recht van alle afgodendienaars, om hunne afgoderijen goedsmoeds uit te oefenen, noemt RYSSENIUS godslasterlijk. De Joden bezaten van nature het recht *niet*, den Heere Jezus Beëlzebul te schelden. Wie dit tegenspreekt, redeneert volgens WALTEN „bot en ongeschikt". Zoo doet echter Christus als Hij zegt: „Met uwe inzettingen hebt gij Gods gebod krachteloos gemaakt [2])".

Dat de macht der Overheden ook over de werkingen van de zielen der onderdanen zich uitstrekt, wordt door RYS-

---

[1]) Weinige jaren daarna is WALTEN, blijkens de Synodale Acten van Z.-Holland, in den kerker te 's-Gravenhage overleden. De Acta doen vermoeden, dat kerkelijke aandrang zijne inhechtenisneming bespoedigd of bewerkt heeft.

[2]) Matth. XV : 6.

SENIUS met een beroep op Rom. XIII volgehouden. „Alle ziel", dus ook de conscientie, „zij onderworpen", „niet alleen om der straffe, maar ook om des gewetens wil". De Magistraat heeft dus wel degelijk macht, om liefde tot God te bevelen. Jozua [1]), Israël's vrome Koningen, ook de H.H. Staten in het uitschrijven der bededagen, zijn er zoovele voorbeelden van.

Wellicht is de hoofdverdienste van RYSSENIUS' arbeid, dat hij WALTEN als navolger van den Engelschen Deïst HOBBES openbaar maakt. THOMAS HOBBES nu achtte den godsdienst enkel goed, om het absolute koningschap te steunen. Hij was de man van het absolute monarchisme. Zijn hoofdregel luidde: „Wiens land, diens godsdienst". Zijn godsdienst was niet een geopenbaarde, maar een natuurlijke — Naturalisme — en had niet het verlossingswerk van den Drieëenigen God, maar eene algemeene voorzienigheid van den eenigen God — Deïsme — tot inhoud. Een hoogst gevaarlijk man dus in de oogen van allen, over wie het licht van het Woord Gods opging.

Wij veroorloven ons aangaande WALTEN's stellingen eene tweevoudige opmerking.

De overtuiging, die *al* zijne uitspraken beheerscht, is de gedachte der volkssouvereiniteit in den meest volstrekten zin. *Het volk* onderwerpt of onttrekt zich aan wetten en verhoudingen van eigen keuze, en belijdt of verandert een aangenomen religie naar eigen goedvinden. De wil der helft

[1]) Joz. XXIV : 14.

plus één is absolute wet. God Almachtig vervult in dat systeem de vereerende rol van figurant, van roi fainéant. Zijn Naam is slechts een historische klank, Zijn Woord als niets geacht. Naar *Zijn* wil wordt heel niet gevraagd. De meerderheid van de gewrochten Zijner hand, *die* weet het.

Dit stelsel van den tegenwoordigen tijd, dit produkt der Fransche revolutie staat of valt met het Deïsme, om niet te zeggen met het Atheïsme. Is het woord van den Christus waarachtig: „Mijn Vader *werkt* tot nu toe", dan is het Deïsme leugenachtig. Dan werkt de Schepper van de einden der aarde nog voortdurend op al het geschapene in, dan stelt Hij het al *Zijne* Wet, dan is *Zijn* wil, en nooit ofte nimmer die der meerderheid, voor Jood en Heiden en Christen recht. Aan den anderen kant, bestaat God niet — Atheïsme — of laat Hij zich met Zijne schepping niet rechtstreeks in — Deïsme — dan is de wil der meerderheid de wel hoogst gebrekkige, maar eenig mogelijke wetgever. Een wijs man der oudheid heeft evenwel als beginsel der waarheid uitgesproken: „Er is een eenig Wetgever, die behouden kan en verderven [1])".

---

[1]) Jac. IV : 12.

HOOFDSTUK V

BRAKEL ALS BESTRIJDER VAN HET LABADISME.

En de dienstknechten zeiden tot hem: Wilt gij dan, dat wij heengaan en datzelve vergaderen? Maar hij zeide: Neen, opdat gij, het onkruid vergaderende, ook mogelijk met hetzelve de tarwe niet uittrekt. Laat ze beiden te zamen opwassen tot den oogst.
Matth. XIII: 28*b*—30*a*.

Want door de genade, die mij gegeven is, zeg ik een iegelijk, die onder u is, dat hij niet wijs zij boven hetgeen men behoort wijs te zijn; maar dat hij wijs zij tot matigheid, gelijk als God een iegelijk de mate des geloofs gedeeld heeft. Rom. XII: 3.

Reeds zijn de naam en het streven van de Labadisten ons niet geheel vreemd meer. In ons levensverhaal van BRAKEL hebben wij het beeld van den genialen stichter dezer secte reeds vluchtig geschetst, en bij de opsomming van zijne strijdschriften hebben wij als voorloopig resultaat vastgesteld, dat een practische en een drievoudige dogmatische vraag tusschen BRAKEL en de Labadisten in debat is geweest. Ons vijfde Hoofdstuk is aan de bespreking dier beide vraagstukken gewijd.

Als de geleidelijkste weg beveelt zich aan, dat wij de hoofdleeringen der Labadisten vooropstellen; vervolgens aantoonen, hoe de verdorvenheid der toenmalige Gereformeerde Kerk de onderstelling hunner ecclesiologische beschouwingen was; daarna doen opmerken, dat BRAKEL krachtens die onderstelling een tijdlang tot het Labadisme heeft overgeheld, en ten slotte uiteenzetten, op welke practische en dogmatische gronden hij de Labadistische practijk en gevoelens bestreden heeft.

Op voorgang van anderen [1]) stelt VAN BERKUM als resultaat van zijn onderzoek vast, dat al de afwijkingen der

[1]) Onze schets van de hoofdleeringen der Labadisten is ontleend aan A. G. LUÏSCIUS, *Het algemeen historisch, geographisch en genealogisch woordenboek*, 's Gravenh. 1732, deel VI, Art. „Labadie", blz. 66 v.; YPEIJ en DERMOUT, a. w., deel III, blz. 112—115; v. BERKUM, a. w., deel II, blz. 86—110; HEPPE, a. a. O., S. 351—370; RITSCHL, a. a. O., Bd. I, S. 246—268.

Labadisten van de destijds algemeen aangenomen leer tot slechts ééne kunnen worden teruggebracht, die het leerstuk der Kerk betreft [1]). De nieuwste onderzoekingen wijzen echter heel wat aan, dat moeielijk met de leer aangaande de Kerk in onmiskenbaar verband te brengen is. Wij splitsen derhalve naar RITSCHL's voorbeeld de te beschouwen denkbeelden in twee groepen, een mystische en een ecclesiologische groep.

Vooral de mystieke opvattingen der Labadisten staan voor een deel onder invloed van het Coccejanisme. Dit treedt natuurlijk het meest aan 't licht in de Verbondsleer en in de Sabbathspractijk [2]).

De *orde des heils*, de weg tot toeëigening des heils, wordt door YVON en DULIGNON geheel anders voorgesteld dan door de Gereformeerde dogmatici. Als noodwendige onderstelling tot het bekomen van genade werd *zelfverloochening* door beide mannen voortdurend aangeprezen. „Het hoofd moet af". Het doel dier mortificeering was het verkrijgen van volstrekte onaandoenlijkheid ten aanzien van al het uitwendig bekorende. Aldus werd de bekeering wel in geen enkel opzicht voorbereid, maar zonder dat kwam zij toch nooit tot stand.

De wortel der wedergeboorte en des nieuwen levens is het *geloof*. De zekerheid des heils is de vrucht, niet het wezen des geloofs. Het wezen bestaat in het zich volkomen

---

[1]) t. a. p., blz. 87.

[2]) Wijl de Coccejaansche beschouwingen omtrent beiden, waarmede de Labadistische nauw verwant zijn, in Hoofdstuk VI besproken worden, gaan wij hier genoemde punten onbehandeld voorbij.

aan Christus als zijn eigen Zaligmaker overgeven, en in het zich inwendig op het allerinnigste met Hem vereenigen [1]).

Het geloof rechtvaardigt den uitverkorene. Met de leer der *rechtvaardigmaking*, door BRAKEL de „Ziele van het Christendom" genoemd, zit men in het Labadistisch kamp toch eigenlijk verlegen. In zijn Abrégé du véritable christianisme théorique et practique, in welk overzicht een fundamenteel stuk der waarheid niet mocht worden gemist, heeft DE LABADIE haar eenvoudig overgeslagen. Op grond daarvan verstout HEPPE zich zelfs, louter begripsonderscheiding tusschen rechtvaardigmaking en heiligmaking hem toe te kennen.

Want op *heiliging* des harten en des levens drongen de Labadisten zóó sterk aan, dat zij dikwerf het verwijt moesten hooren, dat hun staan naar heiligheid op niets dan verwaarloozing van het rechtvaardigmakend geloof uitliep. Onder heiliging verstond DE LABADIE zelfverloochening, de volle, steeds dieper gaande scheiding des harten van alles wat niet God zelf is, of niet zóó van Hem afkomt, dat het ons onmiddellijk tot de zalige gemeenschap met Hem leiden kan. Haar volstrekte tegenstelling is de eigenliefde. De zelfverloochening openbaart zich in de wijding des levens aan God, en in de door God in het hart uitgestorte liefde tot Hem.

De weg tot heiliging is de *meditatie* of *contemplatie*. De Labadisten onderscheidden twee trappen van het geloofsleven, den trap van het eenvoudige geloof aan den Heere,

[1]) P. YVON, *Van de rechtvaerdigmakinge door 't geloove*. Amst. 1683, blz. 30—33.

en die van het innerlijk smaken der gemeenschap met Hem. Dienovereenkomstig bezigden de zwakgeloovigen het in woorden zich uitsprekende en op bijzondere begeerten gerichte *gewone gebed*, terwijl de sterken in het geloof den hoogeren trap des gebeds, de *contemplatie*, het gebed des harten, bereikten. Dit laatste is een gestadige omgang met God en een gesprek met Hem over Zijn wezen en geheimenissen [1]). Aldus in de aanbidding der heerlijkheid Gods opgaande, smaakt men het hoogste goed, de vereeniging met God.

De stille bepeinzing eischt de rust van het *klooster*. Het partijhoofd, van reformatorische plannen zwanger, ontzag zich niet, een welgeordende huishouding, die den zin der wereld niet heeft, het Christelijk klooster, zijn ideaal te noemen. Want alleen langs dien weg scheen afzondering van de wereld bereikbaar.

Zoodanige leer der contemplatie kan slechts bestaan, waar men het gezag der H. Schrift bewust of onbewust heeft afgeschud. De stichter der secte maakte onderscheid tusschen exoterische of ruwe, zinnelijke, en akroamatische of verheven, goddelijke dingen. Alleen de eersten zijn in de H. Schrift vervat. Tot het kennen der laatsten wordt een hoogere bespiegeling gevorderd; ze worden door God aan Zijne vrienden ingeblazen.

Wij gaan thans over tot de bespreking der Labadistische denkbeelden, voor zoover zij de ecclesiologie rechtstreeks of zijdelings betreffen.

---

[1]) P. Yvon, *De Weg ten Hemel of Tractaet van 't gebed*. Amst. 1683.

De *Kerk*, leerden de Labadistische woordvoerders, bestaat uit enkel geloovigen. Deze uitverkorenen zijn over allerlei volken, kerken en tijden verdeeld. De Kerk komt dus enkel tot stand en treedt in 't licht, wanneer de wedergeborenen zich van de verschillende Kerken afscheiden en, als te Wieuwert, een „van de wereld afgezonderde Kerk" vormen [1]). De volkskerken, ook de Nederlandsche Gereformeerde, zijn geenszins voor ware kerken te houden en dus te vlieden. „Want het is niet genoeg, dat in een zichtbare kerk eenige ware geloovigen zijn; want een geheel, dat uit een verzameling van velen bestaat, wordt naar het grootste gedeelte genoemd, in vergelijking van welke de anderen weinigen zijn in getal. De Kerk is een vergaderd lichaam, bevattende, althans voor het meeste deel, Gods zonen en dochteren. Een schaapskooi bestaat uit schapen, niet uit varkens [2])". De uitverkorenen hebben zich van hunne Kerken af te scheiden en zich tot deze afgezonderde, nu voor een wijle *zichtbare* Kerk te voegen.

„Dat het geen ware Kerk is, die niet ook in hare uitwendige gemeenschap enkel Christenen en wedergeborenen omvat [3])", was alzoo feitelijk de grondregel der Labadistische ecclesiologie. De Labadisten verklaarden nl., dat het uiterlijk verband hunner Kerk, behalve de herborenen, ook omvatte de eenvoudige toehoorders der

---

[1]) P. Yvon, *Het Heylige Voor de Heyligen*, blz. 724.

[2]) J. De Labadie, *Le discernement d'une véritable église suivant l'écriture sainte*. Amst. 1668, p. 16, conf. p. 50.

[3]) „Ecclesiam nullam esse veram, nisi in ejus coetu etiam externo solos foveat Christianos ac regenitos".

predikatie, de berouwhebbende zondaars, wier oprechtheid nog niet gebleken is, en de onwetenden als catechumenen. De drie laatste groepen van menschen stonden echter, als adspirant-leden, beneden de — naar Labadistische leer — duidelijk kenbare en publiek geijkte wedergeborenen. Zij werden dus met de laatsten evenzeer verbonden, als van hen *gescheiden*. Dergelijke willekeurige scheiding, bovendien op niets dan persoonlijke indrukken gegrond, heeft geen enkele Kerk ooit durven leeren. Terecht merkt RITSCHL op: „Deze beschouwing van de Christelijke Kerk beantwoordt slechts aan het type der monniken-gemeente met hare novitii, of zij vormt op het gebied van het Protestantisme het begrip der secte".

Dezelfde diepzinnige geschiedvorscher noemt als hoogste gezichtspunt der Labadistische godsdienstige beschouwing het begrip van Gods souvereiniteit en van de nietigheid van het menschelijk schepsel. De eenzijdige, onschriftuurlijke uitwerking dezer heerlijke Schriftwaarheid heeft ontwijfelbaar tot bovenstaande onbijbelsche ecclesiologie geleid. Zij sprak zich ook uit in de leer der H. Sacramenten. Want het Labadisme wilde de Bondszegelen enkel aan de uitverkorenen uitgereikt zien.

Over den *H. Doop* redeneerde men ongeveer als volgt: Het Doopsformulier leert den Doop terecht als een zegel der zondevergeving en der wedergeboorte beschouwen. Hij mag dus slechts aan de geloovigen worden bediend. Kinderen van onwedergeborenen zijn in geen geval te doopen. Maar ook in kinderen van ware leden der Kerk is op jeugdigen leeftijd de genade niet te onderkennen. Hun

opneming in het genadeverbond worde derhalve uitgesteld, totdat onmiskenbare geloofsvruchten van hunne verkiezing getuigenis afleggen. Men verving op grond dier redeneering den H. Doop door een zegening der kinderen in het midden der gemeente [1]).

Evenzeer als de Doop is het *H. Avondmaal* rein te houden. Herders en leden der Kerk hebben met allen ijver te waken, dat geen wereldsch mensch mede aanzitte. Want het is zelfs beter, zich het Avondmaalsgenot te ontzeggen, dan het in gemeenschap met onwaardigen te smaken. Nu zijn de wedergeborenen — en hunne tegenhangers — wel niet met absolute, maar dan toch met moreele zekerheid ontwijfelbaar te kennen. Wanneer het desondanks blijkt, dat de kerkelijke voorgangers zich van hun plicht tot heilighouding van den Bondsdisch niet naar behooren kunnen kwijten, dan hapert het aan de onevangelische organisatie der Gemeente. Welnu, men reformeere deze laatste zoo spoedig mogelijk [2]).

Het *toekomstbeeld* der Labadisten was helder. Kromde de ware Kerk zich tot dusver onder het kruis, de dag zal eens aanlichten, waarop zij als duizendjarig rijk hier op

---

[1]) P. Yvon, *Leere van den H. Doop en desselfs suyvere bedieninge.* Amst. 1683. Ook Lodenstein en Koelman gevoelden zich bezwaard, om den Doop aan kinderen van niet geloovige ouders te bedienen. Ritschl, a. a. O., S. 184; Proost, a. w., blz. 158—163.

[2]) P. Yvon, *Het Heylige voor de Heyligen of van het wettig onfangen en recht uytdeelen des h. Avondtmaels.* Amst. 1687. — Ook Lodenstein heeft jaren aaneen zich van het uitreiken der gewijde teekenen onthouden, wijl hij het zegel der genade niet aan ongeloovigen wilde bedienen. Proost, a. w., blz. 163—172.

aarde triumfeert. „Dat is eigenlijk het rijk, dat wij verwachten, als wij tot God zeggen: „Uw Koninkrijk kome". Al de eerste Christenen hebben het verwacht, en de gansche oude Kerk heeft het vast geloofd [1])".

Dat de voorstanders van deze mystiek-ecclesiologische leer na het uiteenspatten hunner huisgemeente een heilzaam zout voor de bestaande Kerk zullen geweest zijn, is bezwaarlijk met RITSCHL te gelooven. Zoolang zij zich te Wieuwert in kloosterachtige eenzaamheid afzonderden, konden zij hoogstens als gist, maar dan als gist afgezonderd van den deegklomp, worden gewaardeerd. En toen zij bij het mislukken hunner goederengemeenschap in het maatschappelijk leven wederkeerden, moet wrevel over het mislukken van hun streven hen van het wegruimen van Sions gruis en van het bouwen aan Jeruzalems muur hebben weerhouden. Ook kerkelijk draagt de mensch het hart hoog.

In de tweede plaats gaan we nu aantoonen, hoe de verdorvenheid der toenmalige Gereformeerde Kerk de onderstelling der Labadistische ecclesiologie was.

Om het oordeel der Labadisten over de verdorvenheid der Nederlandsche Gereformeerde Kerk te doen kennen, vermelden wij enkel het rapport eener Friesche synodale commissie, zooals dat aangaande de beschouwing der Labadisten over de Hervormde Kerk in 1675 werd uitgebracht [2]).

De Gereformeerde Kerk heet daarin een vergadering van

---

[1]) YVON, *De Weg ten Hemel*, blz. 257.
[2]) DIEST LORGION, a. w., blz. 147—165.

honden, zwijnen en goddeloozen, ook van ongeloovigen en onherborenen, niet een ware Kerk. Gemeenschap met haar te hebben is een zondige en verdoemelijke zaak. Zij vertoont niet de merkteekenen der ware Kerk, de liefde. Zij is vervallen tot groote, ten deele zelfs fundamenteele dwalingen. Hare leeraars prediken het Woord Gods niet recht, verkondigende ook aan onherborenen de zaligheid, meer handhavende hunne traditiën en inzettingen dan Gods ordinantiën. Zij heeft aan DE LABADIE groote tyrannie en wreedheid geoefend [1]). DE LABADIE, door den H. Geest tot herstelling der zeden in de gansche Christenheid geroepen, is deswege vervolgd en in eenzaamheid, kunnende in veertig jaar onder Pauselijken en Gereformeerden zijn doel niet bereiken. Bij de Gereformeerden is de leer der waarheid ontgeestelijkt, worden de Sacramenten ontheiligd, is de kerkelijke tucht vervallen, en staat dus Gods toorn over de ontheiligers van Zijn Avondmaal te wachten. Vele predikanten zijn onherboren en dus ter prediking onbekwaam, weshalve zij, Labadisten, „separate conventikelen en vergaderingen maken".

Geen wonder, dat de ontstelde en verontwaardigde commissie de Labadisten geïntentioneerd noemde, om de Kerk te troubleeren en scismata te maken, en dat zij alle leden der Synode tot waakzaamheid opwekte. Geen wonder ook, dat de Friesche Kerk tot kerkelijke en politieke middelen van verweer de toevlucht nam.

---

[1]) Ook LODENSTEIN keurde de uitwerping van DE LABADIE een onrechtvaardig vonnis PROOST, a. w., blz. 34.

In aanmerking genomen wat wij over de Labadistische zienswijze betreffende de verdorvenheid der vaderlandsche Kerk reeds vernamen en nog vernemen zullen, kunnen wij met deze enkele aanwijzing volstaan, om voorts tot het naspeuren van het verband tusschen die zienswijze en hunne ecclesiologie over te gaan.

De secte is de ontaarde en zich afzonderende dochter der Kerk. Maar zelfs ontaarde kinderen „aarden" voor een belangrijk deel naar hunne ouders. Zelfs kan tot op zekere hoogte uit de secte de Kerk worden gekend, en omgekeerd. Deze algemeene waarheid springt vooral in 't oog, waar op het bijzonder geschilpunt tusschen die beiden van meer nabij wordt gelet. Veelal ontstaat de secte door een op ketterssche wijze eenzijdig vooropstellen en tot in de uiterste consequenties doorvoeren van één afzonderlijk leerstuk. Dit leerstuk is soms vrij willekeurig gegrepen, doch wordt meestal bij verslapping der Kerk in leer of leven op één punt, door de tijdsomstandigheden als met den vinger aangewezen. Kerkelijke verwaarloozing, leert de geschiedenis, baart ketterssche eenzijdigheid en sectarische afzondering.

En waar vertoonde nu, naar der Labadisten oordeel, de Kerk van Brakel's dagen haar zwakke punt? In de leer? Volstrekt niet. Volmondig, en wij gelooven van harte gaarne in oprechtheid, verklaarden hunne voorgangers in 1675, ten overstaan der door Friesland's Staten afgevaardigde commissie [1]), hunne volkomen eenstemmigheid met de in de drie Formulieren van eenigheid betuigde leer der Neder-

[1]) Zie boven, blz. 58 v.

landsche Hervormde Kerk. Maar wèl protesteerden zij door woord en daad tegen het in de Kerk hand over hand toenemend zedenbederf; wèl maakten zij der Kerk het niet handhaven der kerkelijke tucht voortdurend tot een verwijt. „De wereld heerscht in Christus' Kerk oppermachtig", luidde hun grief. Over het heerschend zedenbederf *in* de Kerk gaat van kerkelijke schrijvers uit dien tijd maar één stem op, eene stem waarop de Labadisten niet verzuimd hebben zich te hunnen gunste te beroepen. Doch hun kring alleen heeft zich op grond dier algemeene klacht gerechtigd geacht, met terzijdestelling van het Woord Gods en tot verscheuring van het Lichaam van Christus, het kerkverband te verbreken.

Drie verschilpunten kwamen zoodoende tusschen de Gereformeerde en de „ware" Kerk in debat, die allen, naar de zienswijze der Labadisten, evenzeer verdorvenheid der eerste als heilighouding der laatste ten gevolge moesten hebben. Leden der zichtbare Kerk zijn de in leer en leven onberispelijken, òf uitsluitend de verkorenen. Zij zijn niet met zekerheid te kennen, en dan is over hunne toelating tot de Kerk met omzichtigheid te handelen; òf zij zijn met morecle zekerheid te kennen, en dan beslist aan te nemen of af te wijzen. De onware leden moeten allereerst door hun eigen conscientie, daarna door tusschenkomst des Kerkeraads, òf uitsluitend door de sententie der opzieners van het H. Avondmaal worden geweerd.

Onze derde opmerking hield in, dat BRAKEL krachtens de onderstelde verdorvenheid der Kerk een tijdlang tot het Labadisme heeft overgeheld.

De verdorvenheid zelve staat èn op het Labadistisch èn op het algemeen kerkelijk getuigenis te dien opzichte onwrikbaar vast. Dat BRAKEL reeds in zijne „Labadistische" levensjaren met de helderheid van later zich harer bewust was, is bij gebrek aan gegevens niet rechtstreeks te bewijzen. Zijn overhelling tot de reformatorische secte en zijne latere beschouwingen doen dit echter met zekerheid vermoeden. Wijl de toestand der toenmalige Kerk weldra onvermijdelijk ter sprake komt, verwijzen wij den lezer naar de plaatsen aan den voet dezer bladzijde en gaan tot het verhaal van BRAKEL's slingeringen over [1]).

Ik zit te schrijven in de tegenwoordigheid des Heeren, biddende en zuchtende om Zijn licht. Geen bitterheid tegen de Afgedwaalden, maar liefde tot Christus en zijne zaak beweegt mij tegen hen de pen op te nemen. „Ik betuyge het mijne Conscientie geeft my mede getuygenisse, dat ik u voor haer waerschouwe, om dat ik verseeckert ben, dat sy de Kerke niet en zijn, ende dat haren Weg, niet en is de rechte Weg, tot verbreydinge van Christi Koninkrijke, noch tot suyvere leyding der ziele tot God".

Aldus schreef BRAKEL in 't begin van 1683 in den eersten der beide brieven Tot Waarschouwinge tegen de afschydinge van de Kerke en overgank tot de Labadisten. Het schrijven is aan „Broeders en Sus-

---

[1]) *Redel. Godtsd.*, deel III, blz. 64 en 66 over de O. Testamentische Kerk; blz. 252 over de Kerk ten tijde van Christus; blz. 161 over den tijd der Reformatie; deel I, blz. 1081, deel II, blz. 200 v., 223 v., 239 en 289 (vgl. blz. 303 sub 5, en deel III, blz. 341), deel III, blz. 295 over de Kerk in BRAKEL's dagen; vgl *Hallelu-Jah*, 3de druk, blz. 8, 551 v., 562.

ters', vermoedelijk aan een vriendenkring te Harlingen, gericht. Eenige personen, tot dat gezelschap behoorende, hebben bij persoonlijk bezoek BRAKEL kort geleden medegedeeld, dat sommige vrienden door de „Afgedwaalden", gelijk BRAKEL de Labadisten voortdurend noemt, onrustig worden gemaakt. En de vurige leeraar heeft onverwijld de schrijfveder opgevat, om door een uitvoerige waarschuwing afval van de Kerk zoo mogelijk te verhoeden [1]).

Niet van den aanvang af heeft BRAKEL deze anti-labadistische beslistheid betoond. In dien eersten brief verhaalt hij daaromtrent het volgende.

Vóór dertien jaar, op mijn standplaats Stavoren — dus in 1669 of '70 — was ik zeer genegen, mij met de Labadisten te vereenigen. Om die reden begaf ik mij nu en dan naar Amsterdam, en sprak meermalen met Juffrouw Schuurmans, die mij al lang een aangename zielsvriendin was, en met Monsr. MENURET. Ook openbaarde ik in een lange conferentie aan Monsr. DE LABADIE zelven mijn genegenheid, doch zeide dat ik niet blindelings kon volgen, maar uit Gods Woord de waarheid moest verstaan. Zijne vele redenen voldeden mij evenwel niet. Eindelijk gaf hij mij den raad, een maand of nog langer in eenzaamheid door te brengen, God te bidden, de Evangelisten te lezen en mij van preeken te onthouden. Als ik hem voorhield, dat dit laatste niet aanging, stond hij toe, dat ik preekte niet als herder, maar als iemand die goede vermaningen geeft. Ik volgde zijn raad met grooten lust. 's Morgens vroeg ging ik naar

[1]) Zie de Brieven in *Leere en leydinge*, blz. 1—31, en het nu volgend verhaal aldaar blz. 11—15.

mijn hof, bleef er den geheelen dag tot 's avonds laat, vastte, bad, smeekte om den wil Gods te verstaan, en las in de H. Schrift. Na verloop van een geruimen tijd deed de Heere mij uit Zijn Woord zeer klaar zien, dat ik in den rechten weg was, en dat hun weg was een afwijking van de waarheid. En als mijn genegenheden sterk werden om er heen te gaan, en ik in mijn gebeden als consent verzocht, „zoo openbaarde de Heere mij al klaarder Zijn weg en wil, totdat de Heere mij, die nog al aanhield, bestrafte, alsof de Heere zeide: heb Ik het u niet geopenbaard? Waarom houdt gij dan nog aan? Daar dit meermalen gebeurde, durfde ik op het laatst niet meer bidden, maar ik resolveerde volkomen en vroolijk, in de Kerk en in mijn dienst te blijven, en dankte den Heere hartelijk voor de openbaring van Zijn wil. En ik dank nog den Heere van ganscher harte, dat Hij mij voor dien kwaden stap bewaard heeft; de Heere doe zoo aan allen, die in dezen slingeren, en Hem in ware gelatenheid om raad aanroepen". Ik vertelde daarna te Amsterdam aan Monsr. DE LABADIE mijn wedervaren, en vond in de gesprekken met hem veel sterking.

Sedert dien tijd heb ik naar hun leer en leven naarstig vernomen. Met dat doel reisde ik naar hen, die voor eenigen tijd met hen verkeerd hadden, hen ook wel in mijn huis ontvangende en herbergende, en verzocht hun, die hen gingen bezoeken, naar 't een en ander te willen vernemen [1]).

[1]) Toch argumenteert BRAKEL slechts bij uitzondering uit particularia, langs dien weg verkregen, maar citeert gemeenlijk de uitgegeven geschriften.

Toen zij van Altena in Friesland kwamen [1]), ontstond er een groote beroering in de Gemeente van Harlingen, alzoo velen zeer aan het slingeren waren; ik kreeg brief op brief, dat ik hen onderrichten wilde. Ik voor mij zelven wel bevestigd zijnde, was nog niet sterk genoeg om anderen te waarschuwen. Ik begaf mij wederom tot vasten en bidden en onderzoeken; waardoor ik zoo versterkt werd, dat ik met allen ernst getuigenis gaf, dat zij dwaalden. Zoodat ik nu tegen hen getuigen zou, al zou ik zoo aanstonds voor den rechterstoel van Christus verschijnen. God verlichte U, dat gij het niet zoekt, daar gij gevaar loopt voor u zelven, en Christus' Kerk nadeelig zijt.

Tot zoover BRAKEL's autobiographie in zijne Brieven.

YVON heeft [2]) op BRAKEL's handelswijze critiek geoefend. Daartegen heeft deze [3]) een breedvoerige verdediging opgesteld. Doch wij letten in dit antwoord slechts op de openhartige verklaring, dat hij „de verdorvenheid der Kerk zoo wel als YVON" ziet. Blijkens het verband, waarin zij voorkomt, mag daaruit tevens worden afgeleid, dat die kerkelijke verdorvenheid, zij vooral, de oorzaak van BRAKEL's aanvankelijke sympathie voor het Labadisme was. Juist wat wij hier hadden te bewijzen.

---

[1]) Wijl dit in 1675, d. i. minstens vijf jaren na het boven verhaalde, plaats vond, heeft BRAKEL wel sterke sympathie voor de Labadisten gekoesterd.

[2]) In zijne „Aenmerkingen over de Brieven van D. BRAKEL, gevoegt achter het Boek van D. KOELMAN", opgenomen achter zijne *Leere van den H. Doop*, blz. 212—245.

[3]) In zijne *Trouwhertige waerschouwinge*, blz. 46—81. Vergelijk Hoofdstuk III.

Ten slotte willen wij in dit Hoofdstuk uiteenzetten, op welke practische en dogmatische gronden BRAKEL de Labadistische practijk en gevoelens bestreden heeft.

Onze taak is aanmerkelijk verlicht door het in Hoofdstuk III aanvankelijk verkregen resultaat [1]). Wij hebben aldaar onderscheid gemaakt tusschen de practische vraag betreffende afscheiding van de Kerk en de dogmatische quaesties.

Over het practische vraagstuk handelen vooreerst BRAKEL's Brieven, welke het opschrift voeren: Tot Waarschouwinge tegen de afschydinge van de Kerke en overgank tot de Labadisten. In den eersten Brief somt BRAKEL niet minder dan elf oorzaken op, die tot overhelling en overgang tot de Labadisten kunnen leiden.

Allermeest doet de verdorvenheid der Kerk sommigen „hellen na een Vergadering, van welke sy niet versekert zijn, dat daar meerdere herboorne zijn, als sy hier verlaten; daar sy behoorden te weten, dat het den Heere in sijn heylige bedeyling altijd, van den beginne des Werelts af tot op desen huydigen dag, belieft heeft, sijn Kerke seer verdurven te laten op dese Werelt; Siet de Gemeynte des Ouden Testaments aan, hoe schriklijk was sy bedorven, en evenwel was sy het volk en de Gemeente Gods; Soo gy aanziet de Gemeente zedert de komste Christi, gy sultse zeer bedorven vinden; Christi eygene Discipulen gingen by menigten van Hem af, en verlieten Hem wederom, Joh. 6 vers 68. Paulus selve verklaarde de Gemeente van Corinthus vleeschlyk, wegens hare tweespalt, 1 Cor. 3 vers 3.

---

[1]) Zie boven, blz. 140 v.

Men ging dronken ten avondmaal, 1 Cor. 11 vers 21. In de Gemeente van Galatia waren, die afgesneden mosten worden, maar' er evenwel noch in bleven, Galaten 5 vers 12. Paulus verklaart Philip. 2 vers 21 van vele in de Kerk, sy soeken alle het hare, niet het gene Jesu Christi is. Leest doch eens den Brief Jude, en gij sult zien, hoe deerlijk de Gemeente gesteld was; En beschouwt de Gemeenten van Asien, Openb. 2 en 3. en gy sult sien, hoe bedurven dat sy waren; en 't sedert die tijdt is het altijd soo met de Kerke geweest, dan eens wat beter, dan eens wat slimmer; Nu, indien niemant doen de Kerk om hare verdurventheyt mocht verlaten, soo dan nu ook niet".

Anderen drijft een natuurlijke genegenheid tot afzondering. BRAKEL herinnert hieromtrent aan de Novatianen en Donatisten in hunne afscheiding van de oud-christelijke Kerk, aan de middeleeuwsche kloosters, aan de Fraterhuizen in Hongarije, en aan de in zijn tijd nog bestaande overblijfselen van het gezelschap van BARDOWITZ te Amsterdam en van DE HERDER te Rotterdam [1]).

Als laatste oorzaak van afscheiding noemt BRAKEL gebrek van aandacht en liefde tot Christus en Zijne zaak. Men vraagt niet, „of men Christi interest meerder soude bevorderen, als men in de Kerk bleef, sijn licht liete schijnen, met de goeden 't samen spande, en hare handen sterkte, en gelijkelijk stont tot getuygenis voor Christi zaacke,

---

[1]) De eerste was het hoofd van een Labadistische zustergemeente te Amsterdam, de laatste (YPEIJ en DERMOUT, a. w., deel III, blz. 29) voormalig predikant van Bleiswijk en een groot voorstander der conventikelen. Vergelijk *Redel. Godtsd.*, deel I, blz. 595.

schoon men voor zich zelfs soo veel gemak en soetigheyt niet en hadde".

De Duivel practiseert zoodoende zijn grooten regel: Deel en heersch.

Als „Redenen tegen de afscheiding van de Kerk, en overgang tot de Labadisten" voert BRAKEL de volgende aan. Aan den welstand der Kerk is meer gelegen dan aan dien van een particuliere ziel. Niet heengaan, maar blijven komt Christus' Kerk ten goede. Hunne afscheiding is niet gezegend, want waarin zijn ze gedurende veertien of vijftien jaar gevorderd? Zij hebben vele dwalingen, zoodat zelfs een onbekeerde — ten aanzien van de middelen gesproken — in gevaar is, bij hen onbekeerd te blijven. Eindelijk, het bestuur hunner vergadering is niet volgens het Evangelie, maar smaakt naar het Pausdom.

YVON's antwoord [1]) wordt in Trouwhertige waerschouwinge stuksgewijs geheel herdrukt en bestreden. Zonder de klaarheid te schaden, kunnen we beide woordvoerders voortdurend achtereen doen hooren. Allereerst komen de elf oorzaken van overhelling tot de Labadisten hier in debat.

De oorzaak van de verdorvenheid der Kerk is naar YVON's wijze van zien onvoldoende geadstrueerd. BRAKEL wil nl., dat men zich onder het N. Testament tevreden zal houden met een zoodanigen staat der Kerk, als die onder het O. Testament was. Doch daartoe zijn de twee Verbonden te zeer onderscheiden. BRAKEL beweert dit niet,

---

[1]) BRAKEL's tweede Brief bevat geen nieuwe argumenten.

maar antwoordt, dat de Kerk van het O. Testament van die van het N. *in wezen* niet verschilt, dat de trap het wezen niet verandert, en dat dus, gelijk toen, ook nu nog een verdorven Kerk een Kerk kan zijn.

Op de Redenen tegen de afscheiding van de Kerk gaat YVON, en dus na hem ook BRAKEL, niet rechtstreeks in. Hij maakt evenwel een uitzondering met de derde door BRAKEL genoemde reden, het niet gezegend zijn hunner afscheiding. Is dan een groot getal, vraagt hij, een kenteeken der ware Kerk? Is de Christelijke vergadering niet liefst een „klein kuddeke", een „kleine steen"? De kleinheid, herneemt BRAKEL, is ook geen teeken der Kerk. 't Is tegen al de N. Testamentische beloften, dat Christus' koninkrijk maar uit 25 of 30 lidmaten zou bestaan, en dat God, buitengewone mannen verwekkende, om waarlijk Gereformeerde Kerken te maken, hen niet meer zou zegenen. Luk. XII: 32 leert niet, dat de Kerk in zich zelve een klein kuddeke is. In Dan. II: 34 wordt niet een „kleine steen", maar een „steen die zonder handen afgehouwen werd" genoemd, waarmede niet de Kerk, maar Christus is bedoeld.

Elders [1]) wordt door YVON zelfs teruggegaan tot de klachten der Reformatoren over den toen reeds ellendigen kerkelijken toestand. In 1538 schreef CALVIJN aan zijn vriend en ambtgenoot FAREL: „Waartoe zullen onze nakomelingen niet vervallen, wanneer zulke monsters van verdorvenheid zelfs aan den aanvang van dit werk der reformatie

---

[1]) In de voorrede van zijn *W. Brakels Onbillicke en Verkeerde Handelinge Geopenbaert.*

te voorschijn komen [1])". Zoovele klachten, zoovele verdedigingsgronden der afzondering, meent YVON.

Wij komen nu tot de bestrijding van de Voorrede van BRAKEL's Leere en leydinge [2]). BRAKEL's voorafspraak geeft in haar aanhef een droevigen indruk van de Kerk zijner dagen. De lezer oordeele.

„De Kerke is van den hoofde tot de voetsole bedorven, de Acker des Heeren staet vol onkruyt, en sijnen dorschvloer is vol kaf, des Heeren Wijngaert is tot woestheyt geworden, distelen en doornen gaen' er in op, onwetenheyt, atheïsterey, sorgeloosheyt, wereltsgesintheyt, uytgelatene wulpsheyt, hovaerdije, brasserije, dronkenschap, lot-speelen, vloeken, ontuchtigheyt, ontheyliging van des Heeren Naem en dag, liegen en bedriegen overstroomen de Kerke: t' Model van een uytverkoren geslachte, een Koninklick Priesterdom, een heylig Volck, een verkregen Volck, 't welck is om te verkondigen de deugden des genen, die haer uyt de duysternissen geroepen heeft tot sijn wonderbaerlick licht, 't model daervan seg ik is weg: 't Onderscheyt tusschen Christendom en werelt wort van weynige bevat.

Wie van de Overheden siet Jesus heerlickheyt, is voor de kercke, en toont sich een Voesterheer?

Wie van de Herders hebben recht beseffen van den

---

[1]) CALVINUS FABELLO anno 1538: „Quo tandem recident nostri posteri, cum in ipsis exordiis talia portenta emergant"?

[2]) P. YVON, *W. Brakels Onbillicke en Verkeerde Handelinge Geopenbaert,* blz. 1—32, waar BRAKEL's voorrede stuksgewijs herdrukt en bestreden is. In den tweeden druk der *Leere en leydinge,* dien ik raadpleegde, was zij door de voorrede van J. DU VIGNON vervangen.

elendigen staet der Kerke, wie slaet de handen aen het werck tot desselfs suyveringe? Zijn niet der Sienders oogen blint? Is niet de huychelerije van Jerusalems Propheten uytgegaen? Zijn niet vele nietige Herders, met eens dwasen Herders gereetschap, die haer selven weyden sonder vreesen, en laten sterven wat sterven wil, die maer met loose kalck plaesteren, het herte der Rechtveerdigen bedroeven, en de handen der godloose stercken? Soo dat ook van de Leeraers de verbetering niet te verwachten is.

Dus gaet de Kerke al voort van quaet tot erger, dus wert men stijf op sijnen droessem, dus zegent men sich in de uytterlicke weelde, en wie siet noch het eynde, en van waer is hope tot Reformatie? Ja 't woort Reformatie is nu soo hatelick en vervaerlick in veeler ooren, als voor een eeuwe het woort Inquisitie".

Geen wonder, dat YVON, na zulk een oordeel van zijn tegenstander over de Kerk, scherp opmerkt: „Het verval van de soo genaemde Kerke is soo groot, dat hare Voorstanders, of se willen of niet, hare Richters moeten zijn. Maer dese Richters behoorden te bemercken datse het vonnis uytspreken tegen de vergaderingen diese meynen te verdedigen; en datse in den gront maer de voorstellingen doen, waeruyt de gene die haer verlaten, alleen de gevolgen trecken en practiseeren".

BRAKEL heeft den moed, de ellende onder de oogen te zien, en met bewustheid zijn gedrag daartegenover te bepalen. „Wat sullen wy van de Kercke die soo verdorven is oordeelen? Sullen wy seggen datse om hare verdorventheyt de Kercke Christi niet meer en is? Sullen wy se ver-

achten? Sullen wy' er uyt loopen? Neen, dat is dwaesheyt".

Maar YVON oordeelt de bestaande Kerk even verdorven als die Kerk, waarvan de Hervormers zich afscheidden. En tegenover de „meesterachtige" uitspraak van BRAKEL beroept hij zich op het getuigenis van niemand minder dan VOETIUS, als deze overtuigend aantoont, hoe de reformatie der Kerk van de dagen van Seth af tot LUTHER's leeftijd toe, altijd en overal langs den weg van separatie heeft plaats gehad [1]).

Laat ons nu betreffende de „afscheiding van de Kerk" nog tweeërlei mogen doen, eensdeels over het tot dusver gehoorde eenige opmerkingen maken, en anderdeels nagaan, of BRAKEL vijftien jaar later in zijn Redelyke Godtsdienst op gelijke wijze over de quaestie geoordeeld heeft.

Onze opmerkingen zijn de volgende. BRAKEL heeft zeer terecht, en op het voetspoor van VOETIUS [2]), aan de kettersche afscheidingen der Novatianen en Donatisten [3]) herinnerd. De eersten dankten hun ontstaan aan de strakheid van den Roomschen presbyter NOVATIANUS, die de afvalligen niet weder in den schoot der Kerk wilde opnemen. De andere secte ontleende haren naam aan den Carthaagschen tegenbisschop DONATUS. Het begrip eener reine en kleine Kerk, op een onverbiddelijke kerktucht gegrond, werd echter door een man als AUGUSTINUS, met beroep

---

[1]) *Polit. eccles.*, t. III, p. 475.

[2]) VOETIUS bestrijdt de Labadistische afscheiding in zijn *Polit. eccles.*, t. IV, p. 488—501. Zie als Nederlandsche vertaling daarvan *Godtsgeleerde Vragen, en Antwoorden Wegens de Scheydinyen, en Afwijckingen, van de Kercken.* Amst. 1669.

[3]) Sedert 251 en 311.

op de gelijkenissen van het vischnet en van het onkruid onder de tarwe, afdoende wederlegd. Niets nieuws onder de zon.

BRAKEL's argument, aan de kleinheid en den geringen zegen der afscheiding ontleend, is voldingend. YVON's Schriftbewijs daartegenover is uiterst zwak.

Natuurlijke genegenheid tot afzondering, een hoogmoedige geest en traagheid in het geestelijke zijn meer dan eens werkelijk aanleiding tot afscheiding van de Kerk geweest.

Uit YVON's stelling, „Er kunnen onherborenen in de Kerk insluipen", leidt BRAKEL terecht af, dat een ware Kerk zelfs volgens YVON voor het meerendeel uit onwedergeborenen kan bestaan. Want waar is de grens? Of liever, met welk recht stelt men een grens? YVON's bewering, dat de onwedergeborene meerderheid de Kerk tot een valsche maakt, is dan ook een inconsequentie, waartegen BRAKEL met goede gronden te velde trekt.

YVON doet zeer verstandig, met zich van de klachten der Reformatoren en van LODENSTEIN te zijnen gunste te bedienen. Zij bewijzen, dat hij de vraag der afscheiding terecht aan de orde der bespreking stelt. Doch hij maakt zich schuldig aan eene „petitio principii" [1]), wanneer hij die klachten als verdedigingsgronden der afscheiding wil uitstallen. Immers, het is juist de *vraag*, of op grond van dergelijke kerkelijke verdorvenheid tot afscheiding mag worden overgegaan, een vraag, die CALVIJN met gloed van overtuiging heeft afgewezen [2]), en die LODENSTEIN, blijkens

---

[1]) D. i., hij onderstelt reeds, wat nog bewezen moet worden.
[2]) L. l., l. IV., c. l.

zijne latere verkoelde genegenheid voor DE LABADIE en diens streven, beslist ontkennend heeft beantwoord [1]).

Of BRAKEL, na vijftien jaar, in zijn Redelyke Godtsdienst op gelijke wijze over de afscheiding geoordeeld heeft, is onze tweede vraag. Ter beantwoording dier vraag schijnt het voldoende te zijn, met een enkel woord zijn Kerkbegrip tegenover het Labadistische uiteen te zetten.

De Labadisten verstonden onder het woord „Kerk" eene vergadering, waarvan de meerderheid uit wedergeborenen bestaat. BRAKEL ziet desgelijks uitsluitend in geloovigen ware leden der Kerk. Doch niettemin heeft de Kerk in haar midden *ook geveinsden*, welke laatsten volgens Artikel XXIX der Nederlandsche Geloofsbelijdenis *in* de Kerk, nochtans niet *van* de Kerk zijn. Al het verschil steekt in de verschillende beantwoording der vraag, of eene onwedergeborene meerderheid eene Kerk tot een valsche Kerk maakt.

De Kerk bestaat dus uit enkel geloovigen. Nochtans heeft zij ook geveinsden in haar midden. Uit beide karaktertrekken der Kerk moet, in betrekking tot ons punt van onderzoek, een reeks gevolgtrekkingen worden afgeleid.

Uit de eigenschap, dat de Kerk alleen geloovige leden heeft, volgt:

Dat de Kerk is afgescheiden van de wereld, niet ten opzichte van plaats, maar van gemeenschap en belijdenis [2]).

Dat de onwetenden en ongeloovigen van den H. Disch zijn te weren [3]).

---

[1]) RITSCHL, a. a. O., S. 185.
[2]) *Redel. Godtsd.*, deel I, blz. 561.
[3]) t. a. p., blz. 791.

Dat aan het H. Avondmaal volstrekt niet met alle aanzittenden — want een geloovige heeft met de onbekeerden geen verdere gemeenschap dan in de belijdenis — maar uitsluitend met alle geloovigen, zoo aan- als afwezig, gemeenschap geoefend wordt [1]).

Dat men bij verdrukking van de voorstanders der waarheid hunne zijde heeft te kiezen, ook al zou uitwerping uit de Kerk, ja verlies van goed of leven, het gevolg zijn [2]).

Omgekeerd volgt uit het feit, dat de Kerk ook ongeloovigen, schoon niet als ware leden, in zich bevat:

De onbekeerden kunnen de meerderheid in de Kerk vormen [3]). Zelfs zou BRAKEL niet durven zeggen, „dat in yeder particuliere kerke ware Godtsalige waren [4])".

De Apostel Paulus noemt in Rom. XI de Joden Gods volk, „niet wegens haer geloove ende bekeeringe; want zy waren ongeloovig ende ongehoorsaem; maer wegens het verbondt 't welk Godt met Abraham ende zynen zade hadde opgerecht [5]).

Men mag de Kerk niet verlaten, zoolang niet overstroomende *fundamenteele* dwalingen slechts eenige waarheden, die niet zaligmakend zijn, hebben overgelaten Dan eerst houdt een vergadering op, eene Kerk te wezen [6]).

Zelfs in het duizendjarig rijk [7]) zullen er vele onbekeerden

---

[1]) t a. p., blz. 991.
[2]) Deel II, blz. 307.
[3]) Deel I, blz. 563.
[4]) t. a p., blz. 573.
[5]) Deel III, blz. 124.
[6]) Deel I, blz. 571.
[7]) Men zie over dit onderwerp Hoofdstuk VI.

in de Kerk zijn. Maar de godzaligen zullen de overhand en het bestuur hebben, en door kerkelijke tucht de ergerlijken òf verbeteren òf uitstooten [1]).

„Daer is noyt een kerke geweest, en sy sal op aerden ook niet zijn, daer geen onbekeerde als byloopers in zijn, ja die zijn doorgaens de meeste [2])". Er *is* niet „een suyvere ende volmaekte kerke [3])". Op deze laatste plaats wordt het O. en N. Testamentisch Schriftbewijs betreffende de altijddurende verdorvenheid der Kerk, hetwelk wij uit BRAKEL's eersten boven verhandelden Brief reeds kennen, herhaald.

Allen, die zich van de Kerk afscheiden, zijn te vlieden, hoe schoonen schijn zij ook vertoonen [4]).

Bovenstaande korte formules geven meer den hoofdinhoud dan den schriftuurlijken grond van BRAKEL's kerkelijke beschouwingen weder. Oppervlakkige lezing er van is evenwel overvloedig voldoende, om BRAKEL als een zuiver Gereformeerd theoloog, d. w. z. als een anti-separatist te doen eeren [5]).

Ons resten nog de dogmatische quaesties over de rechtvaardigmaking, de reine en onreine liefde, en het kennen van eens anders wedergeboorte.

De bespreking der rechtvaardigmaking betrof eigen-

---

[1]) Deel III, blz. 337.
[2]) Deel I, blz. 555.
[3]) t. a. p., blz. 558.
[4]) t. a. p, blz. 1093.
[5]) Hoe Ds. VAN VELZEN in zijne *Verhandeling van Wilhelmus à Brakel,* Leeuw. 1836 (Voorwoord, blz. 4), „het voorgeven dergenen die zeggen, dat BRAKEL tegen de afscheiding is", „ijdel" kon noemen, is mij een raadsel.

lijk vier ondergeschikte punten: het wezen des geloofs, de geloofsverzekering, of de daden van een onbekeerde Gode aangenaam zijn, en of YVON de zielen ophoudt, vóórdat hij ze tot Christus leidt.

Beiden omschrijven de natuur des geloofs als „aannemen van, en vertrouwen op den Heere Jezus". Bijzondere toeeigening van den aangeboden Jezus, gelijk eene bruid de beloften, den trouwpenning en den bruidegom zelven zich toeëigent, is volgens BRAKEL het wezen des geloofs. En wijl vertrouwen en twijfelen elkander uitsluiten, wordt scherp onderscheid gemaakt tusschen twijfeling en geloof.

Op verzekering des geloofs dringt YVON volstrekt niet aan, om zelfs den schijn te mijden, alsof hij meende, „dat de verzekering der zaligheid tot het wezen des geloofs behoort". Deze stelling is hem een gruwel. Om die reden komt hem zelfs BRAKEL's wijze van uitdrukking, „vertrouwen op den Heere Jezus", bedenkelijk voor. De aanvankelijk door Gods Geest bewerkte ziel mag zich, zonder nadere mortificatie af te wachten, aan den Heiland overgeven; maar of op die daad geloofsverzekering zal volgen, hangt van het welbehagen Gods af.

De vraag naar de geloofsverzekering moest als vanzelf uit deze bespreking voortvloeien. YVON is van gevoelen, „dat het zuiver geloof zijne grootheid en sterkte bijzonder heeft doen blijken in de grootste beproevingen der heiligen, in welke zij de verzekerdheid en gevoelige vertroosting het minst gehad, ja zelfs het tegendeel meest ondervonden hebben". BRAKEL schrijft zijn tegenstander de dwaling toe, dat de verzekering ook van het allersterkste geloof kan

gescheiden zijn. En hij herhaalt zijne aanklacht, dat YVON het wezen des geloofs in twijfel stelt, wijl deze zich immer aldus uitdrukt: den Heere Jezus aannemen, „onder conditie" dat het Hem behaagt. Daarentegen ziet BRAKEL in de verzekering een vrucht des geloofs, welke uit de geloofsoefening voortvloeit.

Naar aanleiding van de vraag, of de daden van een onbekeerde Gode aangenaam zijn, merkt YVON op, dat hetgeen God buiten Christus aanziet, Hem niet aangenaam is. Dit geldt echter niet van hetgeen vóór de inlijving in Christus door den Geest in een ziel gewerkt wordt. De ziel heeft met die werking des Geestes zekere vereeniging. BRAKEL zet dienaangaande voorop, dat alle werken des H. Geestes heilig zijn en Gode behagen. Doch dit komt hier niet te pas. Hier worden beschouwd daden van den mensch, die de formeele oorzaak er van is, hetzij dat zij uit de natuur of uit de genade voortkomen. De vraag is: zijn iemands daden vóór zijne bekeering Gode aangenaam? YVON heeft, wel te verstaan volgens BRAKEL, bevestigend geantwoord. Zijn antagonist bevestigt het „contrarie" met zeven redenen.

Of YVON de eerstbeginnende zielen ophoudt? Volstrekt niet, antwoordt YVON; veeleer is ons eerste werk, de zondaren op te wekken, tot Jezus te gaan. Maar men mag eerst dán zeggen, dat men Jezus toebehoort, wanneer men zich met het hart aan Hem overgegeven, en om Zijnentwille zich zelven en alle dingen verloochend heeft. Naar luid van BRAKEL's beschuldiging wilde Yvon echter niemand door zulk een hatelijke beweging, als de onreine

liefde is, tot Christus leiden, maar eischte vooraf groote voorbereidingen der boetvaardigheid.

Over het nu gehoorde moge een woord van critiek, zoo mogelijk, eenig licht doen opgaan.

Eenstemmig wordt door YVON en BRAKEL de algemeen Gereformeerde [1]) beschouwing gehuldigd, „dat het geloof niet eerst in het gevoel der verzekering tegenwoordig is". Doch YVON toont van het tegengestelde, „de verzekering behoort tot het wezen des geloofs", meer afkeer te hebben dan oorbaar is. Dit verleidt hem tot de algeheele scheiding van geloof en verzekering, die in de valsche uitspraak over bijzonderen geloofsmoed bij zeer gebrekkige verzekering aan den dag treedt. Zijn op ongezonde wijze aandringen op volstrekte afhankelijkheid van God in onze gebeden schijnt evenzeer in dien afkeer zijne verklaring te vinden. 't Is duidelijk, dat BRAKEL in de verzekering, en YVON in de zelfverloochening naar de heerlijkste vrucht des geloofs grijpt. En BRAKEL beweegt zich ongetwijfeld meer op de Schriftuurlijke lijn dan zijn tegenstander, als hij allen twijfel van de natuur des geloofs scherp afscheidt [2]).

De discussie over de vraag, of de daden van een onbekeerde Gode aangenaam zijn, is van weerskanten een ijdele woordenstrijd, daar over en weer iets anders bedoeld wordt. BRAKEL is volkomen in zijn recht, wanneer hij tot den mensch als formeele oorzaak de vraag beperkt en haar ontkennend beantwoordt. Hij heeft echter in de lucht geslagen, daar zijn tegenstander onder de vraag iets anders verstaat.

---

[1]) RITSCHL, a. a. O., S. 254.

[2]) Zoo ook CALVIJN, o. a. in zijne verklaring van Matth. XXI : 21.

Omgekeerd dwaalt YVON, door eene zeer vaag aangeduide samenwerking der ziel met Gods Geest in het werk der bekeering te onderstellen, op zeer bedenkelijke wijze van de waarheid af.

Dat YVON de zielen ophoudt en afhoudt van Christus, is hem wellicht moeielijker te bewijzen geweest dan BRAKEL wel dacht. Eene ziel *komt* inderdaad eerst tot Christus als zij innerlijk boetvaardig is geworden. En wanneer wij BRAKEL's gedachte, dat na het geloof de geloofsvrucht der verzekering behoort te rijpen, hieraan vastknoopen, dan verkrijgen wij drie opeenvolgende schalmen van den geloofsketen. Doch wie stemt niet toe, dat YVON's overdreven en eenzijdig aandringen op zelfverloochening een Evangelisch gebod in een ketterschen eisch ontaarden deed?

Het tweede dogmatische vraagstuk, aan welks oplossing YVON en BRAKEL gearbeid hebben, is dat der reine en onreine liefde.

YVON, bij wiens immer weifelende natuur zijn lijfspreuk „De eene dag is de leermeester van den anderen [1])" goed paste, is ook hier zwaar te verstaan. Hij vangt aan met te ontkennen, dat de geestelijke bewegingen in de eerstbeginnenden, uit schrik voor de verdoemenis en uit liefde tot hun behoud ontstaan, als onzuiver te verwerpen zijn. Doch wèl is de eisch: bemin uwe zaligheid *met ware liefde,* een eisch die ook aan de nog onverzoenden moet worden gesteld. De eigenliefde, ook als zij zich tot het geestelijke goed uitstrekt,

[1]) „Dies diem docet".

is niet van Christus, maar van Adam. Zij kan echter van grover kwaad verlossen en tot het zoeken der rechte middelen en wegen aanleiding geven. „God en Zijn wil moet der geloovige ziel meer zijn dan alles, zij moet haar zaligheid en verheerlijking alleen beminnen om God te verheerlijken". Wie dit doel niet heeft, is niet wedergeboren.

Of men God in Christus dan niet mag en moet zoeken ook om zijn eigen welstand? Voorzeker, stemt YVON toe, mits het gepaard ga met begeerte om God te verheerlijken, en men niet zijn zaligheid begeere met dezelfde liefde, waardoor men ze zou begeeren, wanneer God niet, of niet zoodanig als Hij is, ware. Dit laatste vooral is het eigenlijk wezen der onreine eigenliefde in den zondaar.

Ook beantwoordt YVON de vraag, of de ziel stil en tevreden moet zijn in aanmerking van Gods vrijen wil, hetzij in haar verderf of behoud. Hij verbiedt in dit opzicht alle onverschilligheid, legt der ziel den plicht op, God te rechtvaardigen, ook al wilde Hij haar verderven, en stelt als algemeenen regel, dat God en Zijn wil, d. i. de willende God, der ziel meerder zij dan al wat haar aangaat.

Ook over dit onderwerp is BRAKEL klaarder dan zijn tegenpartij. Ofschoon de laatste zich zeer voorzichtig pleegt uit te drukken, brengt zijn bestrijder uit zijne geschriften enkele plaatsen bij, waarin hij zich onbewimpeld uitlaat. Zoo verklaart hij [1]), „dat God in Christus zóó te begeeren, is Hem niet in waarheid te begeeren; dat het is Christus te willen maken tot een dienaar der zonde en des zondaars [1])".

---

[1]) *Preservatyf*, blz. 663.

Daarbenevens verzuimt BRAKEL niet, YVON's schromelijke overdrijving van het begrip „eigenliefde" in 't licht te stellen, ten gevolge waarvan *ieder* ze verwerpt, doch waardoor zij tevens enkel fantasie is, en nooit in iemand, die de geestelijke goederen zoekt, opkomt. De bewering, dat de eerstbeginnenden die zaken even sterk zouden begeeren, als er geen God was, bewijst dit. Ook acht hij de zooeven vermelde uitspraken onbestaanbaar met Yvon's goedkeuring der eigenliefde „in eenige opzichten".

De „ongefundeerdheid" en schadelijkheid van YVON's reine en onreine liefde wordt voorts getoond. Gods Woord kent deze distinctie niet, want nergens wordt geestelijke eigenbaat verboden. Een onbekeerde mag wèl tot Christus komen, want Christus biedt zich den zoodanigen aan. Werd reine liefde gevorderd, dan zou niemand zalig worden, daar zij in een onbekeerde onbestaanbaar is. De eigenliefde is ons ingeschapen, iets wat, behalve uit Bijbelplaatsen [1]), uit het voorbeeld van Christus, die vrees voor den dood en een eigen wil [2]) bezat, overvloedig blijkt. In één woord, God beweegt den mensch eerst door eigenliefde. Daarentegen wil YVON de ziel van den hoogsten trap, liefde tot God om Zijns zelfs wil, doen beginnen, vervolgens haar doen afdalen tot het beminnen der zaligheid als middel ter eere Gods, om haar eindelijk Jezus in 't geloof te doen aannemen.

Wel oordeelt ook BRAKEL, dat God te verheerlijken des

---

[1]) Rom. II:7; Fil. II:12.
[2]) Hebr. V:7; Matth. XXVI:39.

menschen plicht is, die aan ieder ter verkrijging van zondekennis moet worden voorgesteld, doch hij verliest nimmer uit het oog, dat deze taak voor een onbekeerde niet te volbrengen is, zoodat hij het een gevaarlijke dwaling en „munnike werk" noemt, den mensch eerst hiertoe en daarna tot Christus te leiden.

Op grond dezer beschouwing beschuldigt hij YVON, dat deze tot een natuurlijken godsdienst aanleiding geeft. Want vermits alleen de genade Gods, die uitsluitend door middel van het geloof in Christus in de ziel wordt uitgestort, zulk een zuivere liefde tot God werkt, moet een godsdienst, dien men, vóór men tot Christus gebracht is, beoefent, een natuurlijke worden geheeten.

Tot zoover onze beide kampvechters. Wien hunner behoort naar het Woord des Heeren de palm der overwinning?

Tegen de stelling van DE LABADIE, volgens welke men zelfs voor verdoemenis gereed moet zijn, „als 't God belieft ons daarin te werpen", heeft Brakel wellicht ten onrechte zich verzet. Althans Rom. IX : 3 geeft veel te denken.

YVON breekt over de bewegingen der eerstbeginnenden, die op eigen welzijn bedacht zijn, niet den staf. Uitnemend! Maar dat hij eerst in de reine liefde het werk der wedergeboorte eert, bewijst, dat hij toch wel degelijk „den dag der kleine dingen" veracht, en het onderscheid tusschen kinderen en vaders in Christus miskent.

Hoe schromelijk hij voorts de werking van het van Godswege voorgestelde genadeloon op den bekeerden of onbekeerden mensch voorbijziet, kan alleen den overgeestelijke ontgaan. „Zalig *zijt* gij..... *want* uw loon is groot *in de hemelen*".

Eindelijk, hij stelt willekeurig Gods verheerlijking en des menschen zaligheid tegen elkander over, terwijl juist het aldus losgerukte de innigste eenheid vormt, als die van lichaam en schaduwbeeld.

De derde dogmatische vraag betreft de kennis van eens anders wedergeboorte.

Tegenover YVON's leer: „de grond van iemands aanneming tot lid der Kerk is de kennis van zijne wedergeboorte" poneert BRAKEL [1]) de stelling, dat men niet absoluut van eens anders wedergeboorte kan verzekerd zijn. „Zou iemand, die nu verzekerd is van zijn zaligheid, wel absoluut en zonder eenige conditie van God durven begeeren, voor eeuwig in de plaats des anderen te zijn"?

Voor BRAKEL's eigene meening, dat kennis der waarheid de grond der aanneming is, schijnt mede YVON's goedkeuring van de drie „ordinaire" kenteekenen der Kerk, algemeene en particuliere belijdenis der waarheid, begeerte naar de zuivere bediening der H. Sacramenten, en onstraffelijk leven, te pleiten. 't Is echter iets anders, op welken grond iemand door de Kerk aangenomen wordt, en op welken grond iemand voor zich zelf toetreden mag.

Wie naar het getuigenis van zijn eigen geweten toetreden mag, ziet zich voor de vraag geplaatst, tot welke Kerk hij zich zal begeven, welke de *ware* Kerk zij, en waaraan zij te herkennen is. Naar de opvatting van YVON wordt zij gekend uit de heiligheid des levens van hare lid-

---

[1]) In zijn *Trouwhertige waerschouwinge.*

maten. Doch BRAKEL kan daarmede in geenen deele instemmen. Wel leert alleen de *ware* Kerk de rechte heiligheid en wekt *zij* alleen tot de ware practijk der godzaligheid op „Maer dat de Kerke altyt zoo uytblinken zoude in heiligheyt, datse alle valsche kerken, in hare schijnheyligheyt flikkerende, zoo verre ten aenzien van het uyterlijke, want dat is alleen zigtbaer, zoude overtreffen, dat mense terstont zoude kennen, zoo ras mense zach, dat is een dwaling. Gods Woord stelt ons dat zoo niet voor: Maer vertoont ons de kerke somtijts zeer bedorven, en dat zelfs de zwarte Duyvel zich veranderen kan in een Engel des lichts, en dat daerom zijn volk, als het tot zijn voordeel best strekt, de grootste heyligheyt kan vertoonen". En hoe zou een onheilige de Kerk aan de heiligheid kennen? De duivel zou den zoodanige ophouden in een natuurlijke heiligheid.

YVON beroept zich op de H. Schrift, volgens welke de geloovigen onderlinge liefde betoonen juist krachtens de kennis van elkanders genadestaat, en op de Nederlandsche Geloofsbelijdenis, die in Artikel XXIX wel degelijk zegt, dat de geloovigen zijn te onderkennen. Doch BRAKEL bestrijdt enkel de volstrekte zekerheid dier kennis. Voorts kan ik niet anders zien, of hij ontzenuwt de Schriftuurlijke gronden van zijn tegenpartij [1]) volkomen. En de Confessie spreekt naar zijne meening van het uiterlijk gedrag van iemand, dien men in de Kerk moet inlaten en inhouden, en niet van de inwendige gestalte.

---

[1]) 1 Joh. IV : 6—13; 2 Joh. : 10 v.; Hand. IV : 32.

Ook betreffende deze strijdvraag heerscht voor een deel misverstand, want BRAKEL doet ten onrechte der tegenpartij het verwijt van absolute zekerheid te leeren. YVON tracht zijn gevoelen te verdedigen door tweeërlei kennis aan te nemen. Zijn antwoord op BRAKEL's bedenkingen zet zijne leer der kennis nader uiteen.

Wanneer wij de desbetreffende bladzijden zijner werkjes wèl verstaan, dan leert YVON daar als volgt: Er is tweeërlei zekerheid, absolute en moreele. De absolute zekerheid betreft alleen voorwerpen, die *noodzakelijk* zóó zijn, als men verzekert, die men daarom *noodzakelijke* dingen en waarheden noemt. Zoo b. v. de stelling: twee en drie is vijf. Met betrekking tot de voorwerpen, die gekend worden, is deze zekerheid, die op den aard der noodzakelijke dingen zelve rust, onfeilbaar. Met betrekking tot de kennende onderwerpen, God en mensch, is deze zekerheid ook wel onfeilbaar, maar in verschillende mate. De moreele zekerheid is die, welke ziet op de „doeningen", gelijk men spreekt, en treft gewoonlijk de waarheid van haar voorwerp, hoewel ze die kan missen, en ook, doch zelden, mist. Men weet b. v. zeker, dat ALEXANDER DE GROOTE, JULIUS CESAR enz. bestaan hebben. Toch is deze wetenschap niet absoluut. Van een altijd getrouw bevonden vriend kan men verzekeren, dat hij een goed vriend is, en evenwel kan men zich in hem vergissen. YVON voegt dus onfeilbare kennis en absolute zekerheid bijeen, en onderscheidt ze van de moreele kennis en zekerheid.

Merkwaardig is nog in het nu besproken werkje BRAKEL's beantwoording der bedenking, „dat men zich dan ook

niet besmet, als men het H. Avondmaal gebruikt met goddeloozen en profanen". Hij ontkent ten sterkste, dat er eenige overeenkomst zou zijn tusschen communicanten, die *misschien* onherboren zijn, en tusschen „openbare profanen". „En wat aengaet de ergerlijke, men moet al doen wat men kan om den zoodanigen van de Heylige Sacramenten te weeren, of men zoude sich besondigen en door eygene nalatigheyt, en door den zondaer in zijn zonde te laten, en door aen te zien dat de Gemeynte verdorven wierde, en dat de Sacramenten wierden ontheyligt. Maer als men zijn best gedaen heeft om de zodanige te weeren en men kan niet of door gebreck van getuygen, of dat de Kerkenraet hare plicht niet en dede, wat reden zijn' er doch in de geheele Bijbel dat yemant hem dan besondigen zoude met te gebruyken de middelen tot versterkinge van zijn Geloove, Liefde en Heiligmakinge, die God den zelven geboden hadde te gebruyken".

BRAKEL leert hier dus deze drie zaken: De ergerlijke — of ketter [1]) — bezoedelt den avondmaalsganger, die zijn plicht jegens hem volbracht heeft, niet. Mits het de ware Kerk zij, die de zegelen uitreikt. Welke ware Kerk gekend wordt aan de ware leer.

Twee vragen bieden zich hier ter beoordeeling aan.

De laatst zich voordoende is die der tweeërlei kennis. Zij is een uitvloeisel, eigenlijk slechts een onderdeel der eerste. Doch het geheele begrip der moreele zekere kennis als zoodanig moet worden afgewezen. Naar YVON's eigen getuige-

---

[1]) Gelijk hij iets verder opmerkt.

nis is deze kennis allerminst absoluut. Maar dan rijst de bedenking, of BRAKEL niet terecht zulk een feilbare en betrekkelijke zekerheid als onzekerheid heeft verworpen. De vraag: In hoeverre is de moreele kennis zekerheid? heeft de Labadistische herder ten onrechte verzuimd te beantwoorden. Feitelijk rust zijne leer der kennis van eens anders wedergeboorte op de valsche praemisse der moreele zekerheid, en is dus met haar geoordeeld. Ook afgezien van dien grondslag is zij een onhoudbare stelling, door Schrift en ervaring luide weersproken.

CALVIJN, over dit onderwerp handelende, vangt aan met de toelichting van AUGUSTINUS' uitspraak, dat naar de verborgen praedestinatie Gods vele schapen buiten de Gemeente, en vele wolven daar binnen zijn. „*De Heere* kent degenen, die de zijnen zijn". Doch wijl God het nuttig oordeelde, dat wij eenigermate Zijne kinderen zouden kennen, heeft Hij zich naar ons verstand geschikt. „En wijl de zekerheid des geloofs daartoe niet noodig was, heeft Hij zeker oordeel der liefde daarvoor in de plaats gesteld, opdat wij hen als leden der Gemeente erkennen, die door de belijdenis des geloofs, den levenswandel en de gemeenschap der Sacramenten, denzelfden God en Christus met ons belijden". Maar het lichaam der Gemeente heeft Hij ons met veel zekerder teekenen aangewezen [1]).

YVON's valsch kerkbegrip, volgens hetwelk de Kerk uit

---

[1]) „Et quoniam fidei certitudo necessaria non erat, quoddam charitatis judicium ejus loco substituit, quo pro Ecclesiae membris agnos-

enkel wedergeborenen bestaat, kon de onderstelling der zekere kennis van eens anders wedergeboorte niet wel missen. In bovenstaande vluchtige beoordeeling der laatste wordt mitsdien tevens dit begrip afgewezen.

---

camus qui et fidei confessione, et vitae exemplo, et sacramentorum participatione eundem nobiscum Deum ac Christum profitentur". L. l., l. IV, c I, § 8.

HOOFDSTUK VI.

BRAKEL ALS GODGELEERDE.

En dat gij van kinds af de heilige Schriften geweten hebt, die u wijs kunnen maken tot zaligheid, door het geloof, hetwelk in Christus Jezus is. 2 Tim. III : 15

Wie in dit Hoofdstuk de korte uiteenzetting van BRAKEL's leersysteem hoopt te vinden, zal teleurgesteld worden. Want behalve dat het leveren van een excerpt uit den Redelyke Godtsdienst niet wel mogelijk scheen, verdient BRAKEL den naam van godgeleerde in historischen zin strikt genomen niet. 't Is waar, HEPPE [1]) kent aan zijn hoofdwerk een „beslist wetenschappelijk karakter" toe Doch de godgeleerde wetenschap als zoodanig is door den overigens zeer bekwamen man geene enkele schrede voorwaarts gebracht. Veeleer ligt BRAKEL's kracht in de populariseering dier wetenschap. Wanneer wij desondanks ons opschrift boven dit Hoofdstuk handhaven, zoo willen wij daarin slechts de heenwijzing zien naar de behandeling van een trits godgeleerde vraagstukken, welke in dit werk niet onbesproken mochten blijven. Ons doel hier ter plaatse is, een antwoord te geven op deze drie vragen: Welke was en is BRAKEL's verhouding tot de Voetiaansch-Coccejaansche godgeleerde verschilpunten? Heeft BRAKEL's Redelyke Godtsdienst tot de verspreiding van Labadistische denkbeelden in ons vaderland belangrijk bijgedragen? Hoe hebben wij te oordeelen over zijne leer van het duizendjarig rijk?

---

[1]) a. a. O., S. 409.

Vooreerst dus de vraag: Welke was en is BRAKEL's verhouding tot de Voetiaansch-Coccejaansche godgeleerde verschilpunten? „Was" en „is". We laten eerst BRAKEL's leven kortelijk aan onzen blik voorbijgaan, om daarna uit zijne schriften een antwoord op onze vragen te zoeken.

Gedurende zijn leven heeft BRAKEL meermalen bewijzen afgelegd van zijn onverholen sympathie voor het Voetianisme. Het houden van „conventiculen" [1]) en de bewering van de innerlijke onafhankelijkheid der Kerk van den Staat waren specifiek Voetiaansch. De strijd tegen de Labadisten werd bijkans uitsluitend door Voetianen gevoerd. Van de „analytisch-mystieke" preekmethode der laatsten worden juist BRAKEL's precken door YPEIJ als voorbeeld aangehaald [2]). En naar aanleiding van zijn strijd met VAN GIFFEN [3]) verklaart de irenische man: „'t Is waer, ick ben en verklare my voor de Oude Theologie, doch ick hebbe allesins getoont en verhope het voort te doen, alle Godtsalige lief te hebben al zijnse van de hedendaeghsche gedachten.... Ick hebbe metter daet getoont soo voor als nae het Prediken van N. N. alhier, dat ick Godtsalige Leeraren, die bekent zijn het gevoelen van D. COCCEJUS te beminnen, en selve in mijne plaetse versoecke te Predicken, ende hoore Prediken [4])". Dit vijftal herinneringen uit BRAKEL's leven doet een Voetiaanschen auteur verwachten.

Hoedanig *is* BRAKEL's verhouding ten opzichte der

---

[1]) RITSCHL, a. a. O., S. 149.
[2]) Zie boven, blz. 117.
[3]) Zie boven, blz. 63—68 en 134—138.
[4]) *Hallelu-Jah*, 1ste druk, blz. 261 v.

Voetiaansch-Coccejaansche verschilpunten? Deze vraag is niet overbodig te achten, wijl de schrijver van den Redelyke Godtsdienst om zijne theologische gematigdheid als een vertegenwoordiger der middenpartij zou kunnen aangemerkt worden.

Oppervlakkig zou men vermoeden, dat de leersystemen van COCCEJUS en van BRAKEL in hun geheel, dat inzonderheid beider verbondsleer hier geschetst en onderling vergeleken moest worden. Doch de foederaal-theologie is geen specifiek Coccejaansch kenmerk. BRAKEL zelf, die haar mede toegedaan was, wijst met gloed van overtuiging de bedenking, dat deze leer „nieuw" zou zijn, af [1]). De strijd liep uitsluitend over afzonderlijke vraagstukken, met die theologie in betrekking staande. Als zoodanig treden de Sabbathsleer, de opvatting van den O. Testamentischen godsdienst, en de schriftuitlegging, het meest op den voorgrond. Betreffende deze drie willen wij dus *onzen* WILHELMUS à BRAKEL, den papieren BRAKEL, raadplegen.

De Sabbathsleer! Welk een reusachtige twistappel gedurende den loop der eeuwen! Van de dagen van PAULUS tot die van CALVIJN en van de Dordsche Synode, die in den Sabbath enkel een godsdienstig *middel* eerbiedigden [2]),

---

[1]) *Hallelu-Jah,* 3de druk, blz. 140; *Redel. Godtsd.*, deel I, blz. 204 en 349. Zie b. v. over BULLINGER's invloed op Nederlandsche godgeleerden de belangrijke dissertatie van mijn vriend A. J. VAN 'T HOOFT, *De Theologie van Heinrich Bullinger in betrekking tot de Nederlandsche Reformatie.* Amst. 1888, bepaaldelijk blz. 130—210.

[2]) Vergelijk over dezen tijd het schoone academische proefschrift van mijn vriend J. D. DE LIND VAN WIJNGAARDEN, *Antonius Walaeus.* Leid. 1891, blz. 116—142.

heeft de uitlegging van het vierde Gebod de hoofden vermoeid en de gemoederen verdeeld. Doch zoo hoog als ten tijde van BRAKEL was de twist nog wel nimmer gerezen. Tegen het formalisme in de Sabbathsleer en -practijk, onder invloed der Engelsche „practizijns" of vervaardigers van practische godsdienstige geschriften, een steeds wassende stroom, trachtte COCCEJUS een krachtigen dam op te werpen [1]).

Hij ging daarbij uit van zijne grondgedachte, volgens welke O. en N. Testament twee aan elkander ondergeschikte vormen van het genadeverbond zijn. Document van dit verbond is de Decaloog. Het Sabbathsgebod daarin is deels ceremonieel, deels moreel. Het ceremoniëele verplichtte enkel den Jood, en verviel met Christus' komst. Voor den Christen wordt het gebod der rust ten zevenden dage eerst vervuld in de belofte der eeuwige rust. Voorts bevat dit gebod eene heenwijzing naar den N. Testamentischen Sabbath, naar den dag van Jezus' glorie, welks viering geen ceremonieel, maar een moreel gebod is, door het gebruik der Kerk bekrachtigd.

Tegenover dit gevoelen nam BRAKEL het algemeen Voetiaansche standpunt in. Reeds in zijn Hallelu-Jah [2]) legde hij de verklaring af, dat „de zevendaagsche Sabbath

---

[1]) Betreffende de leer van het Coccejanisme zijn door mij geraadpleegd RITSCHL, a. a. O., S. 130—152; HEPPE, a. a. O., S. 216—236, en Dr. A. EBRARD, in Herzog und Plitt, *Real-encyklopädie*, 1ste Ausg., Bd. II, S. 762—768, „Coccejus und die coccejanische Schule".

[2]) 3de druk, blz. 340—394. Deze druk wordt in dit Hoofdstuk overal door mij aangehaald.

behoort tot den onveranderlijken regel van een heilig leven, gelijk de andere geboden der Wet, en alle menschen van alle eeuwen op den ganschen aardbodem verplicht". Deze uitspraak heeft hij later [1]) bijkans woordelijk herhaald. Zelfs ontkent hij, dat het vierde Gebod iets ceremoniëels in zich bevat, wanneer daaronder — naar Coccejaansche terminologie — verstaan wordt, dat de zevende dag Christus' rust in het graf afbeeldde. Wil men door het woord „ceremonieel" eenige uitwendige omstandigheid, bij wier verandering het wezen der zaak onaangetast blijft, aanduiden, dan voedt hij tegen de uitdrukking zelve geen bezwaar. In het breede wordt vervolgens betoogd, dat de Sabbaths-instelling reeds in het Paradijs is geschied. Ook weerspreekt hij krachtig de meening, volgens welke de Sabbath niet vloeit uit de natuur Gods [2]), niet berust op de gemeenschap tusschen God en Zijn beelddrager [3]), en, wijl hij enkel den tijd raakt, in de natuur niet bekend is, en dus niet voor alle menschen, maar alleen voor Israël ten plicht is gesteld. Zoovele gedachten, zoovele bewijzen van anti-coccejanisme.

Ter voorkoming van misverstand worde hier in 't kort

---

[1]) *Redel. Godtsd.*, deel II, blz. 121—149. Volgens Prof. J. H. Scholten, a. w., deel I, blz. 379 noot, geeft Brakel hier ter plaatse het Sabbathsvraagstuk juist op.

[2]) Dat Brakel, toen hij het Sabbathsgebod als in 's menschen natuur gegrond voorstelde, zich zelven niet voorbij heeft gesproken, heeft Dr. A. Kuyper (*Tractaat van den Sabbath.* Amst. 1890) ten aanzien van enkele volken in 't licht gesteld.

[3]) Zie Franc. Burman, *Vindiciae disquisitionis de moralitate sabbati hebdomadalis.* Ultrajecti 1665, p. 4, bij Ritschl, a. a. O., S. 139 f.

vermeld, hoe BRAKEL zelf over het vierde Gebod dacht De Zondagsrust op zich zelve is volgens hem geen godsdienstig doel, maar middel [1]). Vandaar, dat de Rustdag niet een geestelijker dienst Gods eischt dan elke andere dag [2]). Toch hangen beiden, Sabbathsrust en dienst Gods, nauw samen. Want hoewel de rust zonder meer nog geen gedeeltelijke Wetsvolbrenging is, eischt de geestelijke dienst Gods niettemin onthouding van allen slaafschen arbeid op den Sabbath [3]). Die beiden moeten nl. tot één geheel worden samengevoegd, want niet de rust, maar „bezielde, geestelijke" rust is ons bevolen [4]). „Op den Rustdag" behoort de dienst Gods zich in den vorm van „geestelijke" rust te openbaren. Immers, wordt de dienst Gods in 't algemeen door het eerste Gebod omschreven, zijn uitoefening op den Dag des Heeren regelt het vierde Gebod. Als BRAKEL's meening omtrent het Sabbathsgebod meenen wij diensvolgens te mogen vaststellen, dat niet slechts onthouding van arbeid — gelijk Joodsche bijgeloovigheid zou doen vermoeden — noch een geestelijker dienst Gods dan in het

---

[1]) „Men moet geen heylicheyd stellen in het rusten alleen afgescheyden van de heyliginge". „Dat men dien dach in een heilige ruste door brenge, soo dat men de ruste alleen niet stelle, en alsoo in sich selven aengemerckt als een gedeelte van de heyliginge, maar mede tot de maniere van heyliginge behoorende". *Hallelu-Jah*, blz. 388 v.

[2]) „Men moet sich niet inbeelden, dat de Sabbath een geestelijker dienst eyscht, als de andere dagen, maer alleen een andere maniere van dienst". T. a. p.; vgl. *Redel. Godtsd.*, deel II, blz. 114.

[3]) BRAKEL ontkent (t. a. p.), „dat hy een gedeelte van dit gebodt gedaen soude hebben, die geen werk gedaen hadde. Ofte die Godt geestelijk hadde gedient en evenwel werk gedaen hadde".

[4]) „Geen ruste maar een heylige ruste wort geboden".

eerste Gebod, maar een *geestelijke rust* ter heiliging van dien dag, voorgeschreven wordt [1]).

De opvatting van den O. Testamentischen godsdienst was gedurende de laatste helft der zeventiende eeuw het tweede geschilpunt, waaraan de Coccejanen konden worden herkend.

Naar COCCEJUS' wijze van zien is het gansche verlossingswerk niet de realiseering in den tijd van den eeuwigen vrede-raad tusschen Vader en Zoon, maar in den eigenlijken zin des woords een onafgebroken *worden*. Het genadeverbond rijst, eerst nog in profetischen en typischen vorm, straks in historische werkelijkheid, uit de belofte Gods omhoog. Zijne O. Testamentische opvatting verhief dientengevolge het tijdvak der vervulling ten koste van dat der belofte. Was Christus' verzoeningswerk onder het O. Verbond nog niet volbracht, dan mochten de wezenlijke „weldaden" des Evangelies niet worden geantedateerd. De gevolgen zijn niet vóór de oorzaak aanwezig. De „beneficia" des N. Verbonds moeten in betrekking tot Oud-Israël òf verminderd, òf opgeheven worden.

De toepassing dezer historische beschouwing op verschillende punten der geloofsleer leidde tot zeer bedenkelijke stellingen. Zoo leerde COCCEJUS, dat de geloovigen onder het O. Testament nog geen ἄφεσις, geen „volle" rechtvaardiging, maar slechts πάρεσις, een zeker overzien der

---

[1]) Wat BRAKEL onder Sabbathsheiliging verstaat, zie de lezer in *Redel. Godtsd.*, deel II, blz. 118. Dr. KUYPER (a. w., blz. 68 v.; vgl. 126) beschuldigt m. i. BRAKEL al te zeer van overhelling tot Joodsch formalisme.

zonden, genoten hebben [1]), iets wat een rechtgeaard Voetiaan hem nimmer kon toestemmen [2]). Volgens COCCEJUS misten zij den Geest der aanneming tot kinderen, en den waren zielevrede door Jezus Christus, den Borg. Ook gingen zij, meer dan de latere geslachten, gebogen onder het gevoel van den toorn Gods en van vrees voor den dood. Zelfs leefden zij om der zonden wil onder de heerschappij van Engelen en duivelen, van Overheden en priesters [3]). De geheele ceremoniëele dienst was volgens COCCEJUS eene straf op de zonde van den kalverdienst in de woestijn, een overgangsteeken uit den toestand van vrijheid in dien van dienstbaarheid. Zijne tegenstanders zagen er een bijzonderen zegen in [4]).

Voorts liep het geschil over de vraag, wat het O. Testament eigenlijk is en wanneer het begonnen is, over het begrip „Testament" en over den O. Testamentischen Borg. De Coccejanen leerden, dat het O. Testament niets anders is dan de „wil, om aan Israël het land Kanaän ten onderpand van het eeuwig vaderland te geven [5])". Dientengevolge konden zij het O. Testament eerst met de wetgeving op den Sinaï doen aanvangen. In de daaraan voorafgaande

---

[1]) Gelijk men weet, is ten jare 1665 naar aanleiding van dit punt de eigenlijk gezegde Voetiaansch-Coccejaansche strijd ontbrand. SEPP, a. w., deel II; vgl. boven, blz. 11.

[2]) *Hallelu-Jah*, blz. 261—279; *Redel. Godtsd.*, deel II, blz. 457, deel III, blz. 75—92; vgl. deel I, blz. 30—32.

[3]) Zie daartegen *Hallelu-Jah*, blz. 262—340; *Redel. Godtsd.*, deel III, blz. 92—109.

[4]) *Hallelu-Jah*, blz. 250—261; *Redel. Godtsd.*, deel III, blz. 109—115; vgl. 55.

[5]) „Voluntas dandi terram Canaan Israeli ut pignus coelestis patriae".

tijdsruimte, in de „periode der belofte", had God, behalve het genadeverbond, niets, Wet noch Evangelie, aan Zijn volk geschonken. Hunne tegenstanders ontkenden, dat de belofte van Kanaän als erfland een bijzonder verbond mag heeten, en lieten het O. Testament met het eerste Evangelie in het Paradijs beginnen [1]). Ook hielden zij de offeranden van den patriarchalen tijd niet voor vrijwillig, maar, als instelling Gods [2]), voor geboden. Het begrip „Testament" werd door de Coccejanen gedefinieerd als „Gods onveranderlijke wil, om aan de geloovigen de erfenis te geven [3])". En van het genadeverbond, dat reeds in het Paradijs was opgericht, werd natuurlijk het O. Testament streng gescheiden. Omgekeerd vonden de Voetianen het testamentair karakter van het genadeverbond daarin, dat dit laatste op den dood van den Middelaar gegrond was [4]). Naar hun oordeel vielen de begrippen „Testament" en „Verbond" wezenlijk samen [5]).

Ten slotte. De wijziging der traditioneele beschouwing des O. Testaments moest noodzakelijk op die van den Borg onder de oude bedeeling inwerken. Het Coccejaansch gevoelen dienaangaande hield in, dat de Borg onder het O. Testament niet is geweest een absolute en schuldovernemende (expromissor), maar enkel een bijstaande, een mogelijk door God te weigeren Borg (fide-jussor), zoodat de ge-

---

[1]) *Hallelu-Jah*, blz. 183—189; *Redel. Godtsd.*, deel III, blz. 13—20.
[2]) *Hallelu-Jah*, blz. 177 v.; *Redel. Godtsd.*, deel III, blz. 20—22.
[3]) „Immutabilis Dei voluntas de danda fidelibus haereditate".
[4]) *Redel. Godtsd.*, deel I, blz. 359.
[5]) *Redel. Godtsd.*, deel I, blz. 347; deel III, blz. 14.

loovigen, als zelven aansprakelijk, onder schuld en straf bleven. Ook dit gevoelen werd door de Voetianen verworpen [1]).

Uit kracht van deze onderlinge vergelijking meenen wij te mogen besluiten, dat BRAKEL de Voetiaansche, niet de Coccejaansche opvatting van den O. Testamentischen godsdienst gehuldigd heeft.

Een derde punt van geschil tusschen Voetianen en Coccejanen betrof de Schriftuitlegging.

COCCEJUS' regel van Schriftuitlegging [2]) was voortreffelijker bedoeld dan in woorden gebracht. Hij luidde aldus: „De woorden beteekenen al datgene, wat zij kunnen beteekenen [3])". Deze regel schijnt de deur voor de willekeurigste verklaringen open te zetten. Doch dat de groote man het aldus niet gewild heeft, blijkt duidelijk uit het feit, dat hij slechts éénen zin, den letterlijken en historischen, in de Schrift toelaat [4]). Als zijne meening stelt een bevoegd beoordeelaar voor, „dat de woorden van eenige plaats telkens datgene beteekenen, tot het uitdrukken waarvan zij het meest geschikt zijn, derwijs dat men geen beter en meer gepaste woorden om dit weer te geven kan verlangen". Wat zij kunnen beteekenen volgens den wil

---

[1]) *Hallelu-Jah*, blz. 261—340; *Redel. Godtsd.*, deel III, blz. 67—92.

[2]) Zie over dit onderwerp G. VAN GORKOM, *De Joanne Coccejo, S. Codicis interprete.* Traj. ad Rhenum, 1856. Over den stelregel van COCCEJUS, „verba omne id significant, quod significare possunt", l. l., p. 45—62.

[3]) „Verba omne id significant, quod significare possunt". Aldus in de praefatie van zijn commentaar op den brief aan de Romeinen, § 35. Opera, t. V.

[4]) „Non amplius uno sensu eodemque litterari et historico in Scripturis admittimus". *Summa theologiae*, c. VI, § 52. Zoo ook BRAKEL, in *Redel. Godtsd.*, deel I, blz. 33.

des schrijvers, de analogie der Schrift en den ganschen samenhang, waarin zij voorkomen, dàt beteekenen zij [1]).

Booze tongen en onbezadigde volgelingen hebben dit onberispelijk exegetisch uitgangspunt vervormd tot de dwaze stelling, dat ieder woord in alle mogelijke beteekenissen kan voorkomen. 's Mans eigene leerlingen hebben door deze schromelijke overdrijving zijne tegenstanders gewapend. Dat ook BRAKEL tegen deze caricatuur van Schriftuitlegging te velde is getrokken, vindt in de onderstelling van anti-coccejanisme zijne gereede verklaring [2]).

Heeft BRAKEL's Redelyke Godtsdienst tot de verspreiding van Labadistische denkbeelden in ons vaderland belangrijk bijgedragen? luidt ons tweede punt van bespreking.

De vraag klinkt zeker zonderling, wijl zij BRAKEL meer als voorstander dan als bestrijder van het Labadisme schijnt te doen optreden. Toch is het meermalen voorgekomen, dat openbare en oprechte vijanden van zekere gevoelens als onbewuste verdedigers er van uitnemende diensten hebben bewezen. Om zijne sterke en langdurige overhelling tot de Labadisten schijnt BRAKEL in dit opzicht niet van onverdachte rechtzinnigheid te zijn. Althans, YPEIJ en DERMOUT beschuldigen hem, dat hij „willens en wetens" veel van hen heeft overgenomen [3]). Dit algemeen verbreide

---

[1]) VAN GORKOM, l. l., p. 50 sq.

[2]) *Redel. Godtsd.*, deel III, blz. 7—13.

[3]) a. w., deel III, blz. 115, 302—305. Vijf en twintig jaar vroeger had YPEIJ (a. w., deel III, blz. 111 v.) nog verklaard, dat BRAKEL „het weetens of onweetens, in meer dan een opzicht, met hun ééns" was. Bewijsplaatsen voor zijne meening gaf hij destijds niet op.

gevoelen wordt echter door VAN BERKUM en HEPPE terecht weersproken [1]). Laat ons zien op welke gronden.

Naar BRAKEL's leer, zoo redeneeren YPEIJ en DERMOUT, kunnen tijdgeloovigen uitblinken in de betrachting van allerlei deugden. Zelfs kunnen zij uit het rechte beginsel en met het ware doel voor oogen de deugd najagen. Wat hebben de ware geloovigen dan boven hen voor? BRAKEL antwoordt: „daer is in de Godtsalige soo wat anders.... En vraegt gy: Wat is dat? 't Is Geest en leven [2])". Dit antwoord is echt Labadistisch, meenen genoemde historieschrijvers. Doch wij vragen met VAN BERKUM: Waar schuilt in dit destijds algemeen aangenomen gevoelen het Labadisme?

YPEIJ en DERMOUT verklaren BRAKEL's onderstelde afwijking uit overdrijving van het Augustiniaansch grondbeginsel der alleen-werkende genade bij de' bekeering [3]). Maar de H. Schrift weet evenmin als hij van eene medewerking des menschen met God bij de bekeering. Is zij dan ook overdreven lijdelijk? „God geeft; dit is genade; maar God wil, dat wij van het gegevene een regt gebruik voor ons zelve zullen maken; dit is pligt. Zoo dacht BRAKEL er geheel niet over". Meer overeenkomstig de waarheid ware hier te lezen: „Zoo dacht BRAKEL er óók over". Maar hun eigen regel werpt de beschuldiging omver, indien althans genade genade blijft.

Het laatste punt van aanklacht luidt: BRAKEL heeft het

---

[1]) VAN BERKUM, a w., deel II, blz. 178—184; HEPPE, a. a. O. S. 410—412.

[2]) *Redel. Godtsd.*, deel I, blz. 820—823.

[3]) *Redel. Godtsd.*, deel I, blz. 729.

Labadistische kerkbegrip overgenomen, volgens hetwelk de Kerk alleen bestaat uit beproefde geloovigen, terwijl alle andere geloofsbelijders, hoe braaf ook, er buiten staan [1]).

Is deze bedenking gegrond, dan vertoonen GUIDO DE BRES [2]) en CALVIJN [3]) Labadisme vóór de Labadisten. Ook is dit slechts ééne zijde van BRAKEL's kerkbegrip. De volledige voorstelling daarvan houdt mede in, dat de Kerk ook geveinsden, wellicht in meerderheid, of zelfs enkel geveinsden, in zich bevat. Eerst op dit punt scheidden de Labadisten, die om eene onwedergeborene meerderheid eene Kerk valsch noemden, zich van hem af. Hoe hoog hij het voorrecht van deze uiterlijke leden der Kerk acht, blijkt overigens in zijn hoofdwerk herhaaldelijk [4]).

Ter verklaring der tegen BRAKEL ingebrachte beschuldiging kan men niet volstaan, door enkel misverstand te onderstellen. Dat BRAKEL het begrip van het „geloof [5])" op gelijke wijze als de Labadisten definieerde, kan mede de oorzaak niet zijn. HEPPE zoekt terecht het ontstaan der aanklacht in de verwarring van Mystiek en Piëtisme. De

---

[1]) *Redel. Godtsd.*, deel I, Hoofdstuk XXIV, § 10. VAN BERKUM, in wiens werk door een drukfout Hoofdstuk XXXV staat, gaat ten onrechte op het door YPEIJ en DERMOUT foutief vermelde Hoofdstuk XXV in. Ook is deze van meening, dat het kenmerkend onderscheid tusschen de Labadisten en BRAKEL daarin gelegen was, dat de eersten geene andere dan eene zichtbare Kerk kenden. Ik voor mij stel dit onderscheid liever in het verschillend beantwoorden der vraag: Wanneer houdt eene plaatselijke Kerk op, eene ware Kerk te zijn?

[2]) Nederlandsche Geloofsbelijdenis, Art. XXVII–XXIX.

[3]) Ecclesia est corpus eorum, qui „a Deo electi omnes in Christo connexi sunt". L. l., l. IV, c. I, § 2.

[4]) *Redel. Godtsd.*, deel I, blz. 968: zelfs van onbekeerde leden der Kerk zijn de jonggestorven kinderen zalig

[5]) *Redel. Godtsd.*, deel I, blz. 791.

bedorven Mystiek, die alles bevat door inbeelding en het al buiten den Heere Jezus om verricht, wijst BRAKEL beslist af [1]). Doch het Piëtisme verwerpt hij slechts in zóóverre, als hij er allerlei separatisten en geestdrijvers door aangeduid acht [2]). Zelf is hij een voorstander van het echte Piëtisme, gelijk uit zijne practische behandeling der geloofsleer overtuigend blijkt. Zijne Piëtistische uitdrukkingen zullen echter voor Mysticisme zijn gehouden. Zoodoende bekwam de Piëtist eene plaats onder de door hem bestreden Mystieken.

Hoe hebben wij te oordeelen over BRAKEL's leer van het duizendjarig rijk? Zoo vragen wij ten slotte.

Op meer dan ééne plaats in zijne geschriften spreekt BRAKEL als zijne vaste overtuiging uit, dat de Kerk nog een heerlijken staat hier op aarde te verwachten heeft [3]). In die blijde toekomst zullen de Antichrist en de Turk, de hoofdvijanden der Kerk, vernietigd zijn, zal Satan duizend jaar lang in de hel opgesloten blijven, en zal de bekeering der Joden grooten ijver onder de Heidenen doen ontstaan. Ook zullen de geloovigen in uitnemend licht, heiligheid en vrede, in de buitengewone inwoning Gods onder hen, en wonderlijke openbaring van den Heere Jezus als Koning, niet lichamelijk, maar in den geest, en in zonderlinge vruchtbaarheid der aarde zich mogen verheugen [4]).

Het element dezer verwachting, hetwelk het minst aan-

---

[1]) t. a. p., blz. 1083.
[2]) t. a. p., blz. 1083 v.
[3]) Zie boven, blz. 137.
[4]) *Redel. Godtsd*, deel II, blz. 418 v.; deel III, blz. 333–336.

stoot en het meest geloof vond en vindt, is dat van de eindelijke bekeering der Joden. Niet de persoonlijke wedergeboorte van alle Joden hoofd voor hoofd, geen enkele uitgezonderd, maar de volksbekeering in massa heeft men daaronder te verstaan. Ook zullen de vreemdelingen in de verstrooiing het land hunner vaderen weder erfelijk bezitten, en zal Jeruzalem worden herbouwd. Doch het wereldbestuur, gelijk sommigen meenen, is hun niet toebeschikt. BRAKEL weet zijn blij vooruitzicht hieromtrent zóó wel te staven, dat de waarheid van dit deel zijner leer van het duizendjarig rijk m. i. onwrikbaar vast staat [1]).

Bevat de H. Schrift ten aanzien van Israël's toekomstige volksbekeering meerdere, overtuigende bewijsplaatsen, de leer van het duizendjarig rijk in engeren zin, d. i. zonder de verwachting aangaande het Joodsche volk, steunt enkel op de uitlegging van Openb. XX: 1—6. Hetgeen aldaar te lezen staat, vat BRAKEL niet in al te letterlijken zin op, „want het is een gesichte dat in vertrekkinge der sinnen gesien is". Dat Satan gedurende dien tijd zal gebonden zijn, ziet dus enkel op de „publykheyt". Hij zal niet in het openbaar een vijand tegen de Kerk kunnen doen optreden. Zoo zullen de „zielen" der onthoofden opstaan, wat kennelijk naar eene onlichamelijke verrijzenis heenwijst. Hunne tegenstanders, „de overigen der dooden", zullen in deze „eerste opstanding" niet deelen. Het herleven der martelaren is het openlijk aan het licht treden van hunne zaak, ter zelfder tijd dat de macht der vijanden ver-

---

[1]) t. a. p., deel III, blz. 121—144; vgl. 302 v. en 321—324.

broken ligt. Niet ieder, die alsdan leeft en in de Kerk is, maar slechts hij, die der genade deelachtig is, zal het geestelijk goed op gansch bijzondere wijze genieten. En het „heerschen" is niet „over andere menschen gebieden", maar moet geestelijk worden verstaan. Het wordt aan het collectivum der geloovigen, niet aan de individuën hoofd voor hoofd toegezegd. Na zeventig of tachtig jaren levens zullen deze laatsten dan evenzeer sterven als thans.

Of de Heere Jezus in 't begin van het duizendjarig rijk persoonlijk naar Zijne menschelijke natuur van den hemel zal komen en die duizend jaren lichamelijk en zichtbaar zal heerschen? Of de martelaren, lichamelijk verrezen en duizend jaren levende, hier op aarde de heerschappij zullen hebben? Volstrekt niet Dergelijke aardsche gedachten verwerpt BRAKEL zonder bedenken. Ook zal de Kerk in dien aanvankelijk volkomen toestand nog vele onbekeerde leden tellen, maar de ware geloovigen zullen ongeloofelijk velen zijn, en door kerkelijke tucht de anderen verbeteren of uitstooten. Kerk en Overheden blijven ieder binnen hun bestek. Al dien tijd wordt de onvruchtbaarheid der aarde en de armoede van een deel der menschheid verminderd, in geenen deele opgeheven. Eerst op 't laatst dier duizend jaren zal de meerderheid, en dientengevolge de oppermacht, zich weder langzamerhand verplaatsen. En wanneer ten slotte de vijanden binnen en buiten de Kerk tegen haar samenspannen, maakt de opstand van GOG en MAGOG aan het duizendjarig rijk een einde. Het begin van dat rijk zal door den val van den Antichrist, het Pausdom, voor aller oog worden aangekondigd. Het duizend jaren gebonden zijn

van Satan en de duizendjarige heerschappij der heiligen vallen samen, als een en dezelfde tijd. Die gulden eeuwen zijn evenmin reeds lang voorbij, als ten tijde van de Kerkhervorming begonnen. BRAKEL acht ze nog geheel toekomstig. Den juisten tijd waagt hij niet te bepalen. Alleen spreekt hij als zijne verwachting uit, dat hij zelf dit alles niet beleven zal [1]).

Eigenlijk chiliastisch is deze leer niet, want BRAKEL verwerpt nadrukkelijk eene duizendjarige zichtbare regeering van Christus op aarde [2]) Dat zij op eene niet in alle deelen letterlijke opvatting van den tekst steunt, maakt hare verdienste uit. Of zij van waarde is geweest voor de uitlegging van het laatste bijbelboek, mogen meer bevoegden beslissen. Ik vermeld nog slechts, dat BRAKEL's opvatting eene veel verbeterde hernieuwing is van een door de Kantteekenaren op den Staten-bijbel verworpen gevoelen.

---

[1]) *Redel. Godtsd.*, deel III, blz. 328—343.
[2]) t. a. p., deel II, blz. 736, 747; deel III, blz. 147, 336.

HOOFDSTUK VII.

BRAKEL'S INVLOED.

Gedenkt uwer voorgangeren, die u het woord Gods gesproken hebben; en volgt hun geloof na, aanschouwende de uitkomst hunner wandeling. Hebr. XIII : 7.

De meeste menschen zijn als nietige dagdiertjes. Duizenden leven, zonder eenigen aanwijsbaren invloed op anderen te oefenen. En tienduizenden sterven, wier plaats reeds aanstonds na hun verscheiden hen niet meer kent. „Opgaan, blinken en verzinken", zoo is het met de meesten onzer. Alleen de uitnemendsten van ons geslacht slagen er in, om, gelijk de dichter zegt, een voetstap achter te laten in het zand van den tijd. Maar zelfs zulk een spoor is slechts binnen een bepaalden kring bekend. Leeft hun naam bij meerdere geslachten voort, dan blijkt hunne nalatenschap een schat geweest te zijn. Want de weegschaal der historie werkt allernauwkeurigst, en het oordeel der nazaten is doorgaans recht.

Aan Wilhelmus à Brakel is het voorrecht te beurt gevallen, nu reeds twee eeuwen lang een gevierden naam te voeren. Zijne tijdgenooten hebben den volksprediker op de handen gedragen; het nageslacht eert in den schrijver den man van overtuiging [1]). Toen hij leefde, waren vredelievendheid en broederliefde zijn sieraad [2]); na zijnen dood strekken gematigdheid van zin en ruimte van hart hem nog steeds tot lof [3]). De zon is reeds lang ondergegaan; haar glans

---

[1]) Ypeij, a. w., deel II, blz. 131.
[2]) Zie boven, blz. 66 v.
[3]) Zie boven, blz. 236; vgl. *Redel. Godtsd.*, deel I, blz. 65, deel III, blz. 75.

licht nog na. De profeet bezweek; de profetie schijnt onsterfelijk.

Al wat wij tot dusver van BRAKEL verhaalden, levert bewijzen van zijn invloed op zijne omgeving. Inzonderheid aan zijn optreden, persoonlijk en in geschrifte, heeft de Friesche Kerk hare zegepraal over het Labadisme te danken [1]). Mede op zijne aansporing heeft de latere predikant HANAPIER de Roomsche nevelen met het licht des Evangelies verwisseld [2]). En de vrucht zijner prediking op onderscheiden plaatsen is volgens zijn biograaf „zonderling groot" geweest.

Overdreven broederzin heeft hem echter niet verleid tot krenking der waarheid. Dezelfde leeraar, die Coccejaansche broeders wel voor zich liet optreden, heeft het Coccejanisme met nadruk openlijk bestreden. En het kind van streng godsdienstige opvoeding heeft, eenmaal man geworden, niet geschroomd, tweemalen den schijn van ongehoorzaamheid jegens de aardsche Machten op zich te laden. BRAKEL was Christen in zijn hart, en Voetiaan van top tot teen. Om zijne kerkelijke kleur werd hij waarschijnlijk te Rotterdam en tweemaal te Middelburg beroepen. Maar dat zijne prediking — meer waarschijnlijk zijn Redelyke Godtsdienst — „Brakelsche" Voetianen [3]) deed ontstaan, heeft de vrome man ontwijfelbaar afgekeurd. Zelfs naar CALVIJN wilde hij zich niet noemen.

---

[1]) Zie boven, blz. 110, 138—141 en Hoofdstuk V.
[2]) Zie boven, blz. 161, noot.
[3]) YPEIJ, a. w., deel VII, blz. 256.

Mannen van aanzien hebben met BRAKEL gecorresponderd en hem geraadpleegd. Met personen in Oost- en West-Indië, met de broeders op de galeien was hij in voortdurende briefwisseling. Om hem te spreken of te hooren, werd de Maasstad door velen bezocht. En wat hij ten behoeve der Schotsche Presbyterianen heeft gewaagd, hoorden wij ons reeds vroeger verhalen [1]). Alles teekenen van invloed als vrucht van ambtelijke getrouwheid.

Toch zou BRAKEL's naam met zijn stoffelijk overschot ten grave zijn gedaald, had zijne pen niet enkele voortreffelijke geschriften voortgebracht Reeds vernamen wij van de talrijke herdrukken van Hallelu-Jah en Redelyke Godtsdienst [2]), en van het doel, hetwelk hij zich bij het opstellen van dit laatste werk voor oogen heeft gesteld.

Van den uitgebreiden invloed, door BRAKEL geoefend, kan men zich eenig denkbeeld vormen, wanneer men met de geschiedenis zijner meest gelezen schriften kennis maakt Het tiental preeken van zijne hand, hetwelk wij vroeger bespraken, De waare Christen, verscheen eerst het jaar na zijnen dood in druk. Ofschoon de schrijver zelf er dus niet de laatste verbeteringen in heeft kunnen aanbrengen, genoot het boekje tot in onzen leeftijd toe een goede ontvangst en werd minstens zesmaal ter perse gelegd. Van BRAKEL's papieren kinderen was inzonderheid de eerstgeborene, Davids Hallelu-Jah, een Zondagskind. Het

---

[1]) HELLENBROEK, a. w.; vgl. boven, blz. 162 v. en 167.
[2]) Zie boven, blz. 148; vgl. Bijlage C.

verscheen in 1680 als strijdschrift tegen VAN GIFFEN, en bedoelde in hem het Coccejanisme te treffen. De uitgaaf van het volgende jaar zal wel enkel de strijdlustige voorrede hebben verloren. Doch in den tweeden herdruk is het tractaat bijkans verdubbeld in omvang [1]), en verliet in dien vorm in een tijdsruimte van nog geen dertig jaar tot zesmalen de pers.

Verreweg het meest van belang is de ingang, dien de Redelyke Godtsdienst vond. Reeds aanstonds bij zijn verschijnen moet dit werk in bijzondere mate de algemeene sympathie hebben gewekt, want de beide eerste uitgaven zijn in twee opeenvolgende jaren — 1700 en 1701 — verschenen. De zevende editie is slechts zeven jaar jonger dan de vierde, terwijl de twaalfde, dertiende, veertiende en vijftiende telkens na verloop van drie jaren het licht zagen. In 't geheel zijn mij niet minder dan 20 oude drukken, tusschen 1700 en 1795 verschenen, bekend. Volgens een deskundige is dit getal zelfs nog te laag gesteld.

Is de roem van dezen populairen arbeid met de eeuw, waarin hij ontstond, in het niet verzonken? Volstrekt niet. Terwijl veel van wat eertijds grooten opgang maakte thans als scheurpapier verdwijnt, bedingt BRAKEL's eerwaardige nalatenschap in den handel nog voortdurend een hoogen prijs. En terwijl de godsdienstige smaak gedurende de laatste twee eeuwen aan sterke verandering onderhevig is geweest, heeft een drietal herdrukken in onze eeuw nog ondernemende uitgevers en weetgierige lezers gevonden. In Friesland,

---

[1]) Het geschrift telt bijna 600 bladzijden.

Groningen en Z.-Holland, maar ook in Michigan en Nieuw Jersey in Noord-Amerika, vonden deze uitgaven het grootste debiet. Van het bestaan eener Duitsche vertaling van den Redelyke Godtsdienst heb ik te laat kennis gekregen, dan dat ik er nog een exemplaar van kon machtig worden. Maar veilig kan niettemin worden beweerd, dat deze Gereformeerde dogmatiek reeds gedurende bijkans twee eeuwen, en, wat onzen leeftijd betreft, in twee wereld-deelen, op zeer velen grooten invloed moet hebben geoefend.

Tegen deze stelling schijnt te kunnen worden ingebracht, dat een boek van veel aftrek nog niet altijd een veel gelezen boek is. Inzonderheid een handboek wordt door menigeen meer tot opslaan dan tot zorgvuldige bestudeering gebruikt. Ook kan de groote omvang van het werk — 2268 bladzijden druks — van het in zijn geheel doorlezen hebben afgeschrikt. Evenwel meen ik in staat te zijn, zoowel door geschreven als door gedrukte getuigenissen het tegendeel te kunnen aantoonen.

Van de wijze, waarop men in den aanvang der achttiende eeuw godsdienstige geschriften placht te onderzoeken, is mij een sterk sprekend voorbeeld onder de aandacht gekomen. In het Archief der Stedelijke Bibliotheek te Leeuwarden berust een manuscript van 677 bladzijden in 4°, samengesteld door een zekeren C. v. W, theologisch student en lid van de Hervormde Gemeente te Middelburg. Het is met zeer duidelijke, vaste hand en met kleine letter geschreven, en wordt door een stevigen band saamgehouden. Hellenbroek's lijkrede vindt men er mede in opgenomen.

De vervaardiger deelt in den aanvang van zijn werk mede, dat hij 1 Jan. 1725 met veel genoegen begonnen is, den Redelyke Godtsdienst voor de vijfde maal te lezen. In dat zelfde jaar heeft hij den korten inhoud der beide eerste deelen hoofdstuk voor hoofdstuk geëxcerpeerd. Ik deed dit, zegt hij, „om mijne eygene Saligheyt daardoor te bevorderen, tot stigtinge van mijn naasten, En soo tot Eere van godt DrieEen mijnen Vriend en Bondgenoot". In de schets van BRAKEL's leven, welke hij doet voorafgaan, noemt hij als BRAKEL's zoon GARELT [1]). En tot de werken van BRAKEL telt hij ook „Het Ouderlings Protest, dat hy op syn doodbedt erkent heeft het syne te sijn en god gedankt dat hij het had opgestelt; Stervende nu daarom ook te geruster. Siet FRUYTIER tegen ENS. f° 77 en J. D. W. (dat is JACOBUS FRUYTIER) off Jacob de worstelaer Versche wonderen des alderhoogsten. f° 123, 130, 131, 139, 135 [2])". Houdt men nu in het oog, dat de weetgierige student een kort overzicht van den Redelyke Godtsdienst en een register op zijn eigen uittreksel aan zijn handschrift toevoegde, en in 1742, dus zeventien jaar later, met een korte schets van de verklaring der Openbaring van Johannes besloot, dan kunnen wij hem gevoegelijk onder de bewonderaars van BRAKEL eene eervolle plaats inruimen.

De eerste uitgaaf van den Redelyke Godtsdienst werd als „te grabbel weggehaald". Hoe gretig veelvuldige

---

[1]) Vgl boven, blz. 37.

[2]) Vgl. boven, blz. 142 v. Het aldaar aangehaalde geschrift maakt eveneens van BRAKEL's verklaring op zijn sterfbed melding.

herdrukken destijds gebruikt werden, kon reeds HELLENBROEK getuigen, als hij het noemt „een werk in 't stuk van de Waarheid, en byzonder in de kragt van eene innige en regte Geestelyke Practyk, zo doorwrogt, zo nuttig, zoo dierbaar dat het den Nyd wel zal verduuren: onder veel nagtbrakens en ernstige biddingen tot God opgesteld: binnen en buiten 's Lands, tot in Oost en Westindien toe, onbedenkelyk verspreid en getrokken: in Steden en Dorpen van ons land; naaulyks vind men ergens tedere Godvrugtigen, of men vind' er BRAKELS Redelyken Godsdienst.... Geen huisgezin behoort het te missen: de vrugt die het allesins gedaan heeft, en nog doet, is ongemeen: van verre en van naby hoort men daar van de allergrootste en opmerkelykste getuigenissen". Vandaar dan ook, dat betreffende de achttiende eeuw ons bericht wordt, dat „door de godsdienstige kristenheid der hervormde kerk van ons Vaderland, behalve den Bijbel, bijkans geen boek zo algemeen geleezen is, als [de Redelyke Godtsdienst] van BRAKEL [1])".

Op zulk een gezaghebbend werk beriep men zich dan ook bij voorkeur. Omstreeks het midden der vorige eeuw werd een zekere PHOEBUS THEMMEN, de niet onverdienstelijke predikant van Scheemda in Groningen, over zaken de leer betreffende voor de Classis van het Oldambt aangeklaagd. Wijl de beschuldigde zich zelven volmaakt rechtzinnig in deze geloofspunten oordeelde, gaf hij tot zijne verantwoording een klein tractaat uit, getiteld: W. à BRA-

[1]) YPEIJ, a. w., deel X, blz. 416.

KEL geregtveerdigt, in zyne Bestraffinge aangaande de Leere en Lydinge der Labadisten [1]). Daarin tracht hij aangaande twee godgeleerde vraagstukken te bewijzen, dat de Formulieren van Eenigheid door BRAKEL gevolgd en door YVON tegengesproken zijn. De laatste heeft, als THEMMEN wèl ziet, het persoonlijk zich toepassen van den aangeboden Borg *niet* tot het wezen des geloofs gerekend; ook heeft hij een bloot hongeren naar het heil, zonder vertrouwen op den Heiland, voor het ware geloof aangemerkt. Op beide punten kiest THEMMEN BRAKEL's zijde, zich beklagende, dat men hem om zijn voorstaan van de oude beproefde waarheid vermetel durft lastig vallen. Of zijn beroep op den bestrijder der Labadisten hem gebaat heeft, waag ik niet te beslissen.

In het begin dezer eeuw was BRAKEL's Redelyke Godtsdienst, gelijk ook de Gereformeerde dogmatiek in haar geheel, in algemeene minachting. Niet zoodra waakte, in een tijd van veel gisting, de publieke belangstelling in de leer der vaderen weer op, of het zich beroepen op de rechtbank van BRAKEL's geschriften ving opnieuw aan.

Zoo poogde de Christelijke Gereformeerde predikant S. VAN VELZEN onder BRAKEL's auspiciën de Afscheiding van 1834 te verdedigen. De bekende Rotterdamsche predi-

---

[1]) 3de druk, na THEMMEN's dood door een „Beminnaar der Oude Orthodoxe Hervormde Geloofs Leere", die er een uitvoerige voorrede over hetzelfde onderwerp aan toevoegde, in 1765 uitgegeven. Een exemplaar van dit werk is aanwezig in de Bibliotheek der Waalsche Gemeente te Leiden.

katie van 1688 betreffende Christus' koningschap over de Kerk gaf hij daartoe onveranderd uit. In de narede, die hij er aan toevoegde, schroomt hij niet, BRAKEL als getuige voor de Afscheiding aan te halen [1]).

Met meer historisch recht heeft vermoedelijk een bestrijder der bovengenoemde Afscheiding twee jaar later het vijf-en-twintigste Hoofdstuk van deel I van den Redelyke Godtsdienst als afzonderlijke uitgaaf in 't licht gezonden onder den titel: Men moet sig bij de Kerke voegen en bij deselve blijven: of Trouwhartige waarschuwing van WILLEM BRAKEL aan de geloovigen in Nederland [2]).

Het was de tijd van de opkomst der Groningsche godgeleerdheid. In 1842 gaf Mr. J. J. L. VAN DER BRUGGHEN tegen haar uit: De leer der voldoening, naar de Belijdenis der Nederlandsche Hervormde Kerk, Verklaard en verdedigd door WILHELMUS à BRAKEL [3]). Blijkens den volledigen titel had deze herdruk van Hoofdstuk XVII van het eerste deel van den Redelyke

---

[1]) Hij beroept zich daartoe, behalve op de meer vermelde preek, die over de afscheiding letterlijk niets bevat, op *Redel. Godtsd.*, deel I, cap. XXIV, vooral blz. 571, het antwoord op de derde tegenwerping, en deel II, cap. XX, vooral blz. 307. Zie S. VAN VELZEN, *Verhandeling van Wilhelmus à Brakel.* Leeuw. 1836. Een exemplaar hiervan berust in de Bibliotheek van de Theologische School te Kampen der Christelijke Gereformeerde Kerk.

[2]) Nieuwe uitgaaf. Leeuw. 1838. Eekhoff, a. w., blz. 9. Een kort levensbericht van BRAKEL en eene zeer onvolledige opsomming zijner werken gaat aan de reproductie vooraf.

[3]) Amst. 1842. Een exemplaar is te vinden in het Stedelijk Archief te Rotterdam.

Godtsdienst ten doel, tegen het Adres aan de Synode van Dr. A. RUTGERS VAN DER LOEFF te waarschuwen. Genoemde Heer RUTGERS VAN DER LOEFF had nl., als redacteur van het Tijdschrift Waarheid en Liefde en in zijn Adres aan de Synode, de Gereformeerde leer der voldoening „niet gegrond op eenige uitspraak van Jezus en Zijne Apostelen, en tegen het Evangelie indruischende" verklaard, en zijn eigen verzoeningsbegrip er voor in de plaats gesteld. In afwachting van hetgeen door bekwame mannen ter handhaving van het voornaamste stuk der Christelijke Gereformeerde Geloofsbelijdenis zal geschreven worden, zendt de Heer VAN DER BRUGGHEN BRAKEL's uittreksel in het licht. Hij herinnert daarbij o. a. aan het feit, dat diens boek, „blijkens het Titelblad, naar Kerken orde is uitgegeven, ... en in alle Christelijke huisgezinnen, als een schat van ware Christelijke wijsheid, vroeger gedurig werd, en nog wordt geraadpleegd".

Uit onzen leeftijd kunnen wij ten slotte op eene brochure van weinige bladzijden wijzen. Vermoedelijk in 1883 verscheen een Open brief van WILHELMUS à BRAKEL aan Dr. A. KUYPER [1]). De schrijver is een liberaal tegenstander der toenmalige anti-revolutionaire politiek, zijn vlugschrift een gesprek in de onderwereld tusschen CALVIJN en BRAKEL over de staatkundige toestanden in Nederland. De Hervormer legt daarin zijn groote ingenomenheid aan den dag met de Vrije Universiteit en haren „uiterst bekwamen kampvechter", met „de invloedrijke Standaard en

[1]) Haarl., OTTO en Co. Een exemplaar is in mijn bezit.

de stichtelijke Heraut", in één woord met het feit, dat „de gereformeerde partij een staatkundige is geworden". Maar broeder BRAKEL is over het vaarwel zeggen der isolements-taktiek van GROEN verre van gerust. Naar aanleiding van het voorstel-LOHMAN ter oplossing van de schoolquaestie heeft hij het anders ernstige gelaat van OLDENBARNEVELD zien ophelderen en om de lippen van ARMINIUS den ouden satirieken lach bespeurd, en dit zijn veege teekenen. Hij acht het „voor de gemeente van Christus veel beter zoo ze zich met de politiek niet bemoeide", en eindigt met de belofte, het gevoerde gesprek aan Dr. KUYPER te zullen overbrieven. Hieruit blijkt, dat de fantaseerende publicist een tegenstander der Evangelische Gezangen moet zijn geweest, althans van het lied, waarboven als opschrift staat: „De ware Christen de beste burger".

Om na de vermelding van deze teekenen van invloed geen gevaar van overschatting te verwekken, maken wij gaarne de uitspraak van een bevoegden beoordeelaar tot de onze, „dat à BRAKEL's werk, hoe uitnemend ook als populair handboek, nu juist niet *het* godgeleerde werk bij uitnemendheid is, waarnaar men verwijst, om meer nauwkeurig het gevoelen der gereformeerde godgeleerden te leeren kennen [1])". Dezelfde geleerde toont op overtuigende wijze aan, dat BRAKEL ten aanzien van twee belangrijke godgeleerde vraagstukken minder juist heeft gedacht [2]).

---

[1]) Dr. A. KUYPER, *De vleeschwording des Woords.* Amst. 1887, blz. 182.

[2]) KUYPER, a. w., blz. 180—201; *Het werk van den Heiligen Geest.* Amst. 1888, deel II, blz. 246—256. BRAKEL leerde nl., dat de vleeschwording des Woords op zich zelve nog geen vernedering voor den

Het geheim van BRAKEL's invloed ligt in zijn practischen aanleg. Reeds zijne tijdgenooten hebben hem daarin bewonderd. „Ik betwiste anderen hunne eere niet, maar dat 'er iemand in 't behandelen van Conscientien en der zelver gevallen; in het innige merg van wezendlyke Godvrugt, en alle byzondere Zielgestalten, uit te haalen: in bedrogenen te ontdekken, waare en schyndeugden te onderscheiden; duistere kinderen Gods op te klaren, treurige op te beuren, dwalende te regt te brengen, onzekere te bestieren, en door een regt Geestelyk Practyk des Heeren Volk den weg te wyzen; zynde de groote Sterkte van onzen Overledenen geweest: dat hem, zegge ik, daar in iemand is voorby geloopen, en welligt bygekomen; bekenne ik niet te gelooven [1])".

Waarom juist deze karaktertrek tot het verkrijgen van grooten invloed zooveel heeft bijgedragen, maakt een bekend schrijver uit het begin onzer eeuw [2]) o. a. door de volgende vergelijking duidelijk: „Dit is het juist, het welk velen deze [oude praktikale] schriften met zooveel graagte doet lezen. Men vindt er zijn eigen geval duidelijk in voorgesteld, en even daar door gevoelt men voor den schrijver het zelfde vertrouwen, hetwelk een zieke voor zijnen geneesheer gevoelt, wanneer deze hem van den aard zijner kwaal, en wat hij daar bij lijdt en gewaar wordt, eene nauwkeurige beschrijving geeft".

Zoon Gods geweest is, en dat het geloof als „vertrouwen", niet als „zekerstelling voor ons bewustzijn" moet worden opgevat.

[1]) HELLENBROEK, a. w., blz. 19

[2]) E. KIST, *Beoefeningsleer*, 2de druk (Dordrecht 1808), deel I, stuk I, blz. 4.

Ieder predikant, die deze bladen leest en om des Heeren wil naar populariteit streeft, gevoele zich door BRAKEL's voorbeeld tot grondige karakterstudie en tot meerderen practischen arbeid opgewekt. Menschenkennis wordt vereischt tot het vangen van zielen; onverdroten ijver alleen mag op zegen doen hopen. En inzonderheid ieder aanstaand Evangeliedienaar make van de veelvuldige gelegenheid tot het verrichten van practischen arbeid gebruik, om hart en hand tot de toekomstige gemeentelijke taak gewillig en bekwaam te doen zijn. Zoo moge ook in onze eeuw menige Dienaar des Woords de kracht der leer in geloofswerken doen aanschouwen!

BIJLAGEN.

A.

Uittreksels uit de Rotterdamsche Kerkeraadsnotulen van 1688 en 1689.

---

26 Juli 1688.

D. BRAKEL heeft bekend gemaakt, hoe gisteren gepredikt hebbende uit Ps. 2 : 6 heeft gemoveert een dispuit tegen de Remonstranten, waar van de staat des geschils dese was: „Of het den Overheden, als Overheden, door een Godlijk recht toekomt, ofte van Gods wegen geoorloft is, een Leeraar, die wettig van Gods Gemeinte verkoren is, sonder reden aan de Gemeente te geven, maar met authoriteit na haar welbehagen te improberen, de beroepinge te annulleren, en de Gemeinte te doen treden tot beroeping van een ander", nader met veele redenen door sijn E. bevestigd van Neen. Hetwelke de Heeren van de Regeeringe hebben gemeent tot haar nadeel te strekken, en hebben daar over sijn E. geciteert, en voorgedragen, hoe de Achtb. Regeeringe oordeelde door die predicatie beleedigd te zijn, en dat sijn E. geinjungeert was op morgen sijn predicatie in schrift over te leveren. Waarop D. BRAKEL versogt het oordeel van dese Vergaderinge over die stellinge. De presente leden hebben goedgevonden hare gedachten breder

over dese saken te laten gaan, en toekomende Woensdag deselve nader te uitten: dog de Vergaderinge heeft alvorens goedgevonden te committeeren D.D.D.D. GREBBER, TEXELIUS, PLANCIUS en DE WITH, om de Heeren Borgemeesteren, en voordere Gecommitteerde uit de Vroedschap over die sake te spreken.

28 Juli 1688. Groote vergadering.

Is gemaakt een getal van drie, en zijn genomineerd Ds. THEODORUS LAKEMAN, tot Saardam, D. ABDIAS VELINGIUS tot Groningen, en D. MICHAEL ARNOLDI tot Harlingen, Predicanten. En zijn de Gecommitteerde tot het werk der beroepinge versogt met den eersten dit drietal aan de Heeren van de Wet te presenteeren.

Post discessum Diaconorum. Gecommitteerde over de saak van D. BRAKEL hebben gerapporteert, dat hare Commissie bij verscheidene Heeren hebben volbragt, bestaande daar in, dat den Kerken-raad was voorgekomen, dat de Heeren van de Regeeringe eenig misnoegen hadden opgenomen tegen D. BRAKEL over sijne predicatie, en dat in het gemeen wel konden seggen, dat de saak in het generaal was na Gods woord, maar dat van alle expressiën niet konden spreeken; versogten met een, dat geen verwijderinge daar op mochte volgen tusschen de Kerkeraad en Magistraat tot ondienst van de gemeente, en dat immers dese saak mogte worden gelaten domestycq: dog hadden het doorgaans soo bevonden, dat sij Heeren oordeelden het haren plicht te zijn, haar respect te maintineeren: Daar op gisteren D. BRAKEL van de Heeren van

de Wet is gesuspendeert Welke sake, als seer gewigtig, en van de uiterste consequentie van dese Vergaderinge is aangemerkt, en zijn wederom gecommitteert D. GREBBER, D. PLANCIUS en D. DE WITH; om met de Heeren van de Wet hierover te spreken en bysonder te vragen, wat swarigheid de Heeren van de Wet over het prediken van D. BRAKEL maken: haar Achtb. over de stellinge van D. BRAKEL te informeren, en alles te doen, wat tot ruste en beste van dese Kerke kan dienen.

8 Augustus 1688. Cum Diakonis.

De gecommitt: volgens resolutie vanden 28 Julij rapporteren dat sij het drietal aan haar grootachtbaarheden vande Weth hadden gebraght, die het selve bij notificatie hadden aangenomen, met ordre om tot de Electie van een voortegaan, en js geresolveert datmen op morgen ten 5 uijren daar toe sal treden.

9 Augustus 1688. Groote vergadering.

Js uijt den eerw: Gods: welgel: het drietal met eenparigheijt van stemmen verkoren Do ABDIAS VELINGIUS Predicant te Grunningen en sal dese beroepinge met de eerste gelegentheijt aan de Heeren vande Weth worden gepresenteert om daar op approbatie te versoeken.

10 Augustus 1688.

Js bekent gemaakt door de gecommitt. in de saak van D. BRAKEL, hoe sij op gisteren ontboden sijnde vande Heeren

vande Weth: op heden aldaar verschijnende, bekent js gemaakt dese navolgende resolutie met belastingh om deselve inde Kerkenraat bekent te maken [1]).

Is geresolveert dat op morgen dese saak sal dienen op hoop dat alsdan meer broeders predicant tegenwoordigh sullen sijn [2]).

17 Augustus 1688. Groote vergadering.

De Gecommitt: in de sake vande beroepene Predicant Do. ABDIAS VELINGIUS rapporteren dat sij de gedane beroepinge aan de Heeren vande Weth hadden gepresenteert, en gesegt dat sijn eerw: met eenparigheijt van stemmen was verkoren, daar toe overleverende aan Haar Achtb: de act van beroepinge, die daar op aande voorn. gecommitt: seijde, de voors. beroepinge te syn aangenaam, en deselve ook met eenparigheyt van stemmen hadden geapprobeert, wenschend haar met deselve des Heeren zegen. waar op js geresolveert dat de Classis daar op verder sal worden beleijt om de approbatie en verder uijtwerkinge daar op te versoeken, en dan daar af aan dese vergaderinge rapport t doen.

21 Augustus 1688.

Do. GREBBER stelt voor dat sijn E: door een gerechts bode was versoght voor d heeren Burgemeesteren te komen,

---

[1]) De Resolutie der Vroedschap is die van 9 Augustus en komt in de Acta niet voor.

[2]) De vergadering van 11 Augustus wordt in de Acta niet vermeld. 15 Augustus had alleen de gewone jaarlijksche verkiezing van ouderlingen en diakenen plaats.

den welken daar sijnde verschenen, js hem door d heer pensionaris BEIJER uijt naam van gemelde heeren Burgemeesteren versoght, dat sijn E: van daagh nogh Kerkenraat wilde beleggen, ten Eijnde de Beurt van D: BRAKEL op morgen voor de middagh inde Zuijderkerk door jemant van sijn Collegen soude worden waargenomen, en vande resolutie des Kerkenraats haar tijdigh kennisse te geven, waar op geresolveert is. js na lange en serieuse deliberatie goetgevonden t ordineren dat en sonder eenige censure op de persoon of saak van D. BRAKEL t vellen, om seer veel sware en onvermijdelijke onheijlen voor te komen, D. BRAKEL op morgen sal gelieven stil te sijn, en sijn beurt voor dit maal door ijemant anders sal worden waargenomen.

23 Augustus 1688.

D: GREBBER rapporteert dat syn eerw. de resolutie des Kerkenraets van dato 23 [lees 21] augusti d Heer Burgemeesteren hadde voorgedragen, aan wien d heer Pensionaris uyt last der voorn. Burgemeesteren seyde, dat deselve bijsonder contentement genomen hadde op de conduijt vande resolutie des Kerkenraats in desen genomen, en dat het sou sijn tot voorkominge van verder onheijlen.

De gecommitt. aan D. BRAKEL doen insgelijx rapport, t sijn geweest tsijnen huijse, sijn eerw. de resolutie des Kerkenraats voorgestelt, die met stilheijt die aanhoorende seijde dat hij was een Kerkelijk persoon en sigh onderwierp; de gecommitt. sijn voor haar moeyte bedankt.

js in omvrage gebracht wat verder dienstigh soude sijn om de saak van Do. BRAKEL ten alderspoedigsten ten eijnde te brengen. js geresolveert (alsoo de Vergaderinge van ter sijde verstaan heeft, dat D. BRAKEL tegens morgen voor de Heeren vande Weth ontboden js) dat de ordinaire gecommitt: voor af de Heeren vande Weth aan hare huijsen sullen spreeken, met ernstigh versoek om de saak ten eerst en inder minn ten goede af t doen, en sijn bij de vorige gecommitteert den preses met Do. TEXELIUS, en vermids D: PLANCIUS door predikbeurt verhindert js sal den scriba hem vervangen.

25 Augustus 1688.

De gecommitt: om bij de heeren vande Weth t gaan op de saak van D. BRAKEL doen rapport dat haar Commissie hadden volbracht om sooras mogelijk die saak ten goede t doen termineren.

29 October 1688.

Alsoo op nieuws gevreest werd, dat bij de Gr. A. Magistraet seer lichtelijk eerlang yets mochte werden geresolveerd tot beswaernisse van D. BRAKEL en gevolgelik van de Kerke; is goedgevonden dat D. Praeses GREBBER en Scriba TEXELIUS de Heeren van die Commissie ende den Heer Pensionaris BEYER sullen gaen spreken, ende alle mogelicke motiven en middelen tot voorkominge deser swarigheijd aanwenden.

2 Februari 1689.

Also verstaen wort dat D. BRAKEL sedert eenigen tyt syn stadstractement is geweygert: so vindt dese Vergadering goet de Heeren Borgemeesteren daer over te spreken, ende syn daer toe Gecommitteert D. Preses, Scriba ende F. SCHAAY [of: SCHAAP].

B.

Uittreksels uit de Rotterdamsche Vroedschapsresolutiën van 1688—1690.

---

26 Juli 1688.

Burgermeesteren hebben dese vergade: gerefereert dat haer Ed: te voren is gecomen, dat doms WILHELMUS a BRAKEL predicant jnde publijke gereformeerde kercke alhier, op gisteren voor de middagh jnde groote kercke alhier een predicatie heeft gedaen dewelcke aen veele is voorgecomen als strijdigh tegens de authoriteijt, ende het respect vande magistrature, ende in dewelcke seer scherpe, ende hatelijke expressien en perioden tegens deselve heeft gebruijckt, dat zij heeren Burgermeesteren niet Liever siende als de conservatie vande ruste, ende vrede in hare stad, ende jnde voorsz sake niet als met de uijtterste omsigtigheijt willende handelen, Commissarissen uijt dese vergade: hebben versogt, omme met deselve de waerheijt daer van te ondersoecken, waerop gedelibereert zijnde, is goedgevonden, ende verstaen, dat het voorsz gerefereerde, door de Heeren Burgermeesteren, de heeren VAN ZOELEN, ROOSMALE, TIMMERS ende NIJEVELT sal werden geexamineert, ende dese vergade: van advise gedient.

27 Juli 1688.

Den Pensionaris BEIJER heeft alhier ter vergaderinge gerapporteert het advies van Burgermeesteren, ende Commissarissen, hebbende ingevolge, ende tot voldoeninge vande resolutie commissoriael van den 26en deser Lopende maend, geexamineert, ende overwogen tgene ten selven dage door de heeren Burgermeesteren was voorgedragen, namentlijk, dat haer Ed: te voren was gecomen, dat dome WILHELMUS a BRAKEL predicant jnde publijcque gereformeerde kercke binnen deser stad, op voorleden Sondagh voor de middagh jnde groote kercke alhier, in zijne predicatie sentimenten, ende maniere van spreken hadde gebruijckt de welcke aen veele voor quamen, als strijdigh tegens de authoriteijt, ende het respect van de magistraet, jnde selve seer scherpe, ende hatelijke expressien en perioden tegens de voorsz magistraet hadde gebruijckt, dat zij heeren Commissarissen den gemelten Dome VAN BRAKEL voor haer hebbende ontboden, ende hem afgevergt, copie van de gedane predicatie, hij deselve aen haer, met uijtlatinge vande verclaringe vanden text om de kortheijt des tijds, als litmaten, soo hij seijde, heeft overgegeven, ende deselve kortelijk hebbende doorgesien, ende geexamineert, als mede door eenige personen jnde voorsz predicatie geweest, geinformeert sijnde, van advise souden zijn, datter genoegsame redenen zijn om den gemelten de VAN BRAKEL provisioneel de predickstoel binnen dese stad te ontseggen, ende te gelijk zijn tractement van dese stad in te houden, waer op gedelibereert zijnde, is met eenparige stemmen goedgevonden, ende ver-

staen, de heeren Burgermen ende Commissarissen te versoecken, gelijk deselve versogt werden bij desen, de voorsz sake nader ende in degront soo uijt het overgegevene geschrift, als getuijgen te examineren, ende van hare ondervindinge rapport te doen, mitsgaders dese vergade: van advise te dienen, dat verder door de heeren Burgermeesteren de sake daer henen sal werden gederigeert, dat de heeren van de weth den voorsz De VAN BRAKEL sullen gelasten sigh provisionelijk vanden predickstoel binnen dese stad te onthouden, tot tijd, ende wijlen dese sake ten principale sal wesen getermineert, ende dat van nu aen desselffs tractement als predicant, van wegen dese stad sal werden ingehouden, ende gediscontinueert.

9 Augustus 1688.

Burgermeesteren, ende Commissarissen achter volgens resolutie commissoriael vanden 27 julij laetstleden gebesoigneert, ende nader geexamineert hebbende tgunt ten voorsz dage was voorgedragen, nopende sekere predicatie gedaen bij WILHELMUS a BRAKEL, opden 25 julij daer bevoren jnde groote kercke deser stad, hebben gerapporteert, dat zijluijden eenige personen op t doen der voorsz predicatie present zijnde geweest gehoord, mitsgaders geexamineert t geschrift bij den voorn. WILHELMUS a BRAKEL aen Burgermeesteren overgegeven behelsende een abbrege ende kortbegrip zijner gedane predicatie van advise soude zijn, dat de sake bij de heeren Burgermeesteren daer henen behoorde te werden gederigeert, dat het doen vande voorsz predicatie

soo jnde materie, seer ontijdelijkheijt vandien, als in diversche odieuse ergerlijke ende seer aenstotelijke maniere van expressie soude werden verclaerd seer liesijff ende misdoende, aen 't respect ende authoriteijt der Regeringe, mitsgaders quetsinge der verpligte gehoorsaemheijt, inde aengeseijde onthoudinge vanden predickstoel, hem op den 27 julij door de heeren vande weth bekent gemaeckt, dat daerom tot herstellinge van haer misdaen respect, ende authoriteijt, bij de weth behoorde te werden geresolveert, ende gestatueert, dat hem WILHELMUS a BRAKEL soude werden aengesegt, oft bekent gemaeckt, hij binnen vier weken nae de bekendmakinge der voorsz resolutie, aen de Regeringe deser stad soude hebben te doen, ende te geven behoorlijke ende convenabile reparatie ende satisfactie, oft dat bij ontstentenisse vandien nu voor als dan soude zijn geresolveert, ende vast gestelt, dat de selvige WILHELMUS a BRAKEL soude werden gehouden voor een onwaerdigh, ende inhabil burger, ende poorter deser stad, ende de protectie, ende inwoninge deser stede zijn ontseijd, waer op gedelibereert zijnde is het voorsz advis geamplecteert, ende geconverteert in een resolutie van dese vergade:, staende vergade: geresumeert, ende naer voorgaende deliberatie gehouden voor gearresteert.

23 Augustus 1688.

De heer Burgermeester BOON heeft aende leden van 't besoigne bekent gemaeckt, dat de a BRAKEL op voorleden Saturdagh was verschenen in Burgermeesterenkamer, ende aldaer hadde gedaen dit drie-Ledigh voorstel, je dat op

zijn versoeck de sake mogte daer worden gelaten, dat is blijven sonder verder vervolgh, 2e Dat hem mogte werden gegeven copie vande resolutie, off resolutien vande heeren vande weth, met expressie van redenen waeromme ofte waer op de voorsz conclusie, ofte resolutien vermelt waren reflecterende, alsoo jnde extracten hem overhandight, deselvige redenen niet stonden vermelt, 3e Dat jnde voorsz resolutie bij de wet genomen, ende hem toegesonden stonden de woorden van te doen reparatie ende conveniable satisfactie, dat hij daeromme versogt, dat haer Ed: Achtd. gelieffde te expresseren hoe, ende waerjnne de voorsz. reparatie ende convenable satisfactie soude moeten, off behoren te bestaen, Dat Burgermeesteren daer op hadden geantwoort, datse dit drie-Ledigh versoeck aende verdere leden der Regeringe bij wien dese sake in deliberatie was geweest, met de eerste gelegentheijt souden bekent maken, hem verder aenseggende, datse inmiddels verwagte, ende niet en conden twijfelen, ja hem versogten, ende met alle ernst recommandeerden, te willen de gegeven ordre vande heeren vande weth obedieren, ende sigh van dese stads predickstoel onthouden, om geen verdere, ende meerder onlusten, ende verwijderinge in zijne sake te maken, waer op dome Brakel hadde gesegt, dat hij om zijne conscientie wille niet conde nalaten op zijne beurte te predicken, dat hij sulx niet dede uijt hardhoofdigheijt, emaer om op te volgen de gehoorsaemheijt zijnes mrs ende heere Jesu Christi, ende dat hij Liever wilde uijt de stad gaen, ende de selvige verlaten, ja zijn Leven te verliesen, dan na te laten te predicken, waer op dome Grebber ontboden zijnde, ende te dier uijre boven zijnde,

binnen comende, is door den Burgermren aengeseijt, dat op t spoedigste de kerckenraed wilde doen vergaderen, ende aldaer de sake soodanigh in te schicken, dat de beurte van dome BRAKEL op morgen zijnde Sondagh mogte werden versorgt, ende soo doenlijk sorge drage, dat dome BRAKEL op morgen jnde voorsz beurte, ofte in dese stad niet quame te predicken, twelck bij den voorn GREBBER wierd aengenomen naer vermogen te sullen voltrecken, gelijk den selven des na noens na ses uijren ter voorsz Camer van Burgermeesteren hadde bekent gemaeckt sulx bij de E. W. kerckenrade te zijn gedaen.

Waer op zijnde bij de Leden van t voorsz besoigne geadviseert, hebben eenpariglijk van advise geweest, dat de sake bij Burgermeesteren jnde weth daerhenen behoorde te werden gedirigeert, dat voorbijgaende het eerste Lit van t gedaen versoeck van dome BRAKEL, het tweede hem soude werden gegeven in dier forme als t selvige hier bevorens in de vroedschap, ende vervolgens in de weth was voorgedragen, Dat wijders Burgermeesteren aldaer souden behoren te werden geauthoriseert in voldoeninge van het derde Lit vande voorstellinge van dome W. a BRAKEL, om hem dome BRAKEL aen te seggen, dat de Regeringe deser stad verstonde, dat hij rondelijk soude hebben te erkennen, de authoriteijt deser stad overigheijt, ende magistraet omtrent het beroep der predikanten, ende het recht van approbatie, ofte reprobatie in conformite vande resolutien vanden Synode nationael gehouden binnen Dordrecht 1618, ende 1619, ende de kerkelijke ordonntie aldaer vast gestelt, ende bij de Staten vanden Lande geapprobeert, ende ge-

confirmeert, arte 4 ende 5, mitsgaders verscheijde confirmatoire resolutien der selvige tsedert gereitereert.

Ten tweeden, dat hij sal hebben te verclaren geen jntentie te hebben gehad, om in zijne predicatie gedaen den 25 julij deses jaers, het respect, ende authoriteit der Overigheijt te Lederen, ofte te verminderen, ende jndien buijten zijn toelegh eenige perioden, ofte door gene al te voorsigtigen ijver, daerjnne eenige expressien mogten zijn geinflueert, ende gebruijckt, dewelcke misnoegen, ontstigtinge ende aenstotelijkheijt aende Ed: Groot Achtb. Regeringe, ende andere mogten hebben gegeven, dat hij verclaerde sulx hem leet te zijn, ende versogte de Groot Achtb. Regeringe sulx hem ten goede te willen houden, ende in hem goedertierentlijk te willen oversien.

Dat mede niet gehad heeft eenigh oogmerck, omme die verpligte gehoorsaemheijt, respect, ende reverentie den [lees: der] onderdanen omtrent haer Overheden te verminderen ofte quetsen, Laetstelijk, dat sal hebben te beloven in het toecomende sigh te gedragen in alle verpligte gehoorsaemheijt, respect, ende reverentie tegens de voorsz Achtb: Regeringe deser Stad, ende deselvige zijne toehoorderen op het ernstigste in te boesemen ende daer toe aen te manen, welcke verclaringe, ende eclarissement hem door Burgermeesteren zijnde aengesegt, Dat Burgermeesteren daer op sullen gelieven in te nemen, tgunt dome Brakel daer op sal hebben geantwoort, om in cas van aenneminge van tselve, verder te werden gedelibereert, hoe, waer, ende voor wien de voorsz erkentenisse, ende verclaringe van dome a Brakel souden behoren te werden gedaen,

welck eenparigh advis van Burgermeesteren ende Commissarissen zijnde alhier ter vergade vande vroedschap ingebragt, is het selve mede met eenparigheijt van alle de Leden soodanigh geamplecteert ende dienvolgens geconverteert in een resolutie deser vroedschap.

1 September 1688.

Burgermeesteren hebben alhier ter vergaderinge gerapporteert, dat zijl. de resolutie vande heeren vande vroedschap inhoudende de satisfactie, ende reparatie dewelcke de Regeringe van dome. W. a. BRAKEL affvorderde opden 23 Augus Laetstleden genomen, ende opden 24en Augus daer aen volgende bij de heeren vande weth geamplecteert, ende met eenige weijnige veranderinge, geconverteert in een resolutie vande heeren vande weth, dien selven dagh aen Dome W. a BRAKEL hebben voorgehouden ende aengesegt, dat de Regeringe met de verclaringe ende belofte door hem te doen, soo als jnde selve resolutie vermelt souden genoegen nemen, waer van hij de substantie uijt den mond vanden heer Penss BEIJER hebbende opgeschreven, tijd hadde versogt om sigh daer op te bedencken, dewelcke hem toegestaen zijnde, ende hij dome W: a BRAKEL op voorleden Vrijdagh een geschrift geintituleert Verclaringe op de poincten door de Ed: Groot Achtb. Regeringe, ende Magistraet aen W. a BRAKEL voorgestelt, aende heeren Burgermeesteren in der selver kamer hebbende overhandigt, zij Burgermen niet hadden willen stil sitten, maer de heeren Commissarissen tot het examineren vande voorsz saecke gecommitt:t hadden bij den anderen doen comen,

en met deselve het voorsz geschrifte aendagtelijk geexamineert, dogh dat zij eenpariglijk hadden geoordeelt, dat Dome W. a BRAKEL in dat geschrift de gerequireerde satisfactie niet en gaff, in soo verre, dat hij zijne stellinge omtrent de authoriteijt, ende magt vande Regeringe rakende de approbatie en improbatie van een beroepene predicant, daer mede confirmeerde, dat zij dienvolgende van advis waren, dat het voorsz geschrift aen dome W. a. BRAKEL behoorde wederom te werden gegeven, met aensegginge, dat de Regeringe daer mede geen genoegen conden nemen, nademael de vereijschte satisfactie daermede niet wierde gegeven, ende dat hij moste weten dat den tijd binnen dewelcke de Regeringe de vereijschte satisfactie begeerden, op aenstaende dingsdagh zijnde den 7en September quam te expireren, waer op gedelibereert, ende door den Pensionaris BEIJER gerapporteert zijnde, dat dome W. a. BRAKEL hadde versogt een nader geschrift te mogen overgeven waer bij hij hoopte de Regeringe contentement soude nemen, js goedgevonden, ende verstaen, dat het overgeleverde geschrift aen dome W. a. BRAKEL wederom sal werden gegeven, met verclaringe dat de Regeringe in het selve de gerequireerde satisfactie niet comt te erlangen, ende aff te wagten wat dome W. a. BRAKEL nader sal overgeven, omme het selve gesien, ende geexamineert alsdan soodanigh te resolveren alsmen sal bevinden te behoren.

3 September 1688.

Burgermeesteren hebben dese vergaderinge gerefereert, ende doen voorlesen een geschrifte geintituleert antwoort

opde drie voorgestelde poincten door dom^e. W. a BRAKEL aen haer E: E: desen morgen overgegeven, ende gerapporteert dat zijluijden het selve met de heeren Commissarissen tot de voorsz saken gecommitteert hebbende geexamineert, ende overwogen, het selve soo satisfactoir niet oordeelde, als wel hadden verwagt, dat zijluijden dierhalven eenpariglijck hadden opgestelt een korte verclaringe op de drie voorgestelde poincten de welcke zij oordeelden dat dom^e. W. a BRAKEL sonder eenige de minste veranderinge daerjnne te maken, behoorde, ende soude moeten onderteijkenen, soo als deselve aen het eijnde deses staet geinsereert, Waer op gedelibereert zijnde is goedgevonden, ende met eenparige stemmen verstaen, dat de voorsz te doene, ende opgestelde verklaringe aen dom^e. W: a. BRAKEL sal werden ter handen gestelt, met aensegginge, dat hij sigh daer op rondelijk, ende sonder eenige de minste veranderinge daerjnne te maken, soude moeten verclaren voor de expiratie vanden tijd hem jnde resolutie vanden 9 aug^us Laetstleden gegeven, ende sigh middelerwijle onthouden vanden predickstoel binnen dese stad, ende werden de heeren Burgerm^en versogt de sake jnde weth daer henen te dirigeren dat dese resolutie in een resolutie vande heeren vande weth werde geconverteert, ende is dese resolutie staende vergaderinge geresumeert, ende naer voorgaende deliberatie gehouden voor gearresteert.

1°. Ick erkenne het jus majestatis circa sacra, dat is het recht der overheden, ende soo oock der overheijd deser stad, omtrent de heijlige dingen int gemeen, als oock int bijsonder ofte particulier omtrent de beroepinge, approbatie

ende improbatie der leraren in conformite van het Synodus Nationael gehouden tot Dordrecht 1618 ende 1619 en der kerckelijke ordre bij de Staten van den Lande geconfirmeert art. 4 en 5, ende ben mij daer mede geheel conformerende.

2°. Indien inde voorsz predicatie eenige expressien ofte manieren van uijtdruckingen mogte zijn gebruijckt, dewelke als wat hard ende aenstotelijk bij eenige mijner toehoorderen buijten mijne intentie mogte zijn opgenomen, ofte eenigh misnoegen aende Ed. Groot Achtb. Regeringe deser stad mogte hebben gecauseert, sulx is mij van herten leet, ende versoecke haer Ed. Groot Achtb. tselve te willen oversien.

3°. Dat ik voornemens ben om onder den genadigen zegen Godes, ende bijstant sijnes Heiligen Geestes, soo hij genadiglijk tot noch toe mij heeft gelieven te doen om omtrent de magistraet deser stad mij te gedragen in alle eerbied, respect, ende gehoorsaemheijt, ende het selvige als een voorname pligt de Christenen mijne toehoorderen, en dese gemeente voor te dragen ende inne te scherpen.

18 October 1688.

Burgermeesteren hebben dese vergaderinge voorgedragen dat haer Ed: Groot Achtb. is vertoont seker boeckje geintituleert, de heere Jesus Christus voor de allene ende souveraine Koningh over zijn Kerck, uijtgeroepen, in een verhandelinge over psalm twee vers 6, jck doch hebbe mijnen Koningh gesalfft over Sion den berg mijner heijligheijt, door W: a Brakel bedienaer des H: Evangeliums

tot Rotterdam, hetwelke dome WILH. a BRAKEL door de heeren Burgermeesteren ende Commissarissen ontboden, ende in Burgermeesteren Camer verschenen zijnde, heeft verclaert zijn werck te zijn, welck voorsz boeckje haer heeren Burgermeesteren jrrinerende het gene onlangs over de predicatie door dome W. a BRAKEL op den 25 julij binnen dese stad gedaen, is gepasseert, soo jnde voorreden [,] predicatie, als na reden seer disrespectueus ende chocquerende de authoriteijt vande regeringe voor komt, dat zij dierhalven niet hadden connen, nochte willen stil staen van het selve aen dese vergaderinge kennisse te geven, met versoeck, dat de leden vande selve het voorsz boeckje souden willen lesen, examineren, ende haer gedagten Laten gaen, op welcke en hoedanigen wijse Dome WILH: a BRAKEL, daer over soude behoren te werden gecorrigeert, ende de Regeringe behoorlijke satisfactie soude connen erlangen, waer op gedelibereert zijnde, is goedgevonden ende verstaen dat het voorsz boeckje door de heeren Burgermeesteren de heeren VAN ZOELEN, ROOSMALE, TIMMERS, ende NIJEVELT sal werden geexamineert, ende dese vergaderinge op alle het geene voorsz is van advise werden gedient.

25 October 1688.

Burgermeesteren hebben alhier ter vergaderinge gerefereert, ende doen voorlezen een missive van Zijn Hoogheijt den heere Prince van orangie ges[chreven] in s Gravenhage, 23e deser lopende maend october geaddresseert aen Bur-

germeesteren der Stad Rotterdam houdende, dat de saken van Dome BRAKEL mogte werden opgehouden ter tijd toe, dat Zijne Hoogheijt gelegentheijt sal hebben gehad, omme daer over met de heeren Burgermeesteren mondelingh te spreken, ende de proceduren tegen deselve aangevangen mochte worden gesurcheert, waer op gedelibereert zijnde, is goed gevonden, ende verstaan de heeren Gedeputeerden ter vergaderinge van haer Ed: Groot Mog: te versoecken, ende te gelasten, gelijk deselve versogt, ende gelast werden bij dese, Zijn Hoogheijt te gaen begroeten op zijn voorgenome reijse te valeduceeren, ende jnde aenstaende expeditie alle heijl, ende zegen toe wenschen, als mede aen hooghgemelte Zijne Hoogheijt te remonstreren de ware geschapentheijt vande sake van dome BRAKEL, ende kortelijk te narreren hoe deselve sigh van tijd tot tijd hebben toegedragen, op wat wijse daer omtrent door de Regeeringe is geprocedeert, ende in wat staet deselve sigh voor als nu bevinden.

1 November 1688.

Ende vervolgens door den heer Pensionaris BEIJER rapport gedaen, soo van t gededuceerde aan Zijn Hoogheijt den Heere Prince van orange, jngevolge vande resolutie vande voorgaende vergaderinge nopende de sake van dome W: a BRAKEL, als van tgene ter Laetster vergaderinge van haer Ed: Groot Mog: de Heeren Staten van Holland, ende Westvriesland was voorgevallen, waarop gedelibereert zijnde js goedgevonden ende verstaen, de sake van dome

VAN BRAKEL voor als noch te houden in state, ende voor soo veel het rapport concerneert van t voorgevalle ter Laetster vergaderinge van haer Ed: Groot Mog: js het selve aengenomen voor notificatie, als geen poincten van deliberatie daer uijt profluerende.

5 October 1689.

Burgermeesteren hebben alhier ter vergaderinge voorgedragen, dat Zijl: eenigen tijd herwaerts met groot Leetwesen hebben ondervonden, dat soodanige harmonie, ende over een kominge tusschen de regeringe, ende den E: Kerckenrade der christelijke gereformeerde Kercke binnen deser stad, als wel behoorde, niet werde bespeurt, ende dat sij Burgermeesteren vermeijnen, dat den E. Kerckenraed door der selver conduite subject van overwegen hebben gegeven, dat sij heeren burgermeesteren wel hadden gewenscht, dat den voorz E. Kerckenrade met wat meerder omsigtigheijt omtrent de Regeringe hadden gehandelt, ende de eendragt tusschen politie en Kercke getragt te conserveren, dat sij dierhalve tot voorcominge van diergelijke inconvenienten nadeeligh voor de Regeringe, en argerlijk voor de gemeente, de leden van dese Vergaderinge in bedencken gaven, off het niet dienstig soude sijn, dat sortabele middelen wierden geexcogiteert, ende in het werck gestelt waer door de ruste en vrede in politie ende Kercke, ende een goede harmonie ende over een cominge tusschen die beijde werde herstelt, waer op gedelibereert zijnde is goedgevonden ende verstaen, dat het voorsz geproponeerde

sal werden gestelt in handen vande heeren Burgermeesteren, de heeren VAN ZOELEN, TIMMERS, DE BRAUW, ende NIJEVELT, omme naer ernstige, ende aendagtige overweginge van het selve, ende alle het gene ter voorsz materie applicabel is, mitsgaders resumptie van retroacte daer toe specterende, dese vergaderinge te dienen van hare consideratien en advis.

12 Juli 1690.

Burgermeesteren hebben dese vergaderinge voorgedragen dat de Gedeputeerden vanden E. Kerckenrade, als mede dome WILHELMUS a BRAKEL, verscheijde malen aen haer Ed: huijsen waren geweest, ende iterativelijk met een seer grooten ernst hadden versogt, dat sij heeren Burgermeesteren de sake daer henen gelieffden te dirigeren, dat het ongenoegen twelck de Regeringe tegen hem dome a BRAKEL hadde genomen door het doen van een predicatie op den 25 Julij 1688, ende het uijtgeven vande nareden achter deselve predicatie gedruckt, en door dome a BRAKEL voor de syne erkent, eenmael mogte werden weghgenomen, ende het achterstalligh tractement, twelck hij van dese stad, als predicant altijd heeft getrocken, aen hem mogte werden voldaen, ende den thesaurier ordinaris deser stede gelast hetselve bij continuatie aen hem Dome a BRAKEL te laten volgen. Waer op gedelibereert zijnde, is goedgevonden, ende verstaen, de heeren Burgermeesteren ende Commissarissen welcke uijt cragte van voorgaende resolutien commissoriael over die sake hebben gebesoigneert, te ver-

soecken, ende te authoriseren, gelijk de selve versogt, ende geauthoriseert werden bij desen, de voorsz sake uijt de wegh te leggen, ende aff te doen, sodanigh als sij met het meeste respect voor de Regeringe, en ruste van Gods Kercke sullen bevinden te behoren.

C.

Bibliographisch overzicht van Brakel's werken.

I. STRIJDSCHRIFTEN.

1. Davids Hallelu-Jah, Ofte Lof des Heeren, In den Achtsten Psalm. Verklaert, tot Navolginge voorgestelt, ende Verdedicht Door WILHELMUS à BRAKEL, Bedienaer des H. Euangeliums tot Leeuwaerden. Leeuw., GERARDUS HOOGSLAG. z. j. [1680].

Zie ook N°. 16.

2. Tot Waarschouwinge tegen de afschydinge van de Kerke en overgank tot de Labadisten.

Twee Brieven, in 1683 achter KOELMAN's „Historisch Verhael der Labadisten" geplaatst.

3. Trouwhertige Waerschouwinge, Aen alle die begeerte hebben om God suyverlijck te soecken, in nauwe vereeniginge vierighlijck lief te hebben, ende neffens een waerachtige verlocheninge haeres selfs te verheerlijken in den wech des Genaden Verbondts, Voor de Labadisten, Ende haere dwalingen. Nu klaerder ondekt door Monsr PETRUS YVON selve in sijne Aenmerkingen op twee Brieven. Door

WILHELMUS à BRAKEL, Bedienaer des H. Euangeliums tot Leeuwarden. Leeuw., GERRIT HOOGHSLAGH, 1683.

4. Leere en Leydinge der Labadisten [,] Ontdekt en wederlegt in een Antwoord op YVONS Examen over onse Trouwhertige Waarschouwinge, door WILHELMUS à BRAKEL In zyn Ed. Leven Bedienaar des H. Euangeliums tot Rotterdam. Den Tweeden Druk. Met een Voorrede, behelsende een Redenerend Onderrecht, Aangaande zeker Boek, genaamt Nuttige 't Samenspraak, Ofte Ziels Eenzame Meditatien, 't Saamgestelt door J. E. en ten twede en derde maal uitgegeven door J. B.... Door JOHANNES DU VIGNON. Leeraar in Jesus Gemeinte te Rotterdam. Rott., NIKOLAAS TOPYN, 1738 [1]).

5. YVON van vele dwalingen overtuigt [2]).

6. Waerschouwende Bestieringe tegen de Piëtisten, Quiëtisten en diergelyke, afdwalende tot een natuurlyken en geesteloosen Godtsdienst, onder de gedaente van Geestelykheyt.

Thans Cap. XLIII van deel I van den „Redelyke Godtsdienst".

7. Toetsteen der waarheid en dwalingen. Amst. 8° [3]).

---

[1]) Aanwezig in de Bibliotheek der Waalsche Gemeente te Leiden en in de stedelijke verzameling te Leeuwarden.

[2]) Vermoedelijk in 1685 verschenen en door mij niet gezien. Vermeld door A. J v. d. AA, *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*. Haarl. 1855, 2de deel, 3de stuk.

[3]) Vermeld door v. d. AA, t. a. p. Door mij niet gezien. — *Ouderlingsprotest en raad tegen der Coccejanen leer en leven*. Fran. 1709, heb ik in deze lijst niet durven opnemen, wijl ik niet zeker weet, of het van BRAKEL is (zie boven, blz. 142 v.).

II. KERKRECHTELIJKE GESCHRIFTEN.

8. Waarachtigh Verhaal Vande Rekenschap, Gegeven van D. WILHELMUS à BRAKEL, wegens zijn E. verdediging van 't Recht der Kerke. Waar uyt blijckt, Hoe zijn Eerw: de usurpeerende Macht der Hooge Overigheidt, in het Suspendeeren, en Deporteeren van een Predikant om Kerkelijke zaaken, met woorden en daaden, in het Synodus, laast in Vrieslandt gehouden, en by de Ed: Mog: Gedeputeerde Staaten van die Provincie, kloeckmoedelijk en onbeweeglyk heeft tegen gestaan. Uitgegeven, tot Overtuiging van vleyende, en tot Aanmoediging van vreesachtige Leeraars in Nederlandt. 't Utrecht, WILLEM CLERCK, Anno 1682 [1]).

9. De Heere Jesus Christus Voor de Alleene ende Souveraine Koninck over sijne Kerke Uytgeroepen in een verhandelinge over Psalm II vers 6. Ik doch hebbe mijnen Konink gesalft over Zion, den bergh mijner heyligheyt. Door WILHELMUS à BRAKEL, Bedienaer des H. Euangeliums tot Rotterdam. Amst., JOH. BOEKHOLT, 1688 [2]).

10. Een Brief Aen de Ed. Heer J. C. VAN BLEYSWIJK, Ontfanger Generael van de Kerkelijke goederen. Tot antwoord op sijn Tractaat, Mose als een God over Aaron. Door WILHELMUS à BRAKEL, Bedienaar des Goddelijken Woords tot Rotterdam. Rott., REYNIER VAN DOESBURG, 1689 [3]).

) Aanwezig in de Bibliotheek der Remonstrantsche Gemeente te Amsterdam.

[2]) Eveneens in de bovengenoemde Bibliotheek.

[3]) In de Universiteitsbibliotheek te Gent.

III. STICHTELIJKE GESCHRIFTEN.

11. De schreupuleuse omtrent de Communie des H. Avondmaals. Rott. 1690. 8° [1]).

12 Stichtelijke oefeningen over het Avondmaal. Amst. 8°.

13. Stigtelyke Oeffeningen, Over de Voorbereidinge, Betragtinge ende Nabetragtinge Van het Sacrament des H. Avondmaals, Opgesteld door WILHELMUS à BRAKEL, In zyn Leven Bedienaar des Goddelyken Woords te Rotterdam. Hier is noch bygevoegd Een andere Stigtelyke Oeffeninge, Benevens een Stigtelyk Gedigt Van den zelfden Autheur. Rott., PAULUS TOPYN, 1751.

14. Over het doopen voor dooden. Rott. 1710.

15. Christus' liefde voor arme zondaren, die Hem van harte zoeken. Nieuwe uitgave. Leiden, P. v. LEEUWEN, 1855. kl. 8° [2]).

16. Hallelu-Jah Ofte Lof des Heeren, Over het Genaden-Verbondt, Ende des selfs Bedieninge in het Oude en N. Testament By occasie van de Verklaringe van den Achtsten Psalm. Door WILHELMUS à BRAKEL. Bedienaer des H. Euangeliums tot Rotterdam. Rott., REINIER VAN DOESBURG, 1687 [3]).

Stichtelijke omwerking van het strijdschrift „Davids Hallelu-Jah", vermeld onder N°. 1.

---

[1]) Door mij niet gezien. v. D. AA, a. w. Evenzoo N°. 12 en N° 14.

[2]) Titel volgens opgaaf van den Heer D. DONNER, drukker en uitgever te Leiden. Door mij niet gezien.

[3]) Titel van den 3den druk, waarvan de Leidsche Universiteitsbibliotheek een exemplaar bevat.

De 2de druk dateert uit het jaar 1681 [1]). De 4de verscheen vermoedelijk in 1689 of 1690. Een 8ste druk, Rott., R. v. Doesburg, 1723 [2]), heeft Dr. A. W. Bronsveld mij tijdelijk geleend. Latere drukken zijn mij niet bekend.

17. Λογικη Λατρεια, Dat Is Redelyke Godtsdienst, In welke de Goddelyke waerheden des Genaden-Verbondts worden verklaert, tegen partyen beschermt, en tot de practyke aangedrongen. Als mede de Bedeelinge des Verbondts in het O. Testament, ende in het N. Testament. Ende de Ontmoetingen der Kerke in het N. Testament, vertoont in een verklaringe van de Openbaringe Johannes. Door Wilhelmus à Brakel Th: F: In zyn leven Bedienaer des Goddelyken Woordts te Rotterdam. Rott., Hendrik van den Aak, 1726 [3]).

1ste druk, 1700.
2de „ 1701 [4]).
3de „ 1707. Aanmerkelijk vermeerderd [5]).
4de „ 1713. Rott., Hendrik vanden Aak [6]).
5de „ ?
6de „ 1715. Rott., Hendrik vanden Aak [7]).
7de „ 1720.
8ste „ ?

---

[1]) Door mij niet gezien.
[2]) V. d. Aa vermeldt foutief 1737.
[3]) Bij gebrek aan de 1ste uitgave is deze titel ontleend aan den 10den, door mij overal gevolgden druk.
[4]) Volgens Hellenbroek. Door mij niet gezien.
[5]) Volgens Hellenbroek, *Algemeene Rouklagte.* 7de druk (Amst. 1737). Door mij niet gezien.
[6]) Deel I is in mijn bezit.
[7]) Aanwezig in de Leidsche Universiteitsbibliotheek.

9de druk, ?
10de „ Rott., HENDRIK VANDEN AAK, 1726.
11de „ ?
12de „ 1733 [1]).
13de „ Rott., Wed. H. VAN DEN AAK, 1736.
14de „ „ „ „ 1739.
15de „ „ „ „ 1742.
16de „ „ „ „ 1749 [2]).
17de „ „ „ „ 1757 [3]).
18de „ „ „ „ 1767 [4]).
19de „ Dordrecht, ABR. BLUSSÉ en Zoon, ?
20ste „ „ „ „ „ 1795 [5]).

Meer oude drukken zijn mij niet bekend, ofschoon een deskundige mij verzekerde, dat er meer hebben bestaan.

Als nieuwe drukken kan ik nog vermelden eene uitgave door I. J. MALGA te Nijkerk, 1858, en eene door denzelfden, aldaar, 1868 (beide edities met Duitsche letter gedrukt in 4° formaat), alsmede eene uitgave te Leiden, D. DONNER, 1880 (voor het eerst met Latijnsche letter gedrukt en in de tegenwoordige spelling verschenen, onder toezicht van Ds. J. H. DONNER. Met photographisch portret van BRAKEL. 8° formaat).

IV. LEERREDENEN.

18. De Waare Christen, Of Opregte Gelovige, Hebbende Deel aan God in Christus. In tegenstelling van een Geveinsde, en valsche Huichelaar, of natuurlyk onbekeerd

---

[1]) HELLENBROEK a. w., blz. 23 in margine.

[2]) Volgens YPEIJ, *Beknopte letterkundige geschiedenis der systematische godgeleerdheid.* Haarl. 1793, deel II, blz. 129 In sommige drukken wordt het jaartal 1748 vermeld.

[3]) Aanwezig in de Utrechtsche Universiteitsbibliotheek.

[4]) Volgens opgaaf van den Heer D. DONNER.

[5]) Volgens YPEIJ, a. w., deel blz. 112, noot.

Mensch; beide voorgestelt in hun Caracters, en Merkteekenen, soo als sy sig opdoen in haar begin, voortgang, en einde. Begreepen in tien Uytgeleese Leerredenen, van den Godvrugtigen, Geleerden, en nu Saligen Do WILHELMUS à BRAKEL, In zyn Leven vermaard Leeraar in de Gemeente te Rotterdam. Amst., Wed. GYSBERT DE GROOT, 1712 [1]).

Andere uitgaven zijn die van Amst., JOH. en ADR. DOUCI, 1738, die van Leiden, JOH. DELBEEK, 1755, en die van Dordrecht, HENDRIK WALPOT, z. j.

Uit deze eeuw is in mijn bezit de editie van Zalt-Bommel, JOH. NOMAN en Zoon, z. j. Voorts zijn mij bekend die van Nijkerk, I. J. MALGA, van 1859 en van 1863, waarin van dezelfde lettersoort als in de uitgaaf van 1712, doch van de nieuwe spelling gebruik gemaakt is [2]).

19. Zielroerende predicatie, Amst. [3]).

V. CATECHETISCHE GESCHRIFTEN.

20. De Eerste Beginselen Der Woorden Gods, Voorgestelt En met Schriftuurplaatsen bevestigt, Na de Ordre van de Catechismus, Voor de eerst beginnende Leerlingen, en voor de geene die genegen zijn de Belijdenisse des Geloofs te doen. Door W. à BRAKEL. Den Tienden Druk. Tot Utrecht, W. J. REERS, z. j. [4]).

---

[1]) Vermoedelijk 1ste, door mij gevolgde druk.

[2]) Volgens opgaaf van den Heer D. DONNER. De nieuwe onveranderde uitgave, „tweede [?] druk", 1863, heeft Dr. A. W. BRONSVELD mij geleend

[3]) Volgens v. D. AA, t. a. p. Door mij niet gezien.

[4]) Een exemplaar is aanwezig in de Bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leiden. Zie haren *Catalogus*, Leiden 1887, deel II, kol. 903.

VI BRIEVEN.

21. Brief behelzende bestiering en opwekking tot en in de Heiligmaking. Rott 1711. 4°.

22. Brief aan een koopman in Nieuw-Nederland. Rott. 4°.

Beiden zijn wellicht slechts andere namen voor het volgende nummer.

23. Brief aan den heer N. N. Behelzende eene Opwekking en Bestiering tot en in de bekeering, heiligmaking en het leven door het geloof op de beloften. Door WILHELMUS à BRAKEL, Th. F. In leven Bedienaar des Goddelijken Woords te Rotterdam. Nijkerk, I. J. MALGA, 1859.

Deze nieuwe uitgaaf, met Duitsche letter gedrukt, is een letterlijke herdruk van „Redelyke Godtsdienst", deel I, c. XLII, blz 1048 vv. De oorspronkelijke edities van 1703 en volgende jaren heb ik niet gezien.

Andere uitgaven zijn die van 1775 in 8° [1]), en die van Dordrecht, ABR. BLUSSÉ en Zoon, z. j., in 4°.

In de derde en volgende uitgaven van den „Redelyke Godtsdienst" is deze Brief opgenomen onder het opschrift: Het Leven des Geloofs op de Beloften" (deel I, c. XLII).

24. Godvruchtige Brief ter raadgeving en bestiering aan kinderen in Christus Jezus, ten opzigte van den geestelijken strijd, ter aanwas en volmaking van het geestelijke Genadeleven, op eene klare Evangelische wijze, door WILHELMUS à BRAKEL, in zijn leven getrouw en geliefd Bedienaar des

---

[1]) V. D. AA, t. a. p.

Goddelijken Woords te Rotterdam. Waarachter bijgevoegd: Eenige nuttige vraagstukken beantwoord [1]).

In mijn bezit zijn de edities van Amst., H. Höveker, 1857, en van Assen, Meyer en de Roo, z. j., beiden met Latijnsche letter gedrukt. Mij bekend zijn die van Nijkerk, I. J. Malga, 1859, met Duitsche letter gedrukt, en die van de Wed. P. de Lange, 1859, kl. 8° [2]).

Ook berust er een exemplaar in het Stadsarchief van Rotterdam.

25. Trouwhertige Brief, Ter onderrichtinge, Bemoediginge, en Opwekkinge Aan een duisteren, dodigen, kleinmoedigen, en onder de kracht der inwoonende zonde worstelende. Geschreven door Do Wilhelmus à Brakel, In zyn Leven Bedienaar des Godlyken Woords te Rotterdam. Met een Voorreden Over der begenadigde Kracht- en Machteloosheit. Uitgegeven door Jacob Hanappier, Bedienaar J. C. tot 's Gravendeel. Rott., Hendrik van Pelt, 1739 [3]).

Ik bezit een Schiedamsche uitgaaf van 1884, met Latijnsche letter en in de hedendaagsche spelling gedrukt [4]).

---

[1]) V. d. Aa vermeldt alleen Amst. 8°.

[2]) Volgens opgaaf van den Heer D. Donner.

[3]) V. d. Aa vermeldt het werkje onder den titel: *Trouwhartige brief met eene voorrede van J. Hanapper, over de begenadigde Kracht- en Magteloosheid.* Rott. 1735, Amst. 1739, 8°.

[4]) Er berust een exemplaar in de Stadsbibliotheek te Leeuwarden.

STELLINGEN.

I.

De twistzaak van BRAKEL in 1688 heeft aanleiding gegeven tot een strijd tusschen de Regeering en den Kerkeraad van Rotterdam.

II.

Ten onrechte wordt door Prof. J. H. SCHOLTEN (De leer der Hervormde Kerk. 4de uitgave [Leiden 1870] deel I, blz. 26 v.) W. à BRAKEL ten koste van de opstellers van den Heidelbergschen Catechismus verheven. Ook deze laatsten hebben het Onze Vader niet als formuliergebed voorgesteld.

III.

De afscheidingen van de Nederlandsche Hervormde Kerk, die in de jaren 1834 en 1886 hebben plaats gegrepen, worden niet minder door het Woord van God dan door de leer en de practijk van CALVIJN, VOETIUS en W. à BRAKEL veroordeeld.

IV.

Ten onrechte heeft H. VAN BERKUM (De Labadie en de Labadisten. Sneek 1851, deel II, blz. 87) de Labadistische afwijkingen van de Gereformeerde leer tot slechts ééne teruggebracht, die het leerstuk der Kerk betreft.

V.

In Ez. XXI: 8 v. heeft de Septuagint twee malen צַדִּיק וְרָשָׁע vertaald door ἄνομον καὶ ἄδικον. Deze onjuiste overzetting kan niet verklaard worden uit de zucht, om de schijnbare tegenspraak met de gedachte van Ez. XVIII op te heffen, maar moet eenvoudig aan onachtzaamheid worden toegeschreven.

VI.

In Psalm I worden niet zedelijke gezindheden, maar menschengroepen tegenover elkander gesteld.

VII.

De context van Rom. V: 1 pleit voor de lezing ἔχομεν.

VIII.

De gelijkenis van de talenten (Matth. XXV: 14—30) en die van de ponden (Luk. XIX: 12—27) zijn twee op zich zelve staande parabels.

IX.

Het wondergeloof is niet in strijd met 's menschen eenswillendheid met God.

X.

De vervulling onzer plichten jegens onze medemenschen en jegens ons zelven sluit de vervulling onzer plichten jegens God nog niet in.

XI.

Meer revolutionnair dan Gereformeerd is de bewering van de *Standaard* N° 5851: „Wij zeggen: Het Christelijk en het niet-Christelijk deel der bevolking moeten den strijd om de heerschappij over den geest van ons volk enkel met geestelijke wapens voeren, en deswege moeten de conditiën, waaronder die strijd gevoerd wordt, door de Overheid beiderzijds volkomen gelijk worden gesteld".

XII.

Naar Gereformeerde leer is de Overheid van Godswege verplicht, alle dwaalleer en afgoderij tegen te gaan en den loop des Evangelies te bevorderen.

XIII.

Terecht schrijft Mr. G. Groen van Prinsterer (Het regt der Hervormde Gezindheid. Amst. 1848, blz. 67): „Er zal gewetensdwang ontstaan, wanneer de

Gemeente verpligt wordt als lidmaten op te nemen ook hen waarmede zij niet in geloofsgemeenschap is; wanneer men leeraars, aan haar leer vijandig, haar opdringt; wanneer men haar, om onderricht en troost, naar de bestrijders van hetgeen zij voor waarachtig en troostrijk houdt, verwijst".

XIV.

De organisatie der Nederlandsche Hervormde Kerk vertoont twee kapitale gebreken. Op confessioneel gebied onderstelt zij, dat de belijdenis der Kerk een jus conditum is. Op practisch gebied verschaft zij geene voldoende gelegenheid, om de geestelijke belangen der Kerk in hoogere kerkelijke colleges te behartigen.

XV.

Wanneer alle staatsonderwijs in ons land in Protestantschen en Roomsch-Katholieken geest werd verstrekt, en de „neutrale" scholen enkel een geringe staatssubsidie ontvingen, dan zou, naar revolutionnaire rechtsbegrippen, tegenover een groot deel der bevolking onrecht worden gepleegd.

XVI.

Het geloof is eene zaak van het verstand, daarna eerst van het gemoed.

XVII.

De Kerk op het vasteland van Europa zal eerst dan ophouden jaarlijks duizenden jonge mannen van zich te zien vervreemden, wanneer de Christelijke Jongelings-Vereenigingen op Amerikaansche leest geschoeid en op Amerikaansche wijze gesteund worden. Deze Vereenigingen behooren te worden Christelijke ontspanningsplaatsen.

AUG 16 1921